ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE
MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE
SERIA III *TOMUL XXIX* *MEM. 6*

SFATUL DOMNESC ŞI ADUNAREA STĂRILOR

III

ADUNĂRILE DE STĂRI ÎN ŢĂRILE EUROPEI CENTRALE

DE

GHEORGHE I. BRĂTIANU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ, BUCUREŞTI 1947

www.dacoromanica.ro

BIBLIOTECA MUNICIPIULUI BUCUREȘTI

SFATUL DOMNESC ȘI ADUNAREA STĂRILOR

III

ADUNĂRILE DE STĂRI ÎN ȚĂRILE EUROPEI CENTRALE

DE

GHEORGHE I. BRĂTIANU

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 12 Iulie 1946

S'a observat că Stările generale din Franța pot fi studiate în desvoltare paralelă cu evoluția constituțională a Angliei, pe când cele provinciale prezintă unele asemănări cu adunările reprezentative din diferitele stăpâniri teritoriale din cuprinsul Imperiului, « diete » germane sau « parlamente » italiene [1]). De fapt, la acestea se adaugă Stările Bohemiei sau ale Țărilor de Jos, care fac parte, cu toate particularitățile lor locale, din același sistem politic al întregii Europe Centrale în Evul Mediu. Problema regimului Stărilor și a reprezentării lor politice în Imperiul, mai întâi bisericesc universal, roman, și tinzând a se identifica pe urmă tot mai mult cu regalitatea germană, este însă mai complexă și comportă examinarea a două chestiuni distincte, ca și instituțiile ce sunt obiectul cercetării noastre. Acest regim, ca și în Franța până la un oarecare punct, dar mult mai accentuat decât acolo, ni se înfățișează ca o clădire cu etaj: deasupra,

[1]) C. H. Mc.Ilwain, *Medieval Estates*, în *Cambridge Mediev. Hist.*, VII, p. 695. Cf. Ch. Johnson, *Royal Power and Administration*, în *The Legacy of the Middle Ages*, Oxford, 1927, pp. 483—484.

www.dacoromanica.ro

adunarea care reprezintă interesele generale ale Impărăției, *Reichstagul* alcătuit din veacul al XIII-lea din principii bisericești și laici, din seniori ca și din delegații orașelor; participarea altor categorii sociale prezente în Adunările regionale, cum sunt de pildă cavalerii, lipsește aci; iar în ultimele veacuri ale Evului Mediu și prelungindu-și existența în epoca modernă, se ridică Stările *(Stände)* și Adunările de Stări ale diferitelor țări, ce nu sunt numai provincii cu autonomii locale, ca în regatul francez al dinastiei de Valois, ci devin adevărate suveranități, cu toate caracterele unor state aproape independente. Unele din ele se desfac de altfel cu totul din alcătuirea teritorială și politică a Imperiului ce le cuprinsese odată, în epoca celei mai mari întinderi ale sale. Astfel țările italiene, dela sfârșitul Hohenstaufenilor, își pierd legătura cu teritoriile germane, cu care nu le mai unesc decât drepturi formale, înnoite de revendicarea trecătoare a vreunui împărat; Elveția își câștigă prin luptă independența absolută, iar Țările de Jos, intrate în sistemul politic al Burgundiei la sfârșitul Veacului de Mijloc, își urmează destinul propriu. Toate aceste regiuni trebuesc considerate deosebit și în funcție de alte influențe, decât acele ce se manifestă în desvoltarea Stărilor și adunărilor lor din Imperiu, cât și a țărilor *(Länder)* din dependința sa. Nu mai puțin izbitoare sunt contrastele, atunci când considerăm desvoltarea problemei în timp. In Franța, după cum s'a văzut, Revoluția trage o linie precisă de despărțire între vechiul regim al Adunărilor de Stări și nouăle instituții parlamentare. Chiar și Restaurația, după 1814, n'a mai putut reveni la trecut și a adoptat prin cele două Camere, sistemul reprezentativ consacrat de tradiția britanică; revoluțiile succesive ale secolului al XIX-lea vor accentua tot mai puternic trecerea dela regimul censitar la sufragiul universal.

In țările germane, rămase sub oblăduirea Imperiului, data hotărîtoare, care înseamnă o întoarcere a vremurilor, este de sigur 1806, când ia sfârșit vechiul Reich, sub loviturile victorioase ale cuceririi napoleoniene. Dar în statele mijlocii care au rămas și s'au întărit, prin încorporarea atâtor principate și stătulețe mediatizate, vechiul regim al Stărilor a continuat

www.dacoromanica.ro

să fiinţeze, opunându-se într'o măsură oarecare formelor nouă ale vieţii administrative şi politice, de inspiraţie raţionalistă şi franceză. Mai mult încă, în urma reacţiunii ce a urmat războaielor de eliberare şi congresului dela Viena, regimul Stărilor a fost restabilit, cu prerogativele şi adunările sale, în statele din sânul Confederaţiunii care înlocuia Imperiul: mai atenuat în Sudul Germaniei, dar aproape în deplinătatea sa în Nordul ei. Urmele sale se prelungesc astfel până la mişcările revoluţionare din 1848 şi reformele ce au rezultat din ele, în unele cazuri chiar şi dincolo de aceste împrejurări; influenţa vechilor « Stări » se face astfel simţită în alcătuirea Camerii Seniorilor din Prusia, aşa cum a existat până la întâiul război mondial [1]). Pentru un Francez din al doilea deceniu al veacului al XIX-lea, sistemul Stărilor şi adunările sale erau doar evocarea unui trecut, apus odată cu monarhia vechiului regim şi aşezămintele ei; pentru un German din aceeaşi vreme, această problemă reprezenta o realitate contemporană. Din acest punct de vedere, o scriere ca acea a lui Friedrich Gentz, informatorul lui Metternich, supusă în 1820 conferinţei dela Karlsbad, despre « deosebirea dintre constituţiile de Stări şi acele reprezentative » [2]) este deosebit de instructivă. Se înţelege în acelaşi timp mai bine, pentru ce concepţia şi teoria corporatistă a regimului Stărilor au fost multă vreme o particularitate a şcoalei istorice germane. Sunt deci atâtea elemente ce deosebesc acest capitol al istoriei generale şi de care va trebui în mod necesar să ţinem seama. Ele ne lămuresc în acelaşi timp, faţă de sistemul închegat de Stări, şi de logica evoluţiei istorice franceze, caracterul multiplu şi nedefinit al aceloraşi instituţii în ţările germane; e încă un aspect al contrastului între destinele acestor două mari popoare, care s'ar putea aproape rezuma la deosebirea esenţială între două categorii de noţiuni: «existenţă» şi «devenire» — *sein und werden.*

[1]) F. Hartung, *Deutsche Verfassungsgeschichte vom 15. Jahrhundert bis zur Gegenwart, Grundriss der Geschichtswissenschaft*, hg. v. A. Meister, II, 4, Leipzig, 1914, p. 156.

[2]) *Ibid.*, p. 151: *Über den Unterschied zwischen den landständischen und repräsentativen Verfassungen.*

www.dacoromanica.ro

I. STĂRI ȘI DIETE ALE IMPERIULUI

La originea regimului Stărilor în Imperiul medieval, și în deosebi în țările germane, sunt aceleași elemente derivate din sistemul feudal — cu particularitatea totuși că desvoltarea acestuia a fost aci mai înceată decât în Europa de apus, oarecum întârziată cu câteva secole [1]). Perioada anarhiei feudale depline în Franța, din veacurile X—XI, află pe teritoriul Imperiului, în timpul dinastiilor saxone și franconiene, o ordine mai bine asigurată și o putere a regelui încă impunătoare. Dimpotrivă, epoca unei întăriri a monarhiei în detrimentul senioriilor, care înseamnă în Franța trecerea dela veacul al XIII-lea la al XIV-lea, coincide în Germania cu haosul politic al Interregnului și fărâmițarea puterii imperiale în fața creșterii aceleia a stăpânitorilor teritoriali *(Landesherren)* care în fapt a înlocuit-o.

De altă parte, o caracteristică a istoriei germane în Evul Mediu ne apare constituirea unei structuri sociale cu toate treptele ei, și a unei « conștiințe de Stare » pentru fiecare din ele, înainte de-a se ajunge la o formulare precisă a dreptului lor de reprezentare și a rosturilor lor în cârmuire. De asemenea, fără a exagera de sigur asemenea tendințe, nu se poate tăgădui supraviețuirea, din vremuri străvechi, a unor obiceiuri de drept specifice fiecărei regiuni, care vor constitui la sfârșitul perioadei medievale, « țările » alcătuitoare ale Imperiului. In modul acesta, va exista în fiecare din aceste « țări » un drept comun, un « obiceiu al pământului », superior atât persoanei suveranului, cât și categoriilor sociale ce iau parte la cârmuire, prin sfatul, asentimentul sau opunerea lor, alcătuind deasupra celor doi factori — Principele și Stările — o comunitate care le întrunește într'un singur corp politic, unitar în fond, deși dualist în aparență [2]). Dar aceste împrejurări sunt caracteristice regimului diferitelor « țări » în limitele lor distincte, iar noi avem mai întâi de examinat problema, așa cum s'a înfățișat Imperiului, în totalitatea sa.

[1]) M. Bloch, *La Société Féodale*, I, p. 314 și urm.

[2]) Cf. H. Mitteis, *Land und Herrschaft*, în *Hist. Zeitschrift*, 163, 1940, p. 486. V. și aci mai departe, p. 27.

www.dacoromanica.ro

Din cele mai vechi timpuri s'au putut deosebi la popoarele germane unele categorii sociale, despărţite printr'o anumită ordine de drept, din care decurgeau rosturile lor politice, militare sau economice. Cea superioară era acea a oamenilor liberi *(Freie)* din care foarte de vreme s'a desprins pătura nobililor *(Adelige)*; sub ei veneau aşa-zişii *Liten* şi servii, *Knechte* [1]).

Ordinea feudală cu îndatoririle ei militare a introdus însă o clasificare mai complexă, denumită a « scuturilor », după împărţirea creată de necesităţile războiului şi organizarea armatelor de cavaleri. Două izvoare de drept, « oglinzi » de obiceiuri ale vremii: *Sachsenspiegel* şi *Schwabenspiegel* ne-au păstrat asemenea însemnări ale unei « *Heerschildordnung* », ordine a scuturilor oştirii. Cea dintâi e cea mai cunoscută, şi nu se deosebeşte prea mult de altfel, de a doua; iată ordinea ei:

1. Regele,
2. Principii bisericeşti,
3. Principii laici,
4. Seniori liberi *(Freie Herren)*,
5. *Schöffenbarfreien* şi *Ministeriales* (proprietari liberi sau servi, slujind călări),
6. Oameni în dependenţa acestora *(bargelden)*, fără serviciu călare,
7. Nenumit — poate *Landsassen* (oameni fără proprietate) [2]).

Această enumerare pare a oglindi realităţile sociale şi obiceiurile militare ale veacului al XII-lea; ea se întemeiază pe raporturile feudale şi determină locul fiecăruia pe scara lor, după ierarhia relaţiilor dintre suzeran şi vasal. Astfel oricine primea o feudă şi intra prin aceasta în legături de vasalitate

---

[1]) H. Brunner, *Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte*², pp. 8—9.

[2]) *Id.*, *ibid.*, pp. 86-87; cf. A. Meister, *Deutsche Verfassungsgeschichte von den Anfängen bis im 14. Jahrhundert*, p. 105. Pentru diferitele categorii sociale în epoca mai veche, cf. Dieffenbacher, *Deutsches Leben im 12. u. 13. Jahrh.*, I (Göschen, 93), 1919. Noţiunea de *Stand* în înţeles de profesiune sau simplă categorie socială, putea fi extinsă la infinit. O scriere din veacul al XV-lea număra 98, dela regi şi episcopi la... prostituate! Cf. O. Brunner, *Land u. Herrschaft*, p. 459.

www.dacoromanica.ro

față de cineva din același « scut », decădea din poziția sa și cobora în categoria inferioară. Incă din veacul al XII-lea există o solidaritate de clasă, un spirit de « Stare » în deajuns de desvoltat ca să ducă în secolul următor la « închiderea » tot mai strânsă a categoriilor sociale. Avem astfel cazul atestat de cronica lui Otto de Freisingen, al unui simplu slujitor *(Strator*, Knecht) pe care împăratul Frideric I însuși l-a distins pentru vitejia ce o arătase la asediul Tortonei și a voit să-l înalțe la demnitatea de cavaler, conferindu-i brâul distinctiv al acestui ordin. « Dar acela, zicând că este poporan, voia să rămână în același ordin » *(At ille, cum plebeium se diceret, in eodem ordine velle remanere)* [1]. Dela această vreme începe deci a se deosebi tot mai limpede un ordin sau o Stare a cavalerilor *(Ritterstand)*, printr'un fenomen cu totul specific feudalității germane, care nu-și găsește echivalentul aiurea: fuziunea în această categorie a oamenilor liberi și a servilor din slujba seniorilor *(Ministeriales)*, uniți prin aceleași obligațiuni ale serviciului militar călare, dela un timp printr'un gen asemănător de vieață, care prin reședința în castele, participarea la « turnire » (întreceri cavalerești) organizate cu un tot mai mare fast, le impun o pecete seniorială, ce nu o aveau la început. De aceea se consideră că veacul al XIII-lea înseamnă în țările germane, ca și în Franța sau în regatele spaniole, o închidere în jos a ordinului cavalerilor, în care nu mai intră de acum înainte, afară de cazuri excepționale, datorite doar inițiativei regale, decât fii de cavaleri; în curând se va cere atestarea a patru strămoși pentru a face parte din « *Stand* »-ul respectiv [2]. Este epoca în care o nouă stratificare socială ia ființă, mult mai strictă și formalistă în limitările și diviziunile ei, din care decurg în mod necesar Stările care vor dobândi, în virtutea privilegiilor, caracterul lor corporativ: Principii *(Fürsten)*, Seniorii *(Herren)* și Cavalerii *(Ritter)*. Micii proprietari liberi, țărani, câți au rămas, vor avea delegați în adunările de Stări ale țărilor —, cel puțin în unele din ele — dar reintră în masa comună a

[1]) *Gesta Friderici*, II, 23. Cf. Eberhard Otto, *Von der Abschliessung des Ritterstandes*, în *Hist. Zeitschrift*, 162, 1940, p. 24.
[2]) Eberhard Otto, *ibid.*, în *Hist. Zeitschrift*, 162.

www.dacoromanica.ro

locuitorilor « şesului » *(plattes Land)* în ce priveşte participarea în adunările imperiale.

In schimb, apare o nouă categorie socială, o nouă Stare a cărei însemnătate va spori în vremea următoare: acea a oraşelor. Ea nu figura în *Heerschildordnung* şi acelaşi Otto de Freisingen înseamnă în alt loc contrastul, ce-l oferă din acest punct de vedere Italia, unde împăratul mergea să se încoroneze, ţară de o vieaţă orăşenească intensă — cu Germania, în care populaţia urbană nu ajunsese încă la deplina ei desvoltare [1]). De altfel, cum a observat încă Heinrich Brunner, în oraşe procesul de formaţiune a Stării se face într'un sens opus aceluia dela ţară. Acolo, după cum s'a văzut, evoluţia tinde spre diferenţiere, spre deosebirea tot mai categorică între păturile sociale; aci dimpotrivă, conform principiului « *Stadtluft macht frei* », aerul dela oraş aduce libertate, tendinţa e nivelatoare în primele vremuri, confundând diferitele elemente, aflate în dependinţa Bisericii sau a seniorilor, în noua comunitate burgheză [2]). Mai târziu se vor face şi înlăuntrul acesteia deosebiri, între patricienii negoţului şi plebea meseriilor, fără însă ca acest nou proces de diviziune să exercite o influenţă prea sensibilă asupra regimului reprezentativ al Stărilor. Nu e mai puţin adevărat că în veacul al XII-lea, totul e încă embrionar. Dar ceea ce se potriveşte pentru epoca lui Frideric I nu mai are acelaşi temei în secolul următor: în special perioada Interregnului (1254—1273) va face din oraşele de pe Rin, unite într'o ligă puternică, un factor politic în deajuns de însemnat pentru a revendica şi a obţinea reprezentarea în *Reichstag*.

* * *

Este acum locul să amintim rolul şi evoluţia acestei instituţii reprezentative în istoria Imperiului. Temeiul ei principal se află în sistemul electiv care rămâne strâns legat de demnitatea regală, la început într'un oarecare amestec cu acel ereditar. După cum l-a definit un cercetător recent, e mai

[1]) *Gesta Friderici*, II, 13.
[2]) H. Brunner, *op. cit.*, p. 87

www.dacoromanica.ro

de grabă vorba în primele vremuri, de o ratificare solemnă, prin reprezentanți calificați ai puterilor regionale și ai principalelor interese ale țării, a desemnării moștenitorului, făcută de suveranul existent, din propria sa familie [1]). Sub împărații caselor franconiană și de Staufen, s'a recurs adesea, ca măsură de siguranță, la alegerea moștenitorului ca « Rege al « Germaniei și al Romanilor » încă din timpul domniei părintelui și predecesorului său; se știe că fără a conferi titlul imperial, pe care numai încoronarea săvârșită de Papa îl consacra, această alegere era totuși o desemnare la scaunul Impărăției. Asocierea la domnie a succesorului era de altfel o veche tradiție bizantină și a fost practicată în Franța primilor Capețieni până la Filip August; dacă ar fi urmat și în Germania o succesiune neîntreruptă în linie directă a unei case domnitoare, cum a fost aceea a regilor francezi, este probabil că principiul ereditar ar fi rămas statornic și ar fi înlocuit pe acel al alegerii. Dar destinul a hotărît altfel și întreruperea în fiecare secol, a succesiunii la domnie a determinat menținerea regimului electiv.

In ce chip și de cine trebuia făcută alegerea, a rămas până într'o epocă târzie o chestiune nelămurită și nestatornică. In teorie, ea trebuia efectuată de întregul popor, adică, după tradiția îndepărtată a adunărilor carolingiene, de toți oamenii liberi. Cum însă o astfel de procedură era nerealizabilă, s'a ajuns destul de curând ca rolul mulțimii să se mărginească la aclamarea alesului, așa cum se făcea de altfel la Bizanț sau la Veneția. Adunarea — *dietă*, cum a fost pe urmă denumită oficial — se alcătuia, ca pretutindeni în Evul Mediu feudal, din prelați și seniori, în fruntea cărora se aflau principii eclesiastici și laici. S'a crezut cândva — și marele R a n k e însuși a împărtășit această părere — că la stingerea dinastiei saxone a Otonilor, concesiunile fiscale ce le-a făcut Henric al II-lea pentru a fi ales, la 1002, Turingienilor și Saxonilor, ar fi însemnat în Germania o limitare statornică a prerogativelor monarhiei, asemănătoare cu *Magna Charta* engleză; în realitate nu a fost mai mult decât o soluție de

[1]) F. R ö r i g, *Mittelalterliches Kaisertum und die Wende der europäischen Ordnung*, în *Das Reich und Europa*, p. 28.

www.dacoromanica.ro

moment şi de oportunitate. S'a remarcat însă că faptul înseamnă ca o prevestire a « aranjamentelor în vederea alegerii » *(Wahlkapitulationen)* de mai târziu [1]). După ceva mai mult de un veac, alegerea lui Lotar de Supplinburg, la stingerea dinastiei Henricilor franconieni, se face după deliberările unui colegiu mai restrâns de patruzeci de delegaţi ai dietei, câte zece principi din principalele patru « triburi » *(Stämme)*: Francii, Suabii, Bavarezii şi Saxonii [2]). Arhiepiscopul Adalbert de Maienţa conduce desbaterea şi elimină prin întrebările sale insidioase, pe cel mai periculos rival al candidatului său. De atunci se vede însă lămurit cât de mult ţin marii feudatari la menţinerea sistemului electiv, care le îngădue să-şi valorifice votul prin transacţiuni favorabile. La începuturile epocii moderne, alegerea lui Carol Quintul va fi în toată puterea cuvântului o afacere, în care poliţele marilor case financiare, Fugger şi Welser, luptă cu eficacitate şi succes, pentru convingerea electorilor, împotriva tezaurului monetar al regelui Franţei [3]). Dar la acea dată, problema alegerii regale şi imperiale nu mai este de competinţa dietei, ci a unui colegiu restrâns şi invariabil de Mari Electori.

Din veacul al XIII-lea mai ales, a început să se desemneze acest proces de transformare, care desparte actul alegerii de celelalte chestiuni care cer, aci şi aiurea, « sfatul şi ajutorul » prevăzut de ordinea feudală. A intervenit mai întâi restrângerea treptată a categoriei « principilor Imperiului » *(Reichsfürsten)*, care numără în rândurile ei numai pe episcopii şi abaţii ctitoriilor regale, de o parte — iar de alta pe urmaşii înalţilor slujbaşi, deveniţi acum vasali ereditari: duci, markgrafi, comiţi palatini şi comiţi; cam dela 1180 înainte titlul de principe e rezervat, în noua nobilime feudală *(Lehnsadel)* care a înlocuit acea a funcţiunilor *(Amtsadel)*, acelor seniori care se află în dependenţă directă de vasalitate faţă de rege. Astfel numărul demnitarilor bisericeşti a rămas cam acelaşi,

---

[1]) Cf. Gebhardt, *Handbuch der deutschen Geschichte*, I[6] (ed. Al. Meyster), p. 329 şi Brandt-Meyer-Ullmann, *Handbuch der deutschen Geschichte*, I, p. 162.

[2]) Alois Meister, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, p. 90.

[3]) H. Hauser, în *Les débuts de l'Age Moderne*, col. *Peuples et Civilisations*, VIII, pp. 96—97.

www.dacoromanica.ro

episcopii aflându-se mai toți în această situație; cei laici însă au fost reduși la șasesprezece, reprezentând comitatul palatin al Rinului *(Pfalzgrafschaft)*, ducatele Suabiei, Bavariei, Saxoniei, Bohemiei — regat dela Otokar I (1198) — Austriei, Stiriei, Carintiei, Lorenei și Brabantului, markgraviatele Brandenburgului, Misniei, Lusaciei, comitatul palatin al Saxoniei, landgraviatul Turingiei și comitatul de Anhalt [1]). Această limitare nu excludea la început dela alegeri pe ceilalți mari seniori (magnații), care au mai avut un rol însemnat în proclamarea simultană dela 1198 a lui Filip de Suabia și a lui Otto de Braunschweig. Dar tot mai mult se desemna tendința să li se lase rolul de confirmare prin aclamații a celui ales, căderea de a alege fiind rezervată principilor. La alegerea de rege a tânărului Henric (VII) [2]), fiul lui Frideric al II-lea, la 1220, se menționează că el primise *vota tam electorum quam principum et nobilium Teutonie*. Apare deci o nouă categorie superioară de « electori ». După Eike von Repgow, în *Sachsenspiegel*, aceștia se disting din rândul principilor, prin marile demnități onorifice ale curții imperiale pe care le dețin: ar fi astfel îndreptățiți arhiepiscopii de Maiența, Colonia și Trier, iar dintre laici: comitele palatin al Rinului, seneșal al Imperiului, ducele Saxoniei, mareșal, markgraful de Brandenburg, *camerarius*. Păharnicul, regele Bohemiei, nu are drept de vot, nefiind german. Dar această din urmă teorie nu s'a menținut. In alegerile Interregnului, după stingerea casei de Staufen, dar mai ales dela proclamarea lui Rudolf de Habsburg în 1273, se înrădăcinează sistemul unei prealabile consultări între cei *șapte* Mari Electori, (arhiepiscopii de Maiența și Colonia reluând vechile lor titluri de cancelari ai Germaniei și Italiei), urmată de aducerea la cunoștința obștească a rezultatului, de către unul singur, în numele colegiului. In sfârșit, peste aproape un secol, la 1356, vestita Bulă de Aur a împăratului Carol al IV-lea încheie evoluția, stabilind o ordine a Principilor Electori *(Kurfürsten)* și a operațiunii efective de alegere care va rămânea definitivă,

[1]) Pentru tot acest paragraf cf. E. Jordan, *L'Allemagne et l'Italie au XII-e et III-e siècles*, în *Hist. du Moyen Age* (col. Glotz), IV, 1, pp. 300—304.

[2]) Astfel desemnat pentru a-l distinge de împăratul Henric VII de Luxemburg.

www.dacoromanica.ro

cu unele modificări de amănunt, până la sfârşitul vechiului Reich. Işi dau astfel votul succesiv, după principiul majoritar, arhiepiscopii de Trier şi Colonia, regele Bohemiei, comitele Palatin (al Rinului), ducele Saxoniei, markgraful de Brandenburg, iar la urmă arhiepiscopul de Maienţa [1]). Investit cu acest privilegiu, colegiul Electorilor a încercat de mai multe ori să-şi extindă atribuţiile şi la politica generală a Imperiului, constituind « reuniuni de Electori » *(Kurvereine)*, dintre care cel mai însemnat a fost acel dela Rense în 1338, în timpul lui Ludovic de Bavaria. Dar cu rari excepţii, obiceiul nu s'a statornicit, şi această lature a consultării în chestiunile importante de Stat a rămas în sarcina Dietei, ca şi aprobarea subsidiilor cerute de nevoile generale.

Alcătuirea şi rosturile acestei Adunări trec de asemenea printr'o evoluţie înceată şi schimbătoare. Ea asistă pe suveran în legiferare, interpretând obiceiul şi ratificând constituţiunile imperiale. La început, marginile ei sunt deopotrivă de neprecise în ce priveşte compunerea şi convocarea, ca odinioară în cazul alegerii regale. « Această dietă, mai numeroasă decât va deveni mai târziu, cuprinde, aşezaţi încă printre « principii Imperiului », pe vechii slujbaşi, deveniţi de altfel: palatini, comiţi şi burggrafi sau castelani. Mica nobilime nu vine decât însoţind pe principii Imperiului şi spre a spori mulţimea. Nu e vorba de a convoca pe delegaţii oraşelor... organizările lor municipale nu se vor desvolta decât în veacul al XII-lea şi numai în al XIII-lea începe marele lor rol politic. De fapt, dieta e mai mult sau mai puţin numeroasă după împrejurări şi prestigiul Suveranului care o chiamă. Alcătuirea ei variază după loc; ea trebue pusă la îndemâna acelor ce sunt invitaţi. Ea n'are nicio competinţă bine delimitată, niciun drept bine determinat; în ce măsură părerile ei obligă pe suveran, aceasta e o chestiune de fapt. Nici procedură bine precizată, nici scrutin adevărat, nici reprezentare; principiul majoritar nu e lege. Sunt lu-

[1]) A. Meister, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, p. 145 şi urm. Ea a fost promulgată în două diete ţinute respectiv la Nürnberg şi Metz, la 10 Ianuarie şi 25 Decemvrie 1356. Cf. H. Heimpel, în Brandt-Meyer-Ullmann, *Handbuch der deutschen Geschichte*, I, p. 322 şi urm.

www.dacoromanica.ro

cruri care nu trebuesc pierdute din vedere, pentru a aprecia unele acte ce par enorme neregularități, dar care izbesc mult mai puțin într'o vreme în care era în deobște admis, că minoritatea nu era constrânsă să se închine în fața majorității, că absenții nu erau legați de hotărîrile celor de față și că fiecare nu era ținut decât de făgăduiala sa personală » [1]).

Una din principalele atribuțiuni ale acestor adunări, în afară de obișnuitele rosturi feudale, pare a fi fost de timpuriu proclamarea și consfințirea solemnă a acelor instituții de pace, caracteristice epocii turburate a Evului Mediu. Introdusă mai de mult în Franța, din inițiativa bisericii, *treugua Dei* (armistițiul impus operațiunilor de războiu între creștini, în anumite zile ale săptămânii sau perioade de sărbători) este proclamată la 1077 la Liége de episcopul Henric [2]), și repede adoptată de împăratul Henric al IV-lea, aflat atunci în plină ceartă a Investiturilor cu papalitatea. Proclamarea solemnă a păcii pentru întregul regat în 1085, la Maiența, era astfel o bună propagandă pentru cauza imperială printre elementele nevoiașe ale populației, pentru care războaiele feudale însemnau o nesfârșită pacoste; în același timp însemna o lovitură iscusită adusă adversarului bisericesc, care nu se putea în niciun caz împotrivi unui îndemn de împăciuire [3]). Această grijă a păcii țării *(Landfrieden)* rămâne caracteristică dietelor convocate de împărați, fie dincoace, fie dincolo de Alpi. Ea constitue una din preocupările vestitei diete întrunite la Roncaglia de Frideric I Barbarosa în 1158, când s'au restabilit drepturile monarhiei, *regalia* încălcate în ultima vreme, mai ales de comunele italiene, în plină frământare a mișcării lor de emancipare politică. Poate de aci a luat naștere și ideea unui rol mai activ al orașelor în viața Imperiului, nu numai în Italia unde era în plină desvoltare, dar la miazănoapte de Alpi [4]). După cum e sigur că la aceeași dietă consultarea a patru doctori învățați ai Universității din Bologna, pentru restabilirea drepturilor Cesarului, înviate din legile romane,

[1]) E. Jordan, *op. cit.*, pp. 6—7.
[2]) H. Pirenne, *Les anciennes démocraties des Pays-Bas*, p. 77.
[3]) W. Schultze, în Gebhardt's *Handbuch der deutschen Geschichte*, I[6] p. 379.
[4]) E. Jordan, *ibid.*, pp. 67—68.

www.dacoromanica.ro

a avut însemnate consecinţe pentru întreaga concepţie a suveranităţii la sfârşitul Veacului de Mijloc.

Perioada Interregnului din secolul al XIII-lea, care, după cum se va vedea mai jos, desparte în mod definitiv evoluţia instituţiilor politice din Italia de acea a Germaniei, aduce în alcătuirea dietei o însemnată transformare. Este momentul în care oraşele din Vest, în special acelea de pe valea Rinului, îmbogăţite de negoţ şi crescute în spiritul proaspetei libertăţi comunale, se unesc într'o ligă puternică, care (spre deosebire de acele anterioare din Italia) rămâne deschisă seniorilor laici şi eclesiastici din vecinătate. La Worms în Februarie 1255, au luat parte pentru întâia oară la dietă delegaţi burghezi ai oraşelor de pe Rin, mai jos de Basel. E de asemenea caracteristică atitudinea adoptată de liga oraşelor puţin mai târziu, după moartea regelui Wilhelm de Olanda, şi în prevederea desbinării, ce era să urmeze, între candidaturile opuse ale unor principi străini:

« Cum nu mai avem rege, spune textul acestei deliberări, hotărîm ca fiecare oraş să se înarmeze cât mai bine, şi să tocmim lefegii şi arcaşi, spre a ne putea apăra de îndată unele pe altele. Vom apăra cu toate puterile noastre domeniile regale, câtă vreme tronul va fi vacant. Pentru mântuirea poporului şi a ţării, hotărîm şi ne legăm cu jurământ că de vor alege principii, cărora li se cade să aleagă pe rege, mai mult decât unul singur, nu vom ajuta nici cu cuvântul, nici cu fapta sau altă slujbă, pe niciunul din aleşi, nici făţiş, nici în taină; nu-l vom primi în niciunul din oraşe; nu-i vom jura credinţă... Iar dacă principii aleg unul singur ca să fie rege, îi vom împlini de îndată toate datoriile şi cinstea ce i se datoresc. Pe lângă acestea, vom păzi să rămână neatinse toate aşezămintele noastre de pace » [1]). Această hotărîre a oraşelor renane din Martie 1256 este un document remarcabil, nu numai pentru politica prudentă şi prevăzătoare a ligii, dar ea arată deopotrivă de limpede mărginirea rosturilor dietei. Alegerea regală e de acum înainte o chestiune ce priveşte numai pe principii electori; iar rezultatul

[1]) Cf. E. Jordan, *op. cit.*, p. 299.

www.dacoromanica.ro

votului lor, dacă e unanim, nu poate întâmpina împotrivire; rezerva privește numai cazul unei îndoite desemnări și a unei lupte pentru scaun, ceea ce de altfel a fost cazul între facțiunile rivale ale lui Alfons de Castilia și Richard de Cornwall. Rolul dietei Imperiului e astfel net limitat la tot ce nu privește actul alegerii.

* * *

Dar înafară de această precizare, consacrată în cursul vremii de Bula de Aur, atribuțiile Reichstagului rămân tot atât de nelămurite și în perioada următoare. Un istoric al constituției germane a putut scrie acum trei decenii aceste rânduri, de al căror înțeles cercetarea mai recentă nu pare a se fi depărtat prea mult: « Reichstagul veacului al XV-lea este caracteristic, prin alcătuirea sa șubredă, pentru nesiguranța împrejurărilor constituționale germane în general. El s'a constituit cu vremea ca o organizare a nouălor puteri teritoriale în Imperiu; dar drepturile și datoriile sale, alcătuirea, competența și procedura sa n'au fost niciodată ferm definite. Astfel nu putem răspunde întrebărilor, pe care în mod firesc un spirit sistematizator le-ar pune cu privire la un asemenea organism. Nu știm limpede, nici cine era îndreptățit în veacul al XV-lea să apară, nici dacă pe lângă dreptul de a veni mai era și o datorie de-a lua parte, dacă regele era obligat să convoace pe toți îndreptățiții, sau dacă era liber să invite numai pe acei, a căror participare o socotea de dorit, în fine dacă Reichstagul se putea aduna și fără convocare regală; de asemenea nu suntem în deajuns de informați în privința procedurii, mai ales în ce privește votarea și obligativitatea hotărîrilor Reichstagului pentru Stările care nu erau de față, teză susținută de Rege, fără a putea însă de obicei să o impună » [1]). Problema nu era simplificată prin existența simultană a unor « adunări ale Curții » de drept feudal *(Hoftage)*, la care regele-împărat chema cele mai însemnate personagii care figurau și în ordinea de convocare

[1]) F. Hartung, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, p. 6. Cf. mai sus părerea lui E. Jordan pentru perioada anterioară.

www.dacoromanica.ro

a dietei Imperiului, şi în care de asemenea se puteau lua însemnate hotărîri. La un asemenea « Hoftag » ţinut la Koblenz la 31 August 1338, a fost recunoscut regele Eduard al III-lea al Angliei de Ludovic de Bavaria, ca îndreptăţit la tronul Franţei şi învestit cu vicariatul imperial în teritoriile Imperiului de pe ţărmul stâng al Rinului. Puţin înainte, în Iulie, Principii Electori se întruniseră deosebit la Oberlahnstein şi Rense *(Kurverein)*, pentru a afirma dreptul lor de alegere şi deplinătatea drepturilor de suveranitate conferite regelui ales, independent de încoronarea ce urma să o săvârşească Papa. Iar între cele două manifestări fusese ţinut la Frankfurt, la 6 August, un *Reichstag*, care ratificase hotărîrea Electorilor ca lege a Imperiului [1]). Este acesta un exemplu tipic al aparatului complex de cârmuire feudală, ce îl constituiau diferitele adunări folosite în vieaţa politică a Reichului. E de altfel de asemenea caracteristic pentru această perioadă că la Frankfurt, în dietă, împăratul se găseşte în mijlocul « cavalerilor, burghezilor şi Minoriţilor », care dau hotărîrii de principiu a Electorilor un accent războinic împotriva Papei [2]). Este epoca în care, în conflictul său cu Sf. Scaun, Ludovic de Bavaria se sprijine pe curentul de reformă bisericească ce-l reprezintă Spiritualii franciscani, din mijlocul cărora răsar atunci gânditori ca William de Ockham, ale cărui vederi se întregesc ca acele ale învăţatului Marsilio de Padova. Atât în tendinţa lor de a supune marile probleme ale Bisericii hotărîrii Conciliului, ca singur reprezentant calificat al creştinătăţii catolice, cât şi în acea de-a întemeia autoritatea Impăratului pe principiul delegaţiunii puterilor de către popor, conform tradiţiei romane, străbate o suflare democratică ce ar fi putut poate, în alte împrejurări, aduce o adevărată revoluţie în structura aşezămintelor imperiale [3]). Dar toată această mişcare era mai mult o proclamare solemnă de teorii şi un joc strălucit de aparenţe, decât

[1]) Cf. L. Schmitz-Kallenberg, în Gebhardt *Handbuch der deutschen Gesch.*, I[6], p. 590 şi I. Haller, *Von den Staufern zu den Habsburgern* (col. Göschen, 1077), p. 42.

[2]) H. Heimpel, în Brandt-Meyer-Ullmann, *Handbuch*, I, 308.

[3]) Cf. G. de Lagarde, *La naissance de l'esprit laïque au déclin du Moyen Age*, II, p. 190 şi urm. şi F. Battaglia, art. *Marsilio di Padova*, în *Enciclopedia Italiana*.

www.dacoromanica.ro

o reformă temeinică a ordinei politice [1]). Realitatea puterii o reprezentau, încă mai de mult, în Imperiu, stăpânirile teritoriale ale Principilor, cărora li se deschidea viitorul. Până și instituțiile de pace, proclamate în repetate rânduri în adunările dietei imperiale, nu deveneau efective decât atunci, când erau întărite de hotărîri speciale ale puterilor locale, orașe sau seniorii, prin înțelegeri directe care priveau anumite regiuni [2]), primind în urmă confirmarea Impăratului. Aceasta cel puțin pare a fi fost o politică statornică a suveranilor din casa de Luxemburg, atât sub domnia lui Carol al IV-lea cât și sub aceea a lui Sigismund.

* * *

Marea mișcare din veacul al XV-lea, pentru a pune capăt schizmei care despărțise atunci Biserica în tabere opuse, căutând leacul în Conciliul general ce urma să înfăptuiască reforma așezămintelor eclesiastice, și-a avut repercusiunea și asupra instituțiilor Reichului. De altfel două din aceste Sinoade aveau loc pe teritoriul Imperiului, la Constanța și la Basel. In scrierile lui Nicolae de Cues (Cusanus), grija pentru reforma politică se manifestă deopotrivă cu acea pentru reforma Bisericii [3]). Se cereau convocări anuale ale dietei, și instituirea unui colegiu mai restrâns, alcătuit din Electori și reprezentanți ai Stărilor. De asemenea se cerea cu stăruință, pentru judecarea litigiilor, o instanță superioară a Stărilor cu sediul statornic, investită cu toată autoritatea necesară pentru a-și aduce hotărîrile la îndeplinire. La sfârșitul domniei lui Sigismund și la începutul acelei a urmașului său, Frideric al III-lea de Habsburg, revendicările capătă forme concrete în dietele ținute între anii 1434 și 1438, cu deosebire la acele dela Eger (1437) și Nürnberg (1438). Dar la aceasta din urmă a triumfat punctul de vedere al Electorilor, care căutau să îndrumeze reforma în sensul dorit de

[1]) V. în această privință H. I. Laski, *Political theory in the later Middle Ages*, în *Cambridge Medieval Hist.* VIII, p. 631 și urm., care a accentuat caracterul abstract al acestor teorii.

[2]) Cf. Gebhardt, *Handbuch*, I[6], pp. 626—627, n. 6.

[3]) O. Hintze, *Repräsentativverfassung*, în *Hist. Zeitschr.*, 143, p. 20. Cf. H. J. Laski, *ibid.* p. 636 și urm. pentru consecințele mai îndepărtate ale mișcării.

www.dacoromanica.ro

ei, adică de împărţire a Imperiului în « cercuri » pentru împărţirea dreptăţii şi păstrarea păcii, puse sub autoritatea marilor stăpâniri teritoriale. Cum o asemenea organizare nu convenea nici Stărilor mai mici ale Reichului, nici regelui, ea nu a căpătat consfinţire legală; legea pentru « pacea ţării » *(Landfriedensgesetz)* edictată la 1442 sub titlul falnic de *Reformatio Friderici Regis*, a rămas mult în urma proiectelor ce fuseseră publicate.

Contrastul între situaţia anarhică din Reich în deceniile următoare, şi organizarea unei puteri monarhice centralizatoare în ţările apusene — în special Franţa şi Savoia — trebuia să ducă totuşi la o întărire şi înnoire a mişcării de reformă constituţională a Imperiului. Aceasta cu atât mai mult, cu cât suveranii teritoriali şi cu deosebire Habsburgii, luau adesea drept model al administraţiei în stăpânirile lor directe, aşezămintele din Franţa sau din Burgundia [1]). Lunga domnie de peste jumătate de veac a lui Frideric al III-lea (1440—1493) nu însemnase niciun progres real pentru năzuinţele de reformă politică; sub el, Reichstagul n'a mai fost convocat ani de zile, iar când totuşi era întrunit, lucrările sale erau zădărnicite de intervenţia personală a Impăratului, care asista la şedinţe. In timpul acesta politica Habsburgului suferise grave înfrângeri: în Bohemia se ridicase regalitatea naţională a lui Gheorghe de Podiebrad, pe urmă aceea a Iaghelonilor poloni, pe când Matei Corvin, regele Ungariei, ocupase ţinuturile ereditare ale Austriei, împreună cu Viena. In aceste condiţii, cererile adresate dietei pentru subsidii, care deveneau tot mai dese, pe măsură ce ameninţarea turcească se îndrepta împotriva Europei Centrale, întâmpinau o împotrivire tot mai hotărîtă a Stărilor, care le condiţionau şi aci de îndeplinirea reformelor necesare. Conducătorul mişcării a fost acum Electorul de Maienţa, Berthold de Henneberg: între anii 1486 şi 1497 s'a ajuns în sfârşit la o reglementare precisă a convocării şi activităţii dietei. Impăratul a fost constrâns să cheme toate Stările calificate şi să nu asiste la deliberări. S'au constituit pentru aceasta trei

[1]) Pentru discuţia asupra acestei chestiuni în istoriografia germană, v. F. Hartung, *op. cit.*, p. 44 şi urm.

www.dacoromanica.ro

« consilii » deosebite, a Electorilor, a principilor și a orașelor; după cum se vede, mica nobilime a cavalerilor, deși în multe regiuni rămăsese «*reichsständisch*», adică în dependență directă de Imperiu, nu lua parte la desbaterile Reichstagului. Ceea ce a rămas până la urmă nelămurit, a fost adoptarea principiului majoritar; el nu a fost recunoscut nici în perioada luptelor religioase ale Reformei din secolul al XVI-lea, când minoritatea protestantă din Reichstag nu a primit cu niciun chip să se supună hotărîrilor unei majorități catolice [1]). Nu este imposibil ca mișcarea Stărilor Generale franceze și tendințele lor de reformă politică, manifestate în Adunarea dela 1484, să fi avut unele influențe și dincolo de Rin.

Faptul este că problema nu a fost rezolvită prin aceste măsuri preliminare și că sub domnia lui Maximilian I s'a făcut un pas mai departe, și încă unul însemnat. Obligațiunea convocării dietei în fiecare an, timp de cel puțin o lună, era grea de îndeplinit, atât pentru suveran cât și pentru Stările ce luau parte la adunare: se simțea nevoia unei delegațiuni mai restrânse, dar statornice, pentru care existau de altfel modele și precedente spaniole. Astfel s'a ajuns, după o primă încercare la 1495, la constituirea în Iulie 1500 a unui « Guvernământ al Imperiului » *(Reichsregiment)* alcătuit din douăzeci de reprezentanți, sub președinția Impăratului sau a unui delegat al său. In numărul lor trebuia să figureze, schimbându-se prin rotație, câte un Elector în persoană, ceilalți fiind reprezentați prin consilieri, câte un principe laic și unul bisericesc, câte un deputat al țărilor austriace și burgunde [2]), al prelaților, al comiților, doi ai orașelor imperiale și câte un reprezentant al fiecăruia din cele șase « cercuri », în care se împărțea întregul teritoriu al Imperiului, care nu era în posesiunea directă a Electorilor sau în stăpânirea habsburgică. « Regimentul » hotăra în toate chestiunile de politică internă sau externă, ceea ce instituia de fapt o conducere a Impe-

---

[1]) Cf. F. Hartung, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, p. 9 și urm. V. și L Konopczynsky, *Le Liberum Veto*, p. 86 și urm.

[2]) Sub acest din urmă nume se înțelegeau Franche-Comté și Țările-de-Jos, moștenire a Casei de Burgundia. Cf. și A. Huber, *Geschichte Österreichs*, III, p. 331 și urm.

www.dacoromanica.ro

riului printr'o reprezentare permanentă a Stărilor [1]). Dar îi lipseau mijloacele reale de-a îndeplini ceea ce fusese plănuit: nu avea bani, nici funcționari cărora să le încredințeze perceperea contribuțiilor generale ce le instituia, *(Reichspfennig)* sau păstrarea legăturilor de pace decretate înlăuntrul întregului cuprins al Reichului. Rău văzut de Maximilian, căruia nu-i convenea această tutelă, « Regimentul » s'a disolvat dela sine în 1502, fără a fi izbutit.

Incercarea a fost însă repetată la începutul domniei lui Carol Quintul, prin hotărîrile Reichstagului dela Worms din 1521. Lipsa din Imperiu a suveranului, care întrunea sub el atâtea stăpâniri, ar fi îngăduit celui de-al doilea « Regiment al Imperiului » să-l înlocuiască și să ia măsurile necesare stabilirii ordinei în Reich. Proiectele n'au lipsit nici atunci, dar aceeași slăbiciune organică a lipsit instituția de orice posibilitate de desvoltare sau de intervenție mai activă. In marile frământări ale vremii — ridicarea cavalerilor sub Sickingen, răscoalele țăranilor și în sfârșit Reforma luterană, rolul « Regimentului » a fost cu totul șters, iar întoarcerea în Germania a Impăratului, la 1530, a pus capăt în mod logic existenței sale.

De atunci influența Reformei religioase se face simțită în constituția Imperiului. Chestiunea protestantă nu căpătase nicio deslegare definitivă la dietele ținute la Speyer; secularizarea averilor bisericești și așezarea credinței reformate sub scutul principilor trebuia să convină Electorilor și, în general, stăpânirilor teritoriale, care aflau în aceste împrejurări nouă un temeiu puternic de extindere a influenței lor. In această luptă, Stările s'au împărțit: o parte din ele au aderat la liga smalkaldică, celelalte însă, rămânând credincioase catolicismului, au susținut politica Impăratului. Când acesta însă, victorios asupra protestanților în bătălia dela Mühlberg, a căutat să folosească dietele dela Augsburg din 1547 și 1548, spre a-și afirma mai hotărît conducerea în Imperiu, el a găsit din nou în fața sa unirea tuturor Stărilor, indiferent de confesiune, spre a împiedeca o cârmuire autoritară. In

[1]) Cf. F. Hartung, *Berthold von Henneberg, Kurfürst von Mainz*, în *Hist. Zeitschrift*, 103, 1909, p. 543 și urm.

www.dacoromanica.ro

complicațiile ce au urmat, Carol Quintul a rămas într'o izolare ce era să ducă în curând la abdicarea sa, iar *recesul* (hotărîrea) Reichstagului dela Augsburg din 25 Septemvrie 1555 era să stabilizeze, pentru o nouă perioadă, ordinea constituțională a Imperiului.

* * *

Acest reces constitue într'adevăr temeiul constituțional, și în același timp moștenirea pe care încercarea neizbutită a lui Carol Quintul a lăsat-o epocii moderne a istoriei Reichului [1]). Instituția de pace se întinde la domeniul religios, împărțind definitiv Imperiul între catolici și protestanți, a căror existență legală e acum consfințită, recunoscându-se și achizițiile făcute până atunci de principi în domeniul bisericesc. O nouă ordine executivă instituia zece cercuri cu câte un « *Reichsoberst* », însărcinat să adune și să comande contingentele recrutate de Stări în cuprinsul fiecărui cerc. Ca legi fundamentale *(Grundgesetze)* se consideră capitularea de alegere a lui Carol Quintul, întemeiată ea însăși pe Bula de Aur, și instituțiile de pace. Aceste trăsături au rămas statornice până la sfârșitul vechiului Reich, progrese putându-se însemna doar în domeniul unei oarecari unificări a dreptului, prin instanțele generale din *Reichshofrat* sau *Kammergericht* și introducerea treptată a principiilor dreptului roman. Cum s'a observat mai de mult, Reichstagul ajunge mai puțin o adunare reprezentativă a unui singur stat, cât un congres periodic de state, prin delegații lor [2]). In Imperiul devenit acum cu adevărat « de națiune germanică », după pierderea unora din teritorii și despărțirea politică a altora, dar mai ales prin renunțarea la încoronarea imperială săvârșită de Papă (ultima fiind acea a lui Carol Quintul), lupta se dă însă mai departe între principiul de autoritate, revendicat de casa de Habsburg, și acel de autonomie deplină a țărilor, susținut de Stări și reprezentanții lor. Războiul de Treizeci de Ani a fost astfel prilejul unei nouă încercări de-a reduce

[1]) Pentru cele următoare, v. F. Hartung, *op. cit.*, p. 95 și urm.

[2]) Cf. N. Kareev, *Statul-seniorie și monarhia reprezentativă în Evul Mediu* (în l. rusă), St. Petersburg, 1913, p. 284 și urm.

www.dacoromanica.ro

libertăţile asigurate la Augsburg, care vor ajunge mai târziu să îngăduiască până şi împărţirea dietei, în chestiunile religioase, într'un *Corpus Catholicorum* şi un *Corpus Evangelicorum*. S'au repetat într'o oarecare măsură împrejurările din timpul lui Carol Quintul, fireşte însă, de rândul acesta, cu un mult mai mare amestec al puterilor străine în politica Reichului. Ferdinand al II-lea, îndemnat de succesele armatelor sale, după înfrângerea protestanţilor, a voit să ajungă încă din prima fază a războiului, la o mai strânsă unitate a Reichului sub comanda imperială şi habsburgică. Recrutări de contingente şi ridicări de impozite au început a se efectua, fără consultarea dietei sau aprobarea Stărilor. Indată se reface însă opoziţia generală împotriva acestor tendinţe de « sclăvie », manifestată în dietele dela Regensburg din 1630 şi 1640—41. Pacea Vestfalică, încheiată sub înrâurirea franco-suedeză împotriva tendinţelor habsburgice centralizatoare, aşează pentru un secol şi jumătate organizarea Reichului pe temeiul şubred al vechilor libertăţi şi privilegii, sporindu-se numărul Electorilor şi « dreptul de suveranitate » deplină, recunoscut principilor teritoriali. A rezultat astfel acest corp greoiu şi frământat de contraziceri, adevărat « monstru politic » al vremii, pe care ironia unui Samuel Pufendorf refuza să-l aşeze în categoriile aristotelice ale monarhiei, aristocraţiei sau democraţiei. Dietele Imperiului au continuat să se adune, fără ca activitatea lor formală să însemne vreo modificare esenţială a legiuirilor existente şi a procedurii lor complicate. E uşor de înţeles, de ce interesul istoriografiei germane moderne s'a manifestat mai de grabă pentru puterile vii ale Statelor teritoriale, care vor culmina în conflictul pentru egemonie între Austria şi Prusia, decât pentru aceste forme perimate ale trecutului. Incercările unui L e i b n i z de a cerceta « în ce mod *securitas publica interna et externa* şi *status praesens* în Reich pot fi aşezate în împrejurările de faţă pe un picior temeinic » (1670) au cuprins de sigur vederi interesante şi sănătoase, dar fără putinţă de aplicare.

Se desprinde totuşi tendinţa, în momentul în care o parte din dinastiile statelor alcătuitoare ale Imperiului se depărtează de el, prin posesiuni şi interese exterioare (Austria în

www.dacoromanica.ro

Ungaria și Italia, Hanovra în Anglia, Saxonia în Polonia, Brandenburgul în Prusia), să se întărească organizarea în « cercuri » a teritoriilor rămase, denumite în secolul al XVIII-lea « Imperiul », în înțeles mai restrâns. S'au constituit aci «adunări cercuale» *(Kreistage)*, în care Stările fiecărui cerc puneau la dispoziție comandantului regional, devenit *Kreisgeneralfeldmarschall*», pentru sporirea prestigiului său militar, contribuțiile și contingentele lor. Împărțirea era însă atât de ciudată, încât în cercul Suabiei se întâlneau contingente cuprinzând . . . 1 infanterist și $^1/_3$! Această « armată a cercurilor » este acea pe care Frideric cel Mare a spulberat-o, alături de Francezii lui Soubise, în bătălia dela Rossbach.

In astfel de împrejurări nu e de mirare că vechea clădire a Reichului n'a putut rezista zdruncinării provocate de Revoluția franceză și războaiele napoleoniene. Incă dela 1803, cedându-se prin pacea dela Lunéville teritoriile de pe țărmul stâng al Rinului, au dispărut vechile electorate renane (Trier și Colonia) și prin compensațiile prevăzute pentru principii teritoriali, au fost « mediatizate » cele mai multe din micile stăpâniri, cavalerii ce depindeau de Imperiu și cea mai mare parte a orașelor imperiale, dintre care nu mai rămâneau decât șase: Bremen, Hamburg și Lübeck în Nord, Augsburg, Nürnberg și Frankfurt în Sud. Zădarnice erau acum eforturile de a menținea și de a întregi vechiul colegiu de Electori și vechea constituție a Reichului: puterile teritoriale ale nouălor regate erau sub influența Imperiului celui nou, al lui Napoleon, și se desfăceau din vechile lor legături. Victoria dela Austerlitz a cuceritorului și marile transformări care au urmat, au desăvârșit procesul și au grăbit concluzia firească. Prin declarația dela 1 August 1806, noii regi și mari duci își depuneau titlurile de Electori sau Landgrafi ai unui Imperiu, ajuns « cuvânt fără răsunet » și « aparență a unei constituții stinse », iar la 6 August împăratul Francisc al II-lea depunea coroana Reichului roman de națiune germană [1]), după ce încă din 1804 se intitula Francisc I, împărat al Austriei. Cu actul

[1]) Cf. A. Huber, *Österreichische Reichsgeschichte*[2], (ed. A. Dopsch), Wien, 1901, pp. 296—297.

www.dacoromanica.ro

de deces al vechiului Imperiu se încheie şi acest capitol în istoria regimului reprezentativ de Stări. Cu toată lunga sa durată în timp, el e totuşi mai puţin însemnat decât acel ce îl înfăţişează desvoltarea paralelă a «ţărilor» deosebite, cuprinse în marginile Imperiului.

II. STĂRI ŞI DIETE ALE ŢĂRILOR DIN IMPERIU

Inceputurile stăpânirilor teritoriale, bucurându-se de o tot mai largă autonomie politică în cuprinsul Imperiului, sunt şi ele strâns legate de desvoltarea ordinei feudale, cu corolarul ei necesar: slăbirea puterii centrale a monarhiei. După dispariţia vechilor ducate din perioada carolingiană, teritoriul se împarte între senioriile ereditare, peste care legăturile de vasalitate clădesc o nouă ierarhie a celor mai puternice. Dar în deobşte se consideră ca dată oficială de naştere a noului regim, domnia împăratului Frideric al II-lea, a cărui politică, stăpânită de interesele regatului său din Sicilia şi în general de împrejurările italiene, duce la o despărţire aproape totală între părţile de miazănoapte ale Imperiului şi cele de miazăzi; despărţire nu numai de interese politice, dar c iar de regim, întrucât adânceşte contrastul între stăpânirea sa autocratică din Apulia şi Sicilia, în forme aproape bizantine sau arabe, şi părăsirea prerogativelor monarhice, ce se îndeplineşte în acelaşi timp în Germania. Două etape se pot deosebi în această privinţă: privilegiul hărăzit principilor bisericeşti la 26 Aprilie 1220, şi constituţia «*in favorem principum*», promulgată în 1231 la dieta din Worms şi confirmată de împărat în Mai 1232. Cel dintâi din aceste acte cedează principilor bisericeşti o parte din drepturile imperiale, în materie de vămi şi de monetă, de prăzi şi de feude ale vasalilor rebeli. El coincide de altfel cu alegerea tânărului Henric ca rege, în dieta dela Frankfurt «în lipsa şi fără ştirea împăratului». Această din urmă afirmare e de sigur grea de crezut, căci privilegiul însuşi aduce o dovadă direct opusă [1]).

[1]) E. Jordan, *op. cit.*, p. 200.

www.dacoromanica.ro

A doua Constituție are însă consecințe mult mai însemnate. Insăși expresiunea *domini terrae* pe care o folosește [1]), presupune o quasi-suveranitate a teritoriului pe care îl stăpânesc. Pe lângă concesiunile făcute acestor stăpânitori în dauna orașelor imperiale, ale căror inițiative comerciale erau mărginite și reduse, sau părăsirea unor drepturi importante de a întări cetăți și de a bate monetă, lăsate de asemenea în seama aceloraşi principi teritoriali, documentul cuprinde și această clauză, care înseamnă un punct de întoarcere în evoluția regimului Stărilor: *ut neque principes, neque alii quilibet constitutiones et nova jura acere possint, nisi meliorum et majorum terrae consensus primitus habeatur*. După cum acțiunea regelui e limitată de puterile dietei, iar mai târziu de acele ale Electorilor, tot astfel și aceștia din urmă, ca și ceilalți principi, trebue să țină seamă de « sfatul prealabil » al celor mai buni și mai mari ai teritoriului lor. Cât privește *nova ura*, o discuție îndelungată s'a făcut în jurul acestui termen, căruia unii îi atribue înțelesul de dări sau sarcini militare, *constitutiones* fiind mai de grabă aci instituțiile regionale de pace *(Landfriedensgesetze)* [2]). Se poate însă considera că textul acestui privilegiu, hărăzit de Henric (VII) și întărit de Impăratul Frideric al II-lea, consfințește o mai lungă evoluție, ce se poate constata încă din secolul al XII-lea, evoluție în care de sigur luptele lăuntrice din Imperiu, după moartea lui Henric al VI-lea și îndoita alegere a lui Filip de Suabia și Otto de Braunschweig, au avut un rost însemnat. In mod firesc, marele Interregn va grăbi procesul, dând un rol mai activ orașelor, ca o Stare nouă, atât în dietele Imperiului, cât și în adunările țărilor autonome *(terrae)* din cuprinsul său.

Cercetători de seamă ai istoriei acestor țări consideră de asemenea că ideea de Stat, de care Evul Mediu german nu a fost niciodată cu totul lipsit, a suferit de sigur, din punct de vedere al Reichului, prin procesul de desintegrare al autorității imperiale în favoarea principilor teritoriali. Dar nu

---

[1]) Vom folosi termenii de « domnitor » și « putere domnească » care îi corespund în limba română.

[2]) G. von Below, *System und Bedeutung der landständischen Verfassung*, în *Territorium und Stadt*, p. 171.

www.dacoromanica.ro

e mai puțin adevărat că în sfera mai restrânsă a stăpânirilor respective, în care aceștia își exercită atribuțiunile de suveranitate, ea a căpătat o nouă întărire. Incă dela 1209, un document austriac amintește că dreptul de apărare și epitropie al mănăstirilor trebue rezervat principelui, *qui caput est terrae* [1]). Sunt caracteristice în această privință observațiile lui Alfons Dopsch: «De sigur feudalismul a avut în Germania o acțiune disolvantă asupra Constituției Imperiului. Dar tocmai ceea ce s'a considerat cu deosebire ca un efect rău, desvoltarea domniei teritoriale *(Landeshoheit)* dela sfârșitul veacului al XII-lea, a determinat o puternică înnoire a ideii de Stat, în aceste teritorii, care se desfăceau tot mai mult din Imperiu. Imperiul german nu a fost niciodată deplin feudalizat. Dacă transformarea vechilor funcțiuni imperiale în feude a dat un puternic impuls stăpânirii teritoriale, principii teritoriali au constituit în teritoriile lor o putere suverană unitară, aducând în dependența ei, și pe acei locuitori ai țării, care erau străini sau neatârnați de ei. Astfel s'a ajuns din nou la o subordonare directă față de purtătorul puterii publice și s'a instalat pentru justiția publică un judecător al țării, numit de domnitorul țării . . .

De sigur, adaugă istoricul austriac, s'au alcătuit în aceste teritorii și Stările — odată cu suveranitatea țării, Stările țării. *(Landstände)*. Se formează un dualism al constituției; căci și aceste Stări sunt învestite cu drepturi publice. Ele își adaugă sfatul și hotărîrea la cârmuirea și gospodăria țării. Ele colaborează în special la legiuirile țării. Ridicarea dărilor nu se poate face decât cu consimțimântul lor, ele exercită un control asupra întregii administrații financiare și cu deosebire în înțelesul ca veniturile țării să nu fie folosite decât pentru nevoile obștești ale țării» [2]).

Tocmai asupra acestei origini și caracterizări a regimului Stărilor în diferitele țări germane, istoriografia mai veche și mai nouă a ajuns la puncte de vedere deosebite. Părerea lui Dopsch coincide în linii generale, cu definiția clasică

[1]) A. Dopsch, *Die Landesherrlichkeit in Österreich*, în *Beiträge zur Sozial u. Wirtschaftsgeschichte*, II, Wien, 1938, p. 242.
[2]) *Id.*, *Der deutsche Staat des Mittelalters*, *ibid.*, pp. 199—200.

www.dacoromanica.ro

a lui G. von B e l o w: « Stările provinciale *(Landstände)* ale Evului Mediu german erau anumite clase privilegiate de pe un teritoriu, în uniune corporativă, care reprezintă țara față de domnitorul țării *(Landesherr)* »[1]; definiția reproduce, într'o formă mai concisă și mai modernă, acea a vechiului cercetător al dreptului, J u s t u s M o s e r : « Stări provinciale sunt și se cheamă acel corp de supuși, care în virtutea libertăților țării și a obiceiului trebue să fie consultați de domnitor în ce privește sfatul și asentimentul lor în unele treburi ale țării, și înafară de aceasta au de îndrumat și de potrivit multe lucruri spre binele țării, sau măcar de dat o părere cu privire la acestea »[2]. E de altfel definiția unui contemporan al fazei din urmă a regimului, din jumătatea a doua a veacului al XVIII-lea.

In general, acei care au considerat cu deosebire perioada mai recentă a regimului de Stări, au aflat de sigur o mai mare dependență a acestora față de puterea domnească, și au fost ispitiți să privească raporturile cu aceasta din urmă ca derivând din situații de fapt, domnitorul având în realitate deplinătatea dreptului, iar Stările numai în marginea privilegiilor, înnoite la fiecare schimbare de domnie, și deci revocabile. Cel care a formulat mai precis această teorie, a « precarității » poziției Stărilor în statele germane, a fost un alt Austriac, F r i e d r i c h T e z n e r[3]), ale cărui vederi sunt interesante, mai ales cu privire la regimul « constituțional » al Ungariei, asupra căruia avem intenția să revenim. Dar s'a observat mai de mult că el se lăsa prea influențat de împrejurările din perioada târzie a sistemului de Stări, când acesta cedează tot mai mult tendințelor absolutiste ale principilor germani, cari își luau drept model metodele de cârmuire ale Regelui Soare dela Versailles, după principiul: *princeps legibus solutus*, domnitorul deslegat de legi, deasupra legii.

[1]) *Landständische Verfassung von Jülich und Berg*, I, p. 4 apud O. B r u n n e r, *Land und Herrschaft*, p. 475. Cf. și G. v. B e l o w, *System u. Bedeutung der landständischen Verfassung*, în *Territorium und Stadt*, p. 173 și urm.

[2]) J. J. M o s e r, *Von der teutschen Reichsstände Landen*, 1769, apud. O. B r u n n e r, *op. cit.*, p. 476.

[3]) V. în special *Technik und Geist des ständisch-monarchischen Staatsrechts*, Leipzig, 1901, (*Staats u. Socialwissenschaftl. Forschungen*, hg. v. G. S c h m o l l e r, XIX, 3) p. 49 și urm.

www.dacoromanica.ro

Prin reacţiune, alţii au stăruit asupra caracterului constituţional al Sărilor care, faţă de Principe, nu numai reprezintă (după terminologia modernă) ci, după spusa documentelor vremii, « sunt » însăşi ţara [1]). Dar şi această interpretare nu face în deajuns deosebirea între înţelesul modern al aşezămintelor constituţionale şi acel pe care îl pot avea izvoarele. Şi-a făcut astfel drum un nou mod de a vedea, care aşează întreaga chestiune pe alte temeiuri: anume, înainte de a defini puterile domnitorului şi acele ale Stărilor, şi de a considera raporturile lor respective, e vorba de-a preciza mai întâi înţelesul însuşi al cuvântului « ţară » *(Land)*, şi în ce măsură acest înţeles se acopere sau nu cu acel de « domnie », de stăpânire *(Herrschaft)*. Este într'o largă măsură meritul profesorului Otto Brunner de-a fi contribuit prin lucrarea sa, al cărei titlu chiar cuprinde ambii termeni, la precizarea şi adâncirea cunoştinţelor în acest domeniu.

Cu această lucrare a sa, ne întoarcem într'adevăr la lămuririle pe care le-a dat în privinţa originelor Stărilor medievale d-l Mc. Ilwain [2]), când a accentuat atât de categoric elementul judecăţii după obiceiul pământului, printre rosturile cele mai de seamă ale lor. Pentru d-l Brunner de asemenea, « ţara », care se desface cu încetul, ca o suveranitate deosebită, din unitatea mai mare a Imperiului, e înainte de toate o *comunitate de drept*, o regiune în care un anumit obiceiu local îndrumează judecăţile şi determină împărţirea dreptăţii. In conformitate cu principiile feudale, această dreptate nu o poate pronunţa principele singur; el are în mod necesar trebuinţă de « sfatul şi ajutorul » categoriilor sociale care trăesc pe teritoriul stăpânirii sale, şi alcătuesc, prin solidaritatea lor în uniuni corporative, « Stările ţării » *(Landstände)*, adunarea lor constituind « dieta ţării » *(Landtag)*. Astfel stările nu sunt nici create de puterea domnească a principilor, trăgându-şi rosturile în stat numai dela privilegii, pe care aceasta le-a hărăzit, dar nici nu se ridică în faţa ei ca o expresiune a unei suveranităţi populare, despre

[1]) Cf. polemica Tezner-Rachfahl, *Der dualistische Ständestaat*, (în *Schmollers Jahrbuch*, 26, 1902), apud O. Brunner, *op. cit.*, p. 480 şi urm.
[2]) In *Cambridge Medieval History*, VII, cap. XXIII.

www.dacoromanica.ro

care nu poate fi încă vorba la acea dată. Principele și Stările sunt de fapt elementele aceleiași unități, care îi cuprinde la olaltă: deasupra lor e o noțiune superioară, *legea țării* sau *obiceiul pământului*, cum i se spune în limba cronicelor noastre [1]), din respectarea căruia derivă, pentru unii ca și pentru ceilalți, rosturile lor de sfat și hotărîre în conducerea treburilor publice. De aceea privilegiul din 1231 numește în același timp și deopotrivă pe *domini terrae*, principii, și pe *meliores et majores terrae*, de al căror *consensus* depind nouăle legiuiri. Se vede numaidecât ce concluzii se pot trage din aceste constatări, cu privire la « țările » care încep să apară cam în aceeași vreme, ca mici unități autonome și regionale, în istoria Românilor. Noțiunea unui « obicei al pământului » va fi și aci un factor de însemnătate hotărîtoare. In această materie a dreptului, cei doi factori rămân nedespărțiți și nu pot încheia nimic valabil, cel puțin în perioada mai veche a regimului Stărilor, unul fără celălalt.

Aceasta nu înseamnă că principele nu dispune, pe teritoriul stăpânirii sale, de anumite drepturi ce n'au nevoie de altă confirmare, și de posesiuni care alcătuesc un domeniu propriu al « domniei », distinct de acel al țării, în care îl mărginesc privilegiile Stărilor. Sunt așa zisele bunuri ale « Camerii » *(Kammergut)*, ale căror venituri alimentează direct cassa domnească, fără a avea nevoie de consimțimântul sau de controlul Stărilor [2]).

De altă parte, în Evul Mediu, regimul feudal creează întotdeauna o suprapunere de drepturi, care e prin definiție nefavorabilă unității de stăpânire pe un anumit teritoriu. Cu deosebire în țările germane, acest sistem duce la înmulțirea nemăsurată a « insulelor » sau enclavelor, care izolează într'o regiune un număr de cetăți sau de orașe, aflate în dependența feudală a altor seniori, sau în legătură directă cu Imperiul, fără a mai trece prin suzeranitățile intermediare ale principilor. De aceea harta politică a Germaniei și a celorlaltor țări din cuprinsul Reichului medieval, e de o atât de infinită complexitate, fiecare teritoriu cuprinzând înlăuntrul perime-

[1]) Corespunde exact lui *consuetudo terrae* al constituției imperiale dela 1231.
[2]) Otto Brunner, *Land und Herrschaft*, p. 433 și urm.

www.dacoromanica.ro

trului neregulat al graniţelor sale, încă un număr variabil de pete de altă coloare, care înseamnă localităţi cu alte legături de dependenţă, decât acele ale « ţării » respective şi ale domnitorului ei [1]). Istoria tuturor domniilor teritoriale germane, în ultimele secole ale Evului Mediu, este deci acea a unei îndoite tendinţe: de o parte de-a spori cât mai mult posesiunile lor directe şi de-a întinde competenţa administraţiei « camerale », în subordonare imediată a puterii domneşti, iar de alta să reducă, pe cât posibil în totalitatea lor, senioriile în dependenţă străină — fie a Reichului, fie a altor principi — care întrerup, prin fiinţa lor deosebită, unitatea politică a « ţării » respective. In procesul acesta de unificare regională, care la începuturile erei moderne urmează pilda mai veche a marilor monarhii apusene, elementul de împotrivire şi de întârziere îl vor constitui Stările, a căror raţiune de existenţă este tocmai apărarea şi menţinerea privilegiilor şi imunităţilor, întemeiate pe vechile tradiţii ale ordinei feudale. In unele locuri, ele vor învinge: biruinţa cantoanelor elveţiene asupra Habsburgilor este de fapt acea a unor comunităţi de Stări locale, care vor să rămână « *reichsständisch* », în dependenţă directă de Imperiu, împotriva încălcărilor domniei teritoriale a casei de Habsburg, care nu înţelege să lase trecătorile însemnate ale Alpilor în altă dependenţă decât a sa, dar nu izbuteşte în străduinţele ei. De asemenea la finele secolului al XV-lea, oraşele suabe, sprijinite de alte Stări şi de Eberhard de Wurtemberg, se apără împotriva încercărilor de expansiune ale casei de Wittelsbach. Aiurea însă, şi mai ales în epoca târzie, în cuprinsul stăpânirilor casei de Hohenzollern, sau mult mai devreme, în acel al ţărilor austriace şi boheme, procesul se desfăşoară în favoarea puterii domneşti, a suveranului şi a autorităţii sale în stat [2]).

* * *

[1]) Orice hartă politică a Imperiului german la sfârşitul Evului Mediu ilustrează în deajuns aceste particularităţi.

[2]) Cf. H. Wopfner, *Landeshoheit und landesherrliche Verwaltung in Brandenburg und Österreich*, în *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* XXXII, 1911, p. 561 şi urm.; O. Hintze, *Die Hohenzollern un der Adel*, în *Hist. Zeitschrift*, 112, 1914, p. 494 şi urm.

www.dacoromanica.ro

Avem de examinat acum alcătuirea și însemnătatea variabilă a Stărilor în țările Imperiului. Cea dintâi, după tradiție, este acea a *Clerului*, deși în fapt însemnătatea ei nu e totdeauna în desăvârșită potrivire cu această ordine ierarhică. In Adunări ființează, în cele mai multe regiuni, o « curie a prelaților », care cuprinde în deobște pe abații și priorii mănăstirilor sau pe împuterniciții lor (mai ales când e vorba de mănăstiri de călugărițe sau de ordine religioase cavalerești, Teutonici sau Ioaniți), uneori și câțiva preoți parohi, când de parohia lor se leagă un drept seniorial [1]). O deosebire fundamentală se poate totuși face între teritoriile electorilor și principilor eclesiastici și acele ale principilor laici. In cele dintâi, capitulul catedralei care desemnează pe arhiepiscop sau episcop, are un rost covârșitor față de celelalte Stări: la Trier se confundă chiar cu « domnia », ieșind astfel cu totul din rândul Ordinelor sau Stărilor, unde locul său e ținut de delegații mănăstirilor. La Hildesheim, capitulul catedralei e socotit drept Starea cea dintâi; la Colonia și Münster, drept singurul reprezentant al Clerului în Adunarea Stărilor [2]).

In schimb, în teritoriile laice, se întâmplă ca episcopii să nu figureze în curia bisericească, ei preferind să ia loc în acea a seniorilor, în calitatea lor de feudatari, ceea ce se întâmplă, pare-se, mai ales la răsărit de Elba. Uneori clerul în dependență mai strânsă de domnitor, nu mai ia parte la Adunarea Stărilor, ci își tratează interesele prin înțelegeri directe cu acesta. Dar și o situație intermediară nu este exclusă: în Austria, clerul și unele orașe fac parte din domeniul lărgit al Camerei *(Kammergut)* în atârnare directă de puterea suverană, dar își păstrează totuși în parte atribuțiile în Adunarea Stărilor sau dietă *(Landtag)* [3]). In Bohemia, ordinul Clerului a ieșit însă din rândul Stărilor, în dietă, în urma luptelor dezlănțuite de reforma husită. Sub Ferdinand al II-lea însă, Contra-reforma habsburgică a reîntrodus « curia prelaților », încă din prima fază a războiului de Treizeci de Ani [4]).

[1]) O. Brunner, *Land und Herrschaft*, p. 469.
[2]) G. v. Below, *Territorium und Stadt*, pp. 185—186.
[3]) O. Brunner, *op. cit.*, p. 429 și urm.
[4]) G. von Below, *op. cit.*, p. 190.

www.dacoromanica.ro

Dar marea reformă protestantă din veacul al XVI-lea, chiar în țările germane în care a izbutit să-și impună primatul, nu a desființat curia bisericească pretutindeni. Ba au fost cazuri — în Saxonia electoratului, de pildă — unde universitățile și-au trimis reprezentanții pentru a înlocui pe acei ai mănăstirilor secularizate. In țările catolice, dimpotrivă, universitățile n'au luat parte la Adunarea Stărilor, dar în acea din Bavaria și-a făcut loc ordinul cel nou al Iezuiților [1]. Este însă vădit că Starea Clerului, cu deosebire în țările de stăpânire laică, pierde din însemnătatea ei, pe măsură ce înaintăm în perioada modernă a istoriei. Rolul cel mai de seamă în Adunările de Stări revine în mod firesc curiilor care reprezintă nobilimea și orașele.

Otto Hintze, în unul din studiile sale atât de bogate în sugestii, a deosebit și din acest punct de vedere teritoriile dela răsărit de Elba de acele dela apusul fluviului. Peste tot se observă tendința, ca și în alcătuirea Stărilor engleze, la o diferențiere între *seniorii*, mari feudatari *(Herrenstand)* și *mica nobilime* a cavalerilor *(Ritterstand)*. Fără a se ajunge ca în regiunile de margine ale Imperiului, Polonia, Ungaria, Statele scandinave, la o împărțire definitivă în două « case », adunarea magnaților și acea a micii nobilimi — șleahtă sau « tabulă de jos » — această diviziune în două categorii a ordinului nobiliar devine temeiul cel mai de seamă al Adunărilor de Stări din regiunile de Est ale Germaniei: prelații se alătură de seniori și cavaleri; reprezentanții orașelor (fără a alcătui o Cameră a Comunelor ca în Anglia) rămân însă despărțiți de acei ai micii nobilimi. La apus de Elba, diviziunea clasică în trei ordine sau curii — cler, nobilime, orașe, ca în Franța — e mai constantă [2].

In unele țări din această regiune geografică, problema se simplifică prin faptul că mica nobilime a cavalerilor, care la început ia parte la Adunarea Stărilor, pretinde mai târziu să se desfacă din această unire cu celelalte corpuri constituite, pentru a deveni « liberă în Imperiu » *(reichsfrei)*, adică

[1] *Ibid.*

[2] *Typologie der ständischen Verfassungen des Abendlandes*, în *Hist. Zeitschr.* 141, 1929, p. 233 și urm.

www.dacoromanica.ro

independentă de organizarea țării respective și în atârnare directă de Impărăție. Situația prezintă unele avantagii, deoarece o scutea de contribuțiunile bănești ale celorlalte Stări ale țării, dar în schimb o lipsea cu totul de reprezentare, deoarece în acest mod ieșea din dieta regională, fără a căpăta însă dreptul de a trimite deputați în dieta Imperiului *(Reichstag)*. Turburările la care iau parte cavalerii din Sud-Vestul Germaniei, la începutul veacului al XVI-lea și asociațiunile de « cavaleri prădători » *(Raubritter)*, una din pacostele vremii, își au într'o largă măsură originea în situația neclară a acestei categorii sociale, rămasă astfel fără rosturi politice definite ca și fără stăpân [1]). Exemple se pot găsi destule: ajunge să amintim că la 1514, când Stările, folosind greutățile financiare ale ducelui de Wurtemberg, îi impun în schimbul contribuției lor un adevărat pact constituțional, cavalerii lipsesc din rândurile lor. Aci lipsește de altfel cu totul curia nobilimii, alcătuită din comiți și seniori. La Trier, tendința de despărțire a cavalerilor a dus la un proces, ce le-a fost intentat de Elector și de celelalte Stări la 1577 și care de abia la 1729, după un secol și jumătate, a ajuns la recunoașterea calității lor « imediate » față de Imperiu [2]).

In Mecklemburg dimpotrivă, dieta țării era alcătuită cu precădere din cavaleri. Uneori la obârșie, deosebirea nu e prea mare între cele două ramuri ale Stării nobiliare. In țările austriace de pildă, e vorba în epoca veche doar de două categorii de cavaleri, cari nu sunt măcar de origine liberă, ci servi, supuși însă îndatoririlor militare. Unii din ei îndeplinesc diferite slujbe, fiind calificați *ministeriales*, ceilalți sunt simpli ostași — *milites*. Cu timpul însă, din înseși rosturile lor deosebite, despărțirea se adâncește, echivalentul german al lui *ministeriales* — *Dienstmannen*, slujbași, devenind *Dienstherren* (seniori în slujbă) pentru a lepăda în veacul al XV-lea orice aluzie la serviciu și a constitui, în deplinătatea cuvântului Starea seniorilor — *Grafen und Herren* sau *Herrenstand*. Această evoluție a parcurs-o, între altele, o familie din pri-

[1]) Aloys Meister, în *Gebhardts Handbuch der deutschen Geschichte*[6], p. 330.
[2]) G. v. Below, *op. cit.*, p. 199.

www.dacoromanica.ro

mele rânduri ale aristocrației austriace, cum e acea a principilor de Starhemberg [1]). Cavalerii obișnuiți *(milites)* au ajuns însă mult mai târziu decât seniorii să ia parte la dieta țării *(Landtag)*.

In Bavaria în schimb, ordinul nobiliar a rămas unitar, intitulându-se la început al « Comiților, Liberilor, oamenilor slujbași, cavalerilor și servilor » [2]), pentru a se numi mai târziu Starea nobilimii și a cavalerilor. Aiurea, cum este cazul în Brandenburg, ordinul nobiliar cuprinde dinești locali, cari au recunoscut suzeranitatea Comitelui Mărcii *(Markgraf)*, dar și unii comiți cari își au de fapt reședința și proprietățile în afară de hotarul țării, dar posedă pe teritoriul ei vreun bun rural, chiar numai un simplu « Rittersitz », conac cavaleresc cu câteva pogoane de pământ. Căci de fapt ca și de drept, condiția esențială pentru a face parte din Starea nobililor, sau, acolo unde e despărțită, din acea a cavalerilor, este tocmai posesiunea unei atari reședințe, care la origine trebue să fi fost neapărat un loc întărit, un castel cât de mic, dar în poziție de apărare. Această posesiune imobiliară pe teritoriu, « în țară », dă dreptul de-a fi înscris în matricolele Stării și de-a obține « apartenența » *(Landstandschaft)*. Problema e de sigur mai complexă, când se întâmplă să fie mai mulți proprietari în indiviziune pe un asemenea castel; aci obiceiul variază, uneori dreptul la Stare fiind al tuturor, alteori numai al unuia [3]). Mai târziu s'a pus chestiunea elementelor burgheze care devin proprietari de reședințe cavalerești. Ea se rezolva adesea prin ridicarea lor la rangul nobililor, dar nu întotdeauna, și în acest caz li se refuza locul în Starea nobiliară: la Bremen și Verden, s'a ajuns la 1772, ca din 260 de proprietăți cavalerești, numai 63 să dea drept la locul în dietă [4]). In fine mai trebue menționată o caracteristică ce ne întâmpină în Saxonia și în ducatul Prusiei: spre deosebire de regula în deobște admisă, ca toți membrii Stării nobiliare să ia parte în persoană la Adunare, există aci, ca

[1]) *Ibid.*, p. 192.
[2]) *Grafen, Freie, Dienstmannen, Ritter und Knechte.*
[3]) G. von Below, *op. cit.*, p. 211.
[4]) *Ibid.*, pp. 205—206, n. 2.

www.dacoromanica.ro

în Anglia, deosebirea între acei convocați individual, prin scrisoare *(Schriftsässige)* și cavalerii convocați de căpetenia administrativă a districtului *(Amtssassen)*, pentru a desemna în deobște doi deputați de circumscripție. In Prusia, împrejurarea se lămurește și prin întinderea mai mare a teritoriului, care îngreuia în oarecare măsură, prezența efectivă a unui prea mare număr de nobili convocați individual. Din aceste câteva trăsături mai de seamă, ale organizării Stărilor nobiliare în țările germane, se poate vedea infinita diversitate a regimului, după împrejurările specifice fiecărei țări. In general însă, după nevoile de « sfat » și mai ales de « ajutor », Starea cavalerilor — acolo unde nu s'a desfăcut din Ordinele țării — are mai mare importanță, prin contribuția militară a membrilor ei la războaiele domniei, după cum acea a orașelor cântărește mai mult prin mijloacele financiare de care dispune. Acești doi factori constitue temeiul principal al Adunărilor de Stări ale țărilor.

Orașele n'au avut însă peste tot aceleași rosturi și aceeași însemnătate. Nici reprezentarea lor nu a fost uniformă. Uneori era de drept primarul, altădată doi sau trei consilieri din sfatul orășenesc, câteodată « *principaliter* der Bürgermeister, *eventualiter* Ratsfreunde ». Alegeri de deputați ca acei ai Stării a treia franceze, la care să ia parte breslele, au loc în unele cazuri, dar nu ca o regulă generală [1]).

Nu mai puțin variabilă este situația orașelor alcătuitoare ale Stării. Nu toate orașele de pe teritoriul unei țări aveau dreptul să-și trimită delegații în dietă: dacă intrau în compunerea domeniului « Camerei », în dependență directă de puterea domnească, impozitele lor erau — cel puțin în unele cazuri — stabilite de administrația domanială, și nu mai luau atunci parte la adunările Dietei; aceasta era în Austria poziția unor centre urbane importante, ca Wiener-Neustadt și St. Pölten [2]). In Brandenburg, se deosebeau orașe « mediate » din dependența Principelui sau a seniorilor, de cele « imediate » care își aveau delegații în dietă. De asemenea se deosebește, după regiuni, locul pe care îl dețin orașele în Adunarea Stă-

[1]) *Ibid.*, p. 218.
[2]) O. Brunner, *op. cit.*, pp. 470—471.

www.dacoromanica.ro

rilor. Sunt câteva cazuri în care situaţia lor e dominantă. Aceasta a fost dela început caracteristica Flandrei; *leden van Vlaenderen* « membrii » care înlocuiau dieta, erau numai reprezentanţii celor trei oraşe mari [1]). Pentru cine cunoaşte desvoltarea timpurie şi înflorirea vieţii orăşeneşti în această regiune, prin excelenţă industrială şi comercială, faptul nu poate părea surprinzător. De altfel în general, în Ţările de Jos, ale căror diete provinciale cuprindeau şi reprezentanţi ai clerului şi ai cavalerilor, tot deputaţii oraşelor aveau cuvântul hotărîtor. Este o prevestire a Stărilor Generale şi provinciale olandeze ale epocii moderne, expresiune clasică a unei structuri sociale burgheze şi capitaliste.

Mai era însă o ţară pur germană, în care dieta a ajuns să fie compusă aproape exclusiv din reprezentanţi ai Stării orăşeneşti. Când cavalerii din Wurtemberg au dobândit recunoaşterea calităţii lor de dependenţă imediată de Imperiu, dieta ţării nu a mai cuprins decât superiorii a patrusprezece mănăstiri şi deputaţii a şasezeci de oraşe sau districte. Din punct de vedere social, aparţineau însă toţi Stării burgheze, prelaţii fiind în general fii de burghezi, iar deputaţii districtelor, funcţionari din aceeaşi clasă socială. Această particularitate a dat dietei din Wurtemberg o mai mare coheziune şi i-a asigurat o mai lungă durată în rosturile ei, decât în cele mai multe ţări germane. Doar omul de stat britanic F o x spunea, la sfârşitul veacului al XVIII-lea, că nu cunoştea în Europa decât două constituţii vrednice de acest nume: acea din Anglia şi acea din Wurtemberg [2]). Dar acesta este de sigur un caz excepţional. E de observat că la oraşe se adăugau în multe locuri şi « târgurile » semirurale, fără însă să putem interpreta prezenţa deputaţilor lor în dietă ca o reprezentare directă a *ţărănimii*.

Dar şi această « a patra Stare » îşi avea deputaţii în unele Adunări, deşi în general particularitatea ce o constituia prezenţa lor nu a depăşit limitele epocii medievale. Elveţia este firesc cazul caracteristic, ţărănimea liberă a primelor can-

[1]) G. v. B e l o w, *op. cit.*, p. 212. Cf. H. Pirenne, *Histoire de Belgique*, II² p. 163.
[2]) *Ibid.*, p. 214.

www.dacoromanica.ro

toane alcătuind un factor de hotărîtoare însemnătate — deși nu singurul — în adunările locale. Influența acestor împrejurări deosebite pare a se fi întins asupra unora din regiunile vecine: în Tirol a existat din vechime în dietă o reprezentare a « văilor și judecătoriilor », care cuprindea țărănimea din munți. E de notat — și aceasta e o nouă confirmare a teoriilor pe care le-am amintit, că și aci originea Stării e de natură judiciară, derivând din dreptul de judecată al Principelui asupra unui mai mare număr de locuitori ai satelor, care asistându-l în împărțirea dreptății, pot fi îndemnați la « sfat și ajutor » și alcătuesc astfel o Stare în aceleași condiții ca celelalte [1]). Nu e vorba însă de o reprezentare a întregii țărănimi a țării, ci numai de aceea care se bucură de situația privilegiată a judecății domnești. Aceeași situație o au și deputații țărani de pe posesiunile abației din Kempten. La celălalt capăt al Germaniei, unele ținuturi ale Frisiei și ale Holsteinului de pe coasta Mării de Nord, unde țărănimea liberă s'a putut menținea înafară de legăturile de iobăgie ale sistemului feudal, numără de asemenea o Stare țărănească deosebită. In deobște însă, se considera populația « câmpiei », *(plattes Land* corespunde exact termenului francez *plat pays)* ca reprezentată « implicit » de seniorii de care depindea, concepție specific feudală, pe care o regăsim și aiurea. Acestea ar fi deci, în linii foarte sumare, principalele elemente care alcătuesc sistemul Stărilor, în țările germane, boheme, flamande sau neerlandeze, care se desfac la sfârșitul Evului Mediu, din unitatea mai mare a vechiului Reich. Pe lângă originea și compunerea lor, interesează însă în aceeași măsură rostul lor în diete și în special relațiile lor cu puterea domnească cu care, laolaltă — și împreună, — « sunt » țara însăși [2]).

* * *

Această concepție era într'adevăr atât de înrădăcinată și de răspândită, ca temeiul cel mai de seamă al regimului, încât la Liége de pildă, Stările și adunarea lor purtau fru-

[1]) Cf. O. Brunner, *op. cit.*, pp. 471—472.
[2]) *Ibid.*, p. 474 și urm.

www.dacoromanica.ro

mosul nume de «*sens du pays*»[1]). Faţă de Principe, ele îşi precizau dela început rosturile prin actul de omagiu moştenit *(Erbhuldigung)* care avea loc în primele zile ale domniei. O asemenea solemnitate a mai fost săvârşită la 1835 de către Adunarea Stărilor din Austria de Jos *(Niederösterreich)* faţă de împăratul Ferdinand. La jurământul de credinţă ce i se face, noul suveran răspunde după formula consacrată, că întăreşte «toate libertăţile, privilegiile, lăudatele şi vechile tradiţii şi bunele obiceiuri» şi că va păzi şi ocroti «toate cele patru stări şi locuitorii ţării în libertăţile, onorurile, demnităţile şi dreptăţile lor»[2]). Iată cum se prelungeşte, până în secolul clasic al parlamentarismului democratic, ecoul vechilor aşezări ale ordinei unui alt regim.

Această reciprocitate contractuală de obligaţiuni, care defineşte poziţia ambilor factori în stat *(Statusvertrag* în terminologia istoriografiei germane) a accentuat aspectul *dualist* al regimului de Stări, acestea înfăţişându-se ca «Ţara» propriu zisă faţă de Domnitor. Este adevărat că în perioada mai târzie, deosebirea s'a adâncit, până a trage o linie de despărţire între instituţiile «Ţării» cârmuite de Stări, şi acele ale «Curţii» orânduite de puterea domnească a Principelui. Dar cercetările mai recente au avut meritul de-a scoate în evidenţă că această situaţie este rezultatul unei destul de lungi evoluţii şi că, la început cel puţin, a fost vorba mai degrabă de o *colaborare* între Domnitor şi Stări, pentru aplicarea regulelor prescrise de ordinea feudală. dintre cari cele mai de seamă, cuprinse în formula *consilium et auxilium*, determină participarea în comun la judecăţile prezidate de Principe, pentru o mai bună păstrare a obiceiului, şi la organizarea de asemenea în comun, a puterii armate în caz de războiu. Această fază a fost definită a «acţiunii comune» *(gemeinsames Handeln)*[3]), iar la obârşia ei se poate aduce ca dovadă chiar textul constituţiei imperiale din 1231, în care un *consensus* al «celor mai mari şi mai buni» este necesar oricărei iniţiative în domeniul legislativ a «domnului ţării». De sigur se sta-

[1]) H. Pirenne, *Hist. de Belgique* II², p. 146.
[2]) V. Otto Brunner, *Land und Herrschaft*, p. 486.
[3]) *Ibid.*, p. 488 şi urm.

www.dacoromanica.ro

bilește de atunci noțiunea de contract, de altfel inerentă relațiilor feudale, « dar este cu totul greșit, de-a vedea numai această natură a contractului și de-a așeza pe Domnitorul țării și Stările țării, unul alături de celelalte, ca două subiecte de drept fără nicio legătură între ele »[1]).

Această poziție inițială a fost însă modificată în decursul vremii, de desvoltarea însăși a împrejurărilor. S'a ajuns repede și aci la concluzia la care ajunseseră mai devreme monarhiile feudale ale Europei Apusene, că resursele proprii ale « domeniului » erau cu totul insuficiente pentru a face față nevoilor mereu sporite, ale administrației unui teritoriu mai întins, și mai ales cerințelor atât de dese, la acea vreme, ale războiului. Contribuții extraordinare erau și aci de neînlăturat, dar ele nu se puteau obține decât prin consimțimântul Stărilor care urmau să le plătească. Este adevărat că în țările germane mai stăruia o veche dare obștească, denumită cerere *(Bede)* care putea fi considerată drept o obligațiune de impozit permanent, dar nici aceasta nu putea fi hotărîtă fără consimțimântul Stărilor, care îi fixau cifra, și nu ajungea pentru nevoile nouă ale statului și ale armatei. De aci deci, ca și în Apus, nevoia convocării, mai mult sau mai puțin periodice a unor Adunări de Stări, care să consimtă la ajutorul cerut, fie în bani, fie în oameni. Dar era firească și din partea acestora din urmă o folosire a acestor momente, în care cuvântul lor atârna mai greu în cumpănă, pentru a-și întări rosturile în conducerea țării și uneori chiar a-și face simțită mai limpede și mai lămurit voința. De aci decurge nu numai confirmarea privilegiilor existente, în temeiul cărora se disting categoriile sociale ale lumii medievale, dar și afirmarea mai precisă de drepturi nouă, ale căror consecințe puteau fi considerabile. In 1393, Stările Bavariei obțin astfel recunoașterea obligațiunii, din partea domnitorului, de-a nu întreprinde « nicio acțiune de războiu mai însemnată » *(namhafter Krieg)* fără consultarea și avizul lor[2]). Aiurea se formează « dreptul de împotrivire », rezultând și el din jocul normal al relațiilor dintre suzeran și vasal. El putea fi individual,

[1]) O. Brunner, *op. cit.*, p. 490.
[2]) *Ibid.*, p. 491.

www.dacoromanica.ro

mergând până la dreptul de război privat *(Fehde)*, care putea fi legitim chiar împotriva suveranului ţării, atunci când acesta călcase dreptul. Cazuri de această natură se mai repetă în veacul al XV-lea şi chiar al XVI-lea, şi constituie una din particularităţile cele mai grele de înţeles, pentru spirite cu o cultură juridică modernă, ale vieţii politice şi sociale a Evului Mediu [1]). Dar dreptul de împotrivire putea fi colectiv, aşa cum îl cunoşteau regatele spaniole. Una din cele mai vechi formulări în ţările imperiului este acea din privilegiul dela Cortenberg (1312) din Brabant, întărit la 1356 de *joyeuse entrée* sau *blijde incomst* [2]). In mod firesc, sub imperiul acestor împrejurări nouă, în care Stările sunt în măsură să câştige, ca şi aiurea, la orice schimbare de domnie, dar mai ales în cazurile în care dinastia se schimbă, sau intervine perioada turbure a unei minorităţi sau regenţe, — ele se ridică tot mai mult în faţa puterii domneşti ca un corp aparte, cu o structură şi o organizare deosebită. Se intră astfel în faza a doua, în care accentul nu mai cade pe «acţiunea comună», ci pe « tratative » dela putere la putere *(Miteinanderverhandeln)* [3]), între Domnitor şi Stări.

Această situaţie se precizează după ţări, la epoci diferite. In general secolul al XIII-lea rămâne mai de grabă sub semnul unei creşteri a puterii domneşti, care se consolidează şi câştigă chiar, în unele regiuni, poziţii pe care nu le va mai părăsi: este în special cazul ţărilor austriace, unde stăpânirea nouă a casei de Habsburg află terenul pregătit, de regimul autoritar al predecesorilor ei, dinastia de Babenberg şi regele Otokar al II-lea al Bohemiei [4]). In veacul al XIV-lea însă, şi pe alocuri în cel următor, tendinţa este spre o întărire a influenţei Stărilor, rezultând tocmai din nevoile sporite ale vieţii de Stat, şi din prilejul ce li se oferă de a-şi condiţiona în atâtea împrejurări « sfatul şi ajutorul ». Ele devin astfel asociate la actele principale ale domniei, mai ales când e

[1]) O. Brunner, *op. cit.*, p. 22 şi urm.
[2]) G. v. Below, *op. cit.*, p. 250, n. 1; H. Pirenne, *Hist. de Belgique*, II², p. 155—159.
[3]) O. Brunner, *ibid.*, p. 489 şi urm.
[4]) H. Wopfner *Landeshoheit u. landesherrliche Verwaltung*, în *Mitt. d. Inst. f. österr. Geschichtsforschung*, XXXII, 1, p. 575.

www.dacoromanica.ro

vorba de stabilirea unei succesiuni sau unei alianțe prin căsătorie. Reprezentanții Stărilor austriace își atârnă astfel pecețile de contractul de căsătorie a lui Frideric cel Frumos cu Elisabeta de Aragon (1313), sau de documentele privind ordinea de moștenire a casei domnitoare din 1364[1]). Obiceiul a pătruns până și în țările românești: în unele documente moldovenești din veacul al XV-lea, omagiul domnitorului către regele Poloniei va fi de asemenea întărit de Stări[2]) (стадла).

Mai lămurită însă, ca și în Apus, este influența Stărilor în domeniul financiar. Nu numai stabilirea ajutorului sau *cererii*, sub formă de dare, e hotărîtă de reprezentanții lor, dar încasarea și chiar repartizarea sumelor rezultate din strângerea birului, mai ales când e vorba de plata unor datorii domnești. Se ridică astfel în fața venitului domnesc și a administrației sale, o altă administrație fiscală, gospodărită de delegați ai Stărilor, care în unele țări germane a dăinuit până într'o epocă foarte recentă: în Prusia « creditul Stărilor » *(ständisches Kreditwerk)* s'a menținut până la 1820, iar în Mecklenburg administrația lor deosebită a stăruit până în pragul veacului nostru, în vremea Germaniei bismarckiene[3]). O altă înrâurire considerabilă o au împrumuturile pe care domnitorul, în nevoile sale financiare, e adesea adus să le ceară în condiții mai totdeauna grele, fie unor bancheri creștini sau evrei, — cum e cazul în Germania de Miazăzi, încă din veacul al XIV-lea, — fie direct Stărilor, cum se întâmplă în Marca de Brandenburg, ceea ce sporește de sigur acolo autoritatea și exigențele orașelor și ale cavalerilor[4]). Și aci se poate găsi o paralelă cu unele aspecte ale istoriei Principatelor românești, ce e drept dintr'o epocă mai târzie, dar cu efecte asemănătoare[5]).

---

[1]) O. Brunner, *op. cit.*, p. 491.

[2]) V. de pildă actul din 19 Sept. 1436 al lui Ilie Vodă, în Costăchescu, *Doc. Moldovenești*, II, nr. 201, p. 699.

[3]) G. v. Below, *op. cit.*, pp. 257—258.

[4]) H. Wopfner, *op. cit.*, în *Mitt. des Inst. f. österr. Geschichtsforsch.*, XXXII, 1, p. 572.

[5]) Cf. G. I. Brătianu, *O carte de judecată a lui Vasile Vodă Lupu*, *Rev. Istorică*, V, 1919, p. 1 și urm.

www.dacoromanica.ro

Adunările sau dietele aveau însă o structură greoaie și complicată. Ele se împărțeau în *curii* deosebite pentru delegații fiecărei stări: două, trei sau patru, după organizare și necesități. Ca și în Spania sau în Franța, aceste subdiviziuni ale Adunării lucrau deosebit, întrunindu-se doar la deschiderea solemnă și la închiderea dietei. Un « director » comun, care putea fi și președintele uneia din curii, ținea legătura între ele; uneori comitete de delegați « tratau » dela Stare la Stare, problemele la ordinea zilei. O delegațiune mai restrânsă înlocuia în unele cazuri dieta; ea putea ajunge, ca în Brandenburg, mai mult în dependința Principelui, sau dimpotrivă, ca în Wurtemberg, să statornicească spiritul de rezistență la încălcările autorității domnești [1]).

Dietele se întruneau de altfel după împrejurări — mai des sau la lungi intervale de timp, după cum principele avea nevoie de concursul lor, sau se putea lipsi de ele. In perioada mai târzie, ele au tins spre o mai mare regularitate a sesiunilor, dreptul de convocare rămânând însă — cu unele excepții — o inițiativă domnească. Lucrările erau însă mult îngreuiate de necesitatea de a revizui și reînnoi mereu mandatele deputaților, cari trebuiau, la orice chestiune nouă sau neprevăzută, să capete alte instrucțiuni dela mandanții respectivi. Principiul majorității în deliberări era aplicat doar înlăuntrul fiecărei curii, dar nu era valabil pentru dietă în întregimea ei. Faptul că două curii din trei erau de o anumită părere, încă nu determina, o hotărîre. Trebuiau întotdeauna tratative, pentru a se găsi compromisul, între interesele lor, de cele mai multe ori diferite ca și punctele de vedere. O altă caracteristică era secretul desbaterilor, care nu putea fi desvăluit. S'au păstrat urmele în unele părți, ale unui adevărat angajament al membrilor dietei, cari depuneau un *iuramentum taciturnitatis* [2]). Este încă o deosebire pe lângă atâtea altele, de sistemele și practicele parlamentarismului modern.

S'a scris mult despre spiritul strâmt al Stărilor din țările germane, rezultat firesc al organizării lor corporative, care

---

[1]) F. Hartung, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, p. 52.
[2]) G. v. Below, *op. cit.*, p. 241.

www.dacoromanica.ro

punea accentul pe interesele de clasă. S'a putut constata că unele Stări, în deosebi cele nobiliare, se simțeau mai apropiate de categoriile sociale similare ale țărilor vecine, decât de celelalte ordine ale țării proprii. Astfel se poate lămuri de pildă formularea nu numai asemănătoare, dar chiar identică a unor revendicări din dietele Saxoniei și Brandeburgului, în anii 1539—1540 [1]).

Egoismul corpurilor privilegiate s'a făcut adesea simțit în manifestările lor: aristocrația își apără cu îndârjire « libertățile » consacrate, renunțând cu greu în folosul « păcii țării » la dreptul războiului privat, care o deosebea de obște. Este de pildă caracteristic protestul Stărilor din Moravia, care revendică (la 1790!) dreptul de a aplica pedeapsa cu bătaia oamenilor aflați în legături de dependență, și dovediți neascultători [2]). Orașele urmăreau cu aceeași stăruință menținerea integrală a privilegiilor din vechime, și întărirea monopolului industrial sau comercial ce le fusese hărăzit. Particularismul lor înrădăcinat lupta împotriva măsurilor de unificare fiscală, monetară sau vamală, pe care încerca să le impună autoritatea de Stat. Astfel în epoca modernă a istoriei, Stările se ridică adesea ca o piedecă în calea inițiativelor reformatoare ale principilor; un exemplu clasic este de sigur tragedia pe care a însemnat-o sfârșitul domniei lui Iosif al II-lea, împăratul al cărui « despotism luminat » și centralizator s'a izbit pretutindeni în statele habsburgice — dar mai ales în Țările de Jos și în Ungaria — de vechile ordine care își apărau privilegiile consfințite de tradiție. De asemenea, ca pretutindeni de altfel, Stările țineau la « indigenat » care rezerva localnicilor, oamenilor « de țară », slujbele și răspunderile cârmuirii. Cele din Brandenburg nu admiteau funcționari saxoni, cele din Tirol urau pe slujbașii bohemi [3]).

Dar este și un aspect mai puțin restrictiv al acestor împrejurări, din care se poate deduce și o contribuție pozitivă a

[1]) F. Hartung, *op. cit.*, p. 53.

[2]) Fr. Tezner, *Technik und Geist des ständisch-monarchischen Staates*, p. 84, n. 2: « măcar să li se îngăduie un anumit număr de lovituri »!

[3]) O. Hintze, *Die Hohenzollern und der Adel*, în *Hist. Zeitschr.*, 112, p. 501, 2, și H. Heimpel, în *Handbuch der deutschen Geschichte*, hg. v. Dr. A. O. Meyer p. 365.

www.dacoromanica.ro

regimului Stărilor, în țările în care se afla în vigoare. Prin faptul că se considerau « țara », în totalitatea ei, ele se găseau adesea chemate să intervină în favoarea unității teritoriului pe care fiinţau, împotriva încercărilor de a-l împărți, ca o moștenire patrimonială, între membrii diferiți ai aceleiași dinastii, sau de a înstrăina porțiuni ale lui, ca zestre sau ca urmare a unor alte înțelegeri între familiile domnitoare [1]). Grija aceasta se întindea câteodată și asupra « domeniului », proprietatea domnească dinlăuntrul țării, la a cărei vânzare sau dăruire Stările de asemenea știau să se opună.

Nu se poate trece cu vederea nici faptul că prin apărarea intereselor și privilegiilor lor, Stările constituiau totuși o frână împotriva abuzurilor săvârșite de funcționarii provinciali, și că plângerile înfățișate în dietă erau o amenințare împotriva acestora, de care nu puteau să nu ție seamă; e o calitate, ce o are de altfel orice regim reprezentativ, în care se pot formula, într'un fel sau altul, întrebări sau interpelări la adresa autorităților.

Toate aceste împrejurări trebuesc avute în vedere și amintirea lor să atârne în cumpăna unei judecăți obiective, spre a ne putea înfățișa regimul Stărilor și al dietelor în țările Imperiului, cu toate aspectele și particularitățile sale.

III. REGIMUL STĂRILOR IN PRUSIA ŞI IN BOHEMIA

Evoluția regimului de Stări în țările germane și boheme, care au rămas în epoca modernă în marginile Imperiului, după secesiunea Elveției și a Țărilor de Jos, nu se poate desprinde însă mai bine decât din cercetarea cazurilor concrete, ce ni le înfățișează. Din mulțimea aproape nenumărată de Stări și diete ce au fiinţat aci dela sfârșitul Evului Mediu, vom desprinde două exemple, nu numai pentrucă ne-a fost mai ușor în împrejurările prezente, de-a aduna informații asupra lor decât în privința altora, dar mai ales fiindcă reprezintă două elemente importante în studiul « statului corporativ » —

[1]) G. v. Below, *op. cit.*, pp. 264—265.

www.dacoromanica.ro

dacă vom traduce astfel cu d-l Lousse cuvântul german *Ständestaat* [1]) (în înțeles literal: « Stat de Stări »): e vorba de statul compozit al Brandenburgului și al Prusiei, și de complexul statelor boheme și morave.

Statul prin care a început ascensiunea politică a casei de Hohenzollern în veacul al XV-lea, s'a alcătuit din regiuni deosebite, împrăștiate dela un capăt la celălalt al țărilor germane. Dintre ele, în istoria regimului de Stări, Prusia înfățișează un caz cu totul deosebit. Țara cucerită asupra Slavilor păgâni de Ordinul Teutonic, în decursul veacului al XIII-lea, a fost deschisă de el colonizării cu elemente din toate categoriile sociale, imigrate din celelalte țări germane, dar a păstrat multă vreme o fizionomie proprie prin sistemul ei de cârmuire. Ordinul era de drept și în fapt stăpânul țării, pe care o administra prin « comturii » mănăstirilor sale, prin oficiile sale bine organizate de monopoluri și de negoț. In această organizare — caz aproape unic în Evul Mediu apusean — nu era loc pentru privilegii de Stare; cum s'a spus foarte potrivit « statul feudal al Evului Mediu este un stat al drepturilor; statul Ordinului era un stat al datoriilor » [2]). Anumite trăsături caracteristice ale mentalității prusiene de mai târziu își au poate aci o îndepărtată obârșie, în orice caz o anticipare. Orașele erau afiliate Hansei, dar în dependența Ordinului care le măsura creditul și le îndruma negoțul, constituind la Marienburg și Königsberg oficii speciale pentru acel al grâului și al chihlimbarului. Iar coloniștii, care se gospodăreau după obiceiul din Kulm sau Magdeburg, trebuiau să respecte monopolul morăritului sau al pescuitului, reținut de Ordin, și să răspundă chemării mareșalului său în caz de război, proprietarii mai mari pe un *dextrarius copertus*, cal acoperit cu platoșe, ca și călărețul său, iar cei mai mărunți cu arme mai ușoare. Ordinul de altfel era și propriul său bancher și negustor, exportând în concurență cu orașele produsele întinselor sale domenii, până în Anglia, Scoția, Franța

[1]) E. Lousse, *Les caractères essentiels de l'Etat corporatif médiéval*, în *Bullet. of the Internat. Committe of hist. Sciences* IX nr. 37 p. 453.

[2]) H. Heimpel în *Handbuch der deutschen Geschichte ibid.* p. 381. Urmăm aci această expunere.

www.dacoromanica.ro

sau chiar Portugalia. Sub Marii Maeştri din secolul al XIV-lea: Siegfried von Feuchtwangen, Dietrich von Altenburg şi cu deosebire sub Winrich von Kniprode, această stranie comunitate de călugări ostaşi a atins în ţările baltice pe care le cucerise, apogeul stăpânirii sale.

Dezastrul dela Tannenberg în 1410, în care Ordinul Teutonic a fost răpus de puterile aliate ale Poloniei şi Lituaniei. unite de Iagheloni, a adus însă, odată cu decăderea stăpânirii sale, şi înfiinţarea regimului de Stări. Datorii grele trebuiau plătite învingătorului, iar pentru a putea percepe birurile necesare, o dietă în care figurau cele trei ordine — bisericesc, al cavalerilor şi al oraşelor — a luat fiinţă. A urmat atunci, de-a-lungul veacului al XV-lea, lupta Ordinului împotriva Stărilor, pe care mai de mult regimul său sever şi exclusivist le ridicase împotriva sa; încă dela 1397 cavalerii laici se uniseră într'o «ligă a şopârlei» *(Eidechsenbund)* iar oraşele, în frunte cu Danzig, refuzau plata impozitelor extraordinare. La rândul său, Ordinul împiedeca ţinerea dietei şi constituirea unei curţi de judecată a Stărilor.

53 de nobili şi 19 oraşe au constituit atunci, la 13 Martie 1440, la Marienwerder, «Liga prusiană», care şi-a ales la 1453 consiliul ei, hotărînd şi încasând propriile ei biruri. Prin aceasta, «dualismul» din alte state germane a luat fiinţă şi în Prusia, neputându-se însă menţinea în raporturi de durată cu Ordinul, a cărui concepţie de cârmuire nu putea primi situaţia ce i se crease. Războiul început la 1454 a dat Ordinului ultima lovitură. La 21 Februarie din acel an, căpetenia ligii, Hans von Baysen, oferea regelui Poloniei, Casimir al II-lea, inimicul Ordinului, suzeranitatea asupra Prusiei. Propunerea a fost primită, teritoriul împărţit în patru voivodate, după sistemul polon, întărindu-se privilegiile Stărilor şi cu deosebire ale nobilimii. La 1466 noua aşezare era desăvârşită prin deschiderea «coridorului» de-a-curmezişul teritoriilor ce aparţinuseră odinioară Ordinului; secularizarea din 1523, care a făcut din Prusia un ducat vasal al Poloniei, nu mai era decât consacrarea formală a biruinţei Stărilor, care au rămas până într'o epocă târzie sub influenţa directă şi nemijlocită a împrejurărilor din regatul suzeran şi vecin.

www.dacoromanica.ro

In Brandenburg, evenimentele au luat un curs deosebit, dând acestei țări o structură politică și socială echilibrată. In veacul al XIII-lea, Ascanienii, care alcătuiau casa domnitoare a Mărcii, ajunseseră să așeze pe temelii solide statul lor teritorial. Orașele și puterile feudale fuseseră nevoite să le recunoască, într'o largă măsură, drepturile suverane. Dar odată cu stingerea acestei dinastii și trecerea Mărcii în stăpânirea unor principi străini, ai caselor de Bavaria sau de Luxemburg, reacțiunea Stărilor se face simțită. Orașele își revendică autonomia deplină, comercială și monetară, intrând în legături directe cu Hansa, iar feudalii, sub formă de imunități sau privilegii, lipsesc autoritatea domnească de cea mai mare parte a înțelesului și a conținutului ei. Incă dela 1281 se impusese o mărginire a dării *(Bede)* consimțită ca o contribuție extraordinară numai în unele cazuri [1]). Drepturile de judecată erau reduse în fiecare zi mai mult: la 1375, o însemnare făcută pentru împăratul Carol al IV-lea stabilea că Markgraful nu mai păstra dreptul său, decât în 31 comunități, din 460 ale Mărcii de mijloc [2]). In aceeași proporție se reduseseră drepturile de patronat, și alte *servicia*. La 1369, o parte însemnată a orașelor câștigau pentru ele și privilegii monetare, turburând unitatea de măsură și de monetă ce ființase până atunci. Veniturile principelui scăzuseră în proporție catastrofală [3]); cât privește obligațiunile militare, fundațiunile bisericești obținuseră tot mai multe scutiri, iar cavalerii dobândiseră o deplină libertate în a-și oferi serviciile altor seniori, mergând până la a lua parte la acțiuni de războiu împotriva stăpânitorului legiuit al Mărcii. Astfel la 1355, Markgraful Ludovic («Romanul »), Markgraful Ioan de Moravia și împăratul Carol, ca rege al Bohemiei, încheiau un tratat de reasigurare, obligându-se că niciunul nu va lua în serviciul său sau va primi sub suzeranitatea sa, oameni sau

---

[1]) F. Israel, *Brandenburgisch-preuszische Geschichte*, I, pp. 23—24.

[2]) H. Spangenberg, *Landesherrliche Verwaltung, Feudalismus und Ständetum in den deutschen Territorien des 13. bis 15. Jahrhunderts* în *Hist. Zeitschr.*, 103, 1909, p. 509.

[3]) Cf. *Id.*, *op. cit.*, p. 510: dela cca. 50.000 mărci de argint în sec. XIII, la 6.500 în 1375; pentru echivalența unui «schock» de groși cu marca, v. Huber, *Geschichte Österreichs*, II, p. 254 în n.

www.dacoromanica.ro

cetăţi ale celorlalţi. In clipa în care regele Sigismund a învestit la 1411 pe Frideric de Hohenzollern cu Marca Brandenburgului, conferindu-i câţiva ani mai târziu şi Electoratul, anarhia era la culme şi autoritatea principelui redusă la ultima ei expresiune.

A urmat atunci lupta îndârjită a nouei case domnitoare împotriva Stărilor, pentru a-şi recâştiga poziţiile pierdute. Incă dela 1414, «pacea ţării» oprea războaiele private ale nobilimii, iar în anii următori cavalerii erau readuşi la stricta împlinire a obligaţiunilor lor. Nu fără lupte însă; în special familia Quitzow a opus o împotrivire îndârjită, care în cele din urmă a fost răpusă. Urmaşul întemeietorului dinastiei, Frideric al II-lea «Dinte de fer», a aplicat acelaşi procedeu oraşelor, silindu-le să renunţe la legăturile lor cu Hansa şi sdrobind la 1442 rezistenţa cea mai înverşunată, acea a oraşelor unite Berlin şi Köln de pe Spree. Şi privilegiile episcopatului au fost restrânse, cu ajutorul Sf. Scaun, care se opunea mişcării reformatoare a Conciliilor, şi căuta sprijin în principii teritoriali. De abia însă sub Joachim I, la începutul veacului al XVI-lea, s'a ajuns şi aci la rezultate mai complete. Totuşi împotrivirea din partea nobilimii nu încetase, şi s'a păstrat amintirea unor versuri de ameninţare, scrise chiar pe uşa Markgrafului:

Jochimke, Jochimke höde dy;
Fange wy dy so hange wy dy [1]).

(Joachime, Joachime, păzeşte-te; dacă te prindem te spânzurăm). Cavalerii în deosebi nu se împăcau cu regulele de pace, introduse dela 1495 în întregul cuprins al Imperiului şi aplicate cu severitate în Brandenburg.

Trebuia să se ajungă, în urma turburărilor aduse de Reformă, la un echilibru mai statornic în relaţiile dintre Stări şi Markgraf. La 1540, Joachim al II-lea ca şi vecinul său, de asemenea reformat, din Saxonia, se obliga ca în toate chestiunile «din care putea rezulta pentru ţară un folos sau pagubă («*daran der Lande Gedeih und Verderb gelegen*») să consulte pe «sfetnicii obşteşti ai ţării» *(gemeine Landräte)*.

---

[1]) O. Hintze, *Die Hohenzollern und der Adel*, în *Hist. Zeitschr.*, 112, p. 498.

www.dacoromanica.ro

Aceștia erau de fapt delegați ai Stării Cavalerilor, care se ridica astfel la o însemnătate deosebită și precumpănitoare în vieața statului, Ei apărau cu toate prilejurile privilegiile Stărilor, obținând nu numai dreptul de a hotărî dările, dar și acel de a încasa sumele rezultate din ele și de a le mânui, sprijinind totdeodată în dietă plângerile micii nobilimi, pentru apărarea dreptului ei de indigenat, împotriva « străinilor » (în speță: Saxoni!) numiți în slujbe de Elector [1]).

In primele decenii ale veacului al XVII-lea jocul moștenirilor a întregit stăpânirea Hohenzollernilor din Brandenburg, la 1614 cu micile ținuturi renane, Cleve, Mark și Ravensberg, iar la 1618 cu Prusia Orientală, prin stingerea acelei ramuri a familiei care domnea acolo dela secularizarea Ordinului Teutonic, cu un secol în urmă. S'a constituit astfel un exemplu tipic de stat complex, tripartit, cu trei teritorii deosebite, împrăștiate la sute de kilometri, fiecare cu dreptul, privilegiile și Stările sale. Regimul din Brandenburg se menținea în marginile atinse în secolul precedent, curia prelaților unită cu a nobilimii alcătuind « Stările superioare » *(Oberstände)*, spre deosebire de orașe. In Cleve și Mark, Stările se bucurau de o reală autonomie, influențată fără îndoială de împrejurările din Olanda vecină. Iar în Prusia Orientală luase ființă, mai ales în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, o adevărată republică aristocratică, în care oligarhia câtorva familii luterane (Tettau, Ostau, Wallenrodt, Kreitzen, Schlieben, etc.) conducea totul, desemnând pe cei patru « consilieri superiori » ai guvernului, ca și pe « căpitanii de plăși » *(Amtshauptleute)* care se îndrumau în activitatea lor, după pilda și asemănarea « staroștilor » din Polonia vecină și suzerană.

Războiul de Treizeci de Ani și-a întins efectele pustiitoare mai ales asupra vechii Mărci, regiune de trecere a armatelor imperiale și suedeze. Egoismul Stărilor împiedeca însă orice solidaritate între provincii, persoana Electorului fiind singura legătură recunoscută între « țările » stăpânirii sale. Marele Elector, Frideric Wilhelm, a încercat încă dela începutul domniei sale, din ultimii ani ai războiului, să închege mai te-

[1]) *Ibid.*, p. 500.

www.dacoromanica.ro

meinic unitatea statului și să-i dea mijloacele de a se apăra împotriva presiunilor și năvălirilor dinafară. Instrumentul cel mai potrivit i se părea nucleul de armată permanentă ce și-l constituise, care în oricare din provincii asculta numai de ordinele sale și se ținea înafară de hotărîrile dietelor locale. Impotriva acestui *miles perpetuus*, în care vedeau o amenințare a rosturilor lor de conducere, Stările au dus atunci o împotrivire înverșunată, care se aseamănă în mod straniu cu rezistența opusă de parlamentul liberal al Prusiei, două secole mai târziu, reformei militare plănuite de regele Wilhelm I, cu sprijinul lui Roon și al lui Bismarck. Marele Elector a întâmpinat pretutindeni piedeci și greutăți, pe care le-a ocolit, după nevoi și împrejurări, prin înțelegeri, sau le-a înlăturat prin adevărate lovituri de stat [1]). Cu Stările Mărcii de Brandenburg a putut în cele din urmă afla calea compromisului: recesul dietei din 26 Iulie 1653 nu aproba subsidiile pentru armată decât pe șase ani, și obliga pe Elector la confirmarea angajamentului său de-a consulta pe consilierii Stărilor (adică ai nobilimii), în toate chestiunile importante.

Și în ținuturile renane, Cleve și comitatul Mark, el a fost adus să încerce întâi calea concesiunilor. La închiderea dietei din 9 Octomvrie 1649, el trebuia să confirme dreptul de indigenat și obligațiunea funcționarilor de a respecta privilegiile Stărilor. Dar acestea, îndemnate de exemplul Stărilor olandeze, nu s'au mulțumit cu atâta și au trecut de-a-dreptul la o acțiune politică, potrivnică acelei a Electorului, mergând până a-și aduce revendicările în fața Reichstagului imperial din 1653—54. Această adunare nu era însă favorabilă Stărilor provinciale, căutând să-și atragă mai mult bunăvoința principilor, fapt de care Marele Elector s'a folosit în vremea războiului nordic, ce izbucnise atunci; el a intervenit cu forța în Cleve și Mark, arestând pe capul opoziției, Von Wilich, și recrutând peste voia dietelor locale. Printr'o hotărîre a sa, el anula acea a dietei din 1649, păstrând doar indigenatul și anulând, printr'un reces al său, orice amestec al Stărilor în stabilirea dărilor și numirea guvernatorului. La 3 Noemvrie

[1]) V. pentru toată această chestiune F. Hartung, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, p. 57 și urm.

www.dacoromanica.ro

1660, Stările din Cleve și Mark erau nevoite să ratifice hotărîrea domnească. Electorul însă, om de experiență și practică politică, nu voia să împingă lucrurile prea departe, și le restitui la 19 Martie 1661, dreptul de a vota impozitul și de a se aduna în dietă, după aviz prealabil.

In Prusia Orientală, lupta a fost cea mai grea, situația în care se găseau Stările provinciei, în echilibru între Electorat și Polonia suzerană, fiindu-le deosebit de favorabilă pentru păstrarea privilegiilor îndătinate; în aceste împrejurări, nobilimea se făcuse stăpână a întregii administrații, chiar și a acelei a domeniului, iar câteva orașe se bucurau încă de autonomii medievale.

Pacea dela Oliva dela 1660 a pus capăt suzeranității polone, nu însă privilegiilor Stărilor, care nu recunoșteau un « *absolutum dominium* » al Electorului decât în politica externă. Și aci Frideric Wilhelm a trebuit să procedeze cu forța. Dieta care se prelungise, din 1661 până la 1663, nedându-i satisfacțiile dorite, el apăru cu armata sa la Königsberg în 1662, arestă și aci pe capul opozanților, Hieronymus Roth, și încercă să « octroaieze » o Constituție autoritară. Dar împotrivirea nobilimii îl sili în cele din urmă la compromisul declarației din 23 Martie 1663, prin care îi recunoaște dreptul periodic de a ținea dieta. In schimb, Stările prusiene se mărgineau la apărarea privilegiilor lor și consimțeau la impozitul pentru armată.

In formă deci, privilegiile Stărilor și drepturile lor politice au fost pretutindeni menținute, fără a le mai îngădui însă să depășească marginile intereselor locale. In fapt însă, politica autoritară și centralizatoare a Marelui Elector s'a făcut tot mai mult simțită, așezând astfel temeliile puterii prusiene de mai târziu. Numai ținutul mai depărtat din Cleve și Mark a continuat să se bucure de privilegiile de Stare și de convocarea regulată a dietelor; în Brandenburg acestea n'au mai fost întrunite dela 1653, iar în Prusia dela 1671. Impozitul devenise permanent, prin instituirea « contribuției » și accizei, nobilimea rămânând însă scutită, afară de acea din Prusia orientală, care nu căpătase niciodată scutirea totală de dări.

www.dacoromanica.ro

Din acest punct de vedere, această perioadă a istoriei statului, cârmuit de Hohenzollerni, este un exemplu deosebit de interesant al rostului politic al Stărilor în țările germane, și al luptei lor pentru întâietate cu puterea domnească. Și epoca următoare e de altfel caracteristică: ea înseamnă o fază nouă, în care regii Prusiei, care au luat locul Electorilor, duc o politică de încadrare a nobilimii în ordinea nouă a statului, lipsind-o de privilegii politice, dar înzestrând-o în schimb cu avantagii de ordin material și social. Creșterea marii proprietăți și sporul de obligațiuni ale țărănimii de pe moșii către proprietate, rezultat al procesului de transformare economică ce se desfășoară atunci în întreaga Europă de miazănoapte și răsărit [1]), se desvoltă paralel cu restrângerea tot mai accentuată a rolului politic al Stărilor și în principal al nobilimii, în vieața statului. De sigur nici acest proces istoric nu s'a desfășurat fără întârzieri și împotriviri, care au determinat cândva pe Regele sergent, Frideric Wilhelm I, să rostească la adresa Junkerilor din Prusia, care se opuneau plății unui nou impozit funciar, faimoasa amenințare: « *Ich ruiniere die Junkers ihre Autorität und stabiliere die Souveraintité wie einen Rocher von Bronce* ».

Sunt de sigur interesante observațiile pe care Regele le făcea la 1722 în testamentul politic, destinat urmașului său. In termeni drastici, amestecați cu franțuzisme care învie întreaga atmosferă a « colegiului de tutun » în care își discuta hotărîrile, Suveranul se rostește asupra Stării nobile, singura de altfel cu care mai are de împărțit ceva din diferitele sale posesiuni [2]). Cea din Cleve și Mark nu are drept la nicio indulgență: vasalii îi apar « tâmpiți ca boii dar răutăcioși ca dracul » *(Dumme Ochsen aber maliziös wie der Deuffel)*. « Națiunea e pe deasupra intrigantă și falsă, și se îmbată ca porcii » *(saufen wie die Beester)*. Cea din Prusia Orientală e încă suspectă de a păstra în inimă «vechile privilegii polono-prusiene ». Nobilii din ținuturile vestfalice sunt « proști și încăpăținați » *(dumm und opiniatre)* și prea « commode » pentru a servi cu

[1]) V. în această privință G. I. Brătianu, *Servage de la glèbe et régime fiscal*, în *Annales d'Histoire Economique et Sociale*, V, 1933, p. 445 și urm.
[2]) Cf. O. Hintze, *Die Hohenzollern u. der Adel*, *ibid.*

www.dacoromanica.ro

folos. Cei din Pomerania și din Marca Nouă se bucură însă de toată simpatia regală, fiind «credincioși ca aurul», doar că se apucă uneori «*zu raisonniren*», ceea ce poate însă fi trecut cu vederea, prin câteva vorbe bune. In general, cu puține «*accueil und Miene*» ale Suveranului, se pot câștiga ușor bunăvoințele. Dar nobilii din Marca Veche sunt oameni răi și neascultători; printre ei, mânia regelui se revarsă cu deosebire asupra neamurilor Schulenburg, Alvensleben și... Bismarck! De sigur nu putea prevedea ce sprijin era să aducă dinastiei, peste un secol, tocmai coborîtorul acestei din urmă familii. «Succesorul» căruia i se adresau aceste sfaturi și îndrumări era al doilea Frideric, cel Mare. Sub el, tendința urmărită de tatăl său s'a accentuat: nobilimea, singura Stare rămasă ca o putere efectivă, a fost definitiv integrată în aparatul de Stat prusian și cu deosebire în armată, constituind corpul ofițeresc și îmbrăcând «haina albastră» a Regelui. Din vechiul regim al Stărilor nu mai rămân decât unele instituții perimate, lipsite de conținutul și semnificația lor politică de odinioară. Monarhia prusiană se desvoltă sub semnul despotismului luminat, impus de puternica personalitate a regelui, care așează ideea și rațiunea de Stat deasupra tuturor tradițiilor și privilegiilor[1]). Odată cu acestea tind să dispară și particularismele: funcționarii sunt numiți de preferință înafară de regiunea din care sunt originari. Structura socială și economică a țării se modifică în aceeași măsură: elemente străine, imigrate — în special refugiații francezi, după revocarea edictului dela Nantes de către Ludovic al XIV-lea — aduc în statele protestante ale regelui Prusiei întregul aport al muncii și spiritului lor de întreprindere. Toată grija regelui și a administrației se concentrează asupra desvoltării industriale și creării de manufacturi: industria textilă ia un mare avânt în Brandenburg și în noua provincie a Sileziei. Vechiul regim al Stărilor, fără revoluție ca în Franța, se depărtează ca o umbră a trecutului în fața nouălor realități ale statului autoritar și suveran.

---

[1]) F. Hartung, *Die geschichtliche Bedeutung des aufgeklärten Despotismus in Preussen...*, în *Bullet. Internat. Committee of Hist. Sciences*, IX, 1, 1937, p. 7 și urm.

www.dacoromanica.ro

Este însă de un deosebit interes de a urmări mai departe această evoluţie, deşi capitolul regimului de Stări în regatul Prusiei s'ar putea încheia şi aci. Noul regim constituia un progres, cât timp îl ducea impulsiunea viguroasă ce i-o imprimase acţiunea marelui rege care era Frideric al II-lea; sub urmaşii acestuia, figuri mai şterse, fără concepţiile sale de organizare şi ideile sale de reformă, aparatul birocratic şi militar înţepeneşte în forme rigide, lipsite de suflul vieţii. Statul lui Frideric cel Mare s'a prăbuşit treizeci de ani după moartea sa, pe câmpul de bătălie dela Iena şi Auerstädt, iar judecata istoriografiei germane asupra acestor împrejurări constitue totodată un învăţământ de o deosebită valoare, pentru o apreciere obiectivă a desavantajelor ce le înfăţişează regimul personal faţă de cel reprezentativ.

« Aceste înfrângeri, scrie în această privinţă Fritz Hartung, au putut fi atât de distrugătoare, prin faptul că despotismul luminat renunţase principial la o participare vie şi liberă a supuşilor la vieaţa statului, că întreprinsese să hotărască totul de sus, prescriind fiecăruia cercul de activitate şi menţinându-l înlăuntrul său, că stabilise îndeplinirea datoriei către Stat după principiul diviziunii muncii, favorizând un rol activ doar din partea funcţionărimii şi a armatei, pe când masele largi se mărgineau să plătească dările, principala lor datorie cetăţenească fiind, chiar în caz de războiu, să păstreze liniştea. Dar şi funcţionărimea şi autorităţile militare aşteptau orice iniţiativă dela conducere şi căzură pradă fără împotrivire cuceritorului, atunci când această conducere a încetat de a mai acţiona, sub efectul paralizant al înfrângerii. Cetăţile au capitulat, autorităţile civile au lucrat în modul obişnuit pentru noua putere centrală, organizată de Napoleon. Se poate spune că populaţia, în timpul războiului, de abia dacă a împărtăşit destinul statului; până la urmă fusese un războiu al vechiului stat, în care burghezul paşnic nici nu trebuia să-şi dea seama că soldatul se bătea » [1]).

Este de înţeles în aceste condiţii că reformele, iniţiate de noii sfetnici ai lui Frideric-Wilhelm al III-lea, Stein şi

[1]) *Deutsche Verfassungsgeschichte*, p. 143; v. şi paragrafele următoare, pp. 148—161.

www.dacoromanica.ro

Hardenberg, să fi însemnat o reacțiune împotriva unui regim care dăduse greș. Lozinca lui Hardenberg în special, moștenită la noi de Kogălniceanu: «instituții democratice într'un regim monarhic» însemna o evoluție spre principiile liberale ale timpului. Dacă s'au putut însemna prefaceri adânci, atât prin instituirea serviciului militar obștesc și desființarea privilegiilor ofițerilor nobili, cât și prin eliberarea țărănimii de obligațiunile feudale, în ce privește sistemul reprezentativ nu s'a putut ajunge la rezultate pozitive. Adunarea pregătitoare de «notabili» dela 1811 s'a dovedit încă pătrunsă de vechiul spirit al Stărilor, și făgăduiala unei Constituții n'a putut fi realizată. Regimul prusian, după sfârșitul războaielor de eliberare, a continuat să fie acel al unor adunări provinciale «în spiritul vechilor constituții germane», adică în înțelesul corporatist al Stărilor, printre care nobilimea se dovedea factorul conservator prin excelență. Regele Frideric Wilhelm al IV-lea, suflet romantic, legat de vechile tradiții, era și el stăpânit de mentalitatea «veche de Stare» *(altständisch)* a acestor cercuri politice și sociale.

De abia mișcările revoluționare din 1848 și constituția «octroaiată» dela sfârșitul acelui an, revăzută de Camerele alese și promulgată în forma ei definitivă la 31 Ianuarie 1850, a pus capăt și acestor rămășițe ale vechiului regim; Camera Seniorilor a mai păstrat totuși, până în era bismarckiană și wilhelmină, în alcătuirea ei, unele urme ale tradițiilor și mentalității de «Stare». Se vede din această lungă evoluție ce factor de primă importanță au constituit Stările și dietele lor în istoria veche a țărilor prusiene, și cu câte greutăți s'au putut impune împotriva lor, concepția și organizarea statului unitar și modern [1]).

* * *

Celălalt exemplu la care ne-am oprit, cu nu mai puțin răsunet, în vieața Imperiului sau în istoria universală, este acel al regimului de Stări în țările boheme și morave. El arată deosebit de limpede avantajele și desavantajele ce

[1]) V. din punct de vedere general H. Christern, *Deutscher Ständstaat und. englischer Parlamentarismus*, în *Hist. Zeitschr.*, 162, 1940, p. 96 și urm.

www.dacoromanica.ro

puteau decurge, din faptul că Stările şi dietele ţării urmau să-şi apere interesele faţă de un domnitor străin, care pe lângă stăpânirile ce i le confereau titlurile de rege al Bohemiei sau de duce al ţinuturilor dependente, mai avea şi alte teritorii de cârmuit, şi de împlinit alte sarcini.

Cazul nu s'a produs însă dela început. Sub dinastia naţională a Premyslizilor, a cărei desvoltare îşi atinge apogeul sub domnia lui Otokar al II-lea, în a doua jumătate a veacului al XIII-lea, Bohemia nu se deosebeşte, în evoluţia ei socială şi politică, de celelalte regiuni ale Europei cârmuite de sistemul feudal[1]). In mod firesc, clerul catolic şi nobilimea şi-au câştigat şi în această ţară slavă, dar de cultură apuseană, locul pe care l-au dobândit pretutindeni unde s'au făcut simţite înrâurirea legăturilor feudale şi nevoile de « sfat şi ajutor » ale principelui. Nici oraşele nu au lipsit, deşi, spre deosebire de ţările apusene, germane sau italiene, ele reprezintă aci într'o largă măsură, ca şi aiurea de altfel în Răsăritul Europei, un element străin, produsul imigraţiei germane încurajate şi determinate chiar de regii Premyslizi. Incă din timpul marelui Otokar, în mod sigur dela 1280, reprezentanţii lor iau parte la dietă: o cronică bohemă, acea a continuatorului lui Cosmas, îi arată luând parte la o consfătuire împreună cu episcopul de Praga, nobilii, cavalerii şi baronii, în vremea minorităţii regelui Venceslav (Vaclav) al II-lea[2]).

Odată cu stingerea Premyslizilor, la 1306, ne mai rămânând urmaşi în linie bărbătească, rostul Stărilor şi al dietei a sporit deodată simţitor, alegerea între diferiţii candidaţi la tron fiind în cele din urmă în mâinile lor. După diferite vicisitudini, care erau să aducă încă de atunci un Habsburg pe scaunul Bohemiei, şi încercarea nereuşită a lui Henric de Carintia, căsătoria lui Ioan de Luxemburg, fiul regelui Romanilor (viitorul împărat Henric al VII-lea) cu Elisabeta, ultima fiică rămasă a lui Venceslav al II-lea, a determinat în favoarea sa preferinţele nobilimii, şi casa de Luxemburg a început să domnească în Bohemia; nu fără a fi trebuit să consimtă la o adevărată « chartă » de privilegii, în favoarea în special a nobililor,

[1]) Cf. N. Kareev, *op. cit.*, p. 293 şi urm.
[2]) Apud Huber, *Geschichte Österreichs*, I, p. 576.

www.dacoromanica.ro

privilegii printre care obligațiunea de a desemna pe slujbașii principali ai monarhiei printre oamenii « de țară », ocupa un loc însemnat[1]). Erau de asemenea scutiți de darea obștească (*«berna»*), care nu putea fi cerută decât în anumite cazuri. Această înțelegere dela 1310, cu un caracter aproape constituțional, nu a fost însă aplicată dela început, ceea ce a dus la lupte îndârjite între Rege, Regină și opoziția marilor feudatari, a căror căpetenie era Henric de Lipa. De abia dela 1319 se ajunge la un nou echilibru, în care însă cumpăna înclină tot mai mult în avantajul nobilimii boheme și a dietelor, în care tot ea reprezenta elementul cel mai însemnat, regele Ioan fiind mereu atras peste hotare de isprăvile sale cavalerești, și aventurile războinice care îl mânau spre Tirol sau în nordul Italiei. Aceste expediții se dovedeau însă costisitoare, iar mijloacele pentru a le susținea trebuiau în cea mai mare parte strânse dela Stările Bohemiei, care găseau în aceste împrejurări cel mai bun prilej de a-și spori rosturile în cârmuirea țării. Se desprindeau încă de atunci două particularități: împărțirea nobilimii în două ramuri, ca în cele mai multe regiuni în care stăpânea obiceiul feudal german: un ordin al Seniorilor și altul al Cavalerilor, denumit aci în graiul local: *Vladici*; deosebirea între dietele locale ale diferitelor ținuturi și dietele generale ale regatului, convocate în deobște la Praga. Mai târziu se vor adăuga dietele distincte ale Moraviei și ale Sileziei, după ce aceste țări au fost reunite la coroana Bohemiei, fără a mai pomeni și de micile adunări provinciale.

Acțiunea de expansiune și consolidare a stăpânirii boheme, începută de regele Ioan, a fost desăvârșită de fiul său Carol, care a adăugat la titlul său regal și demnitatea imperială. Dacă însă a putut fi considerat de unii din succesorii săi — și măcar în parte, pe nedrept — ca un « tată vitreg » al Imperiului, nimeni nu i-a contestat numele pe deplin meritat, de părinte al Bohemiei. Prin el se poate spune că dinastia străină de Luxemburg s'a împământenit în această țară,

---

[1]) Cf. K. Krofta, *Bohemia in the fourteenth Century*, în *Cambridge Mediev. Hist.*, VII, p. 156 și urm. și A. Huber, *Gesch. Österreichs*, II, p. 110.

www.dacoromanica.ro

care îi datorește cea mai frumoasă perioadă de înflorire politică, economică și culturală a istoriei sale în Evul Mediu.

Incă din 1341, principele Carol, care mai reprezintase pe tatăl său ca markgraf al Moraviei, a fost recunoscut de Dieta generală a țărilor Coroanei boheme dela Domažlice, ca urmaș la tron; el obținuse la intervenția sa personală în 1344, înălțarea episcopiei de Praga la arhiepiscopat, ceea ce scutea de aci înainte pe regii Bohemiei să recurgă, pentru consacrarea lor, la arhiepiscopul de Mainz. Succesiunea, deschisă prin moartea regelui Ioan pe câmpul de bătălie dela Crecy, nu a întâmpinat deci nicio dificultate. Totuși noul rege, care după moartea lui Ludovic de Bavaria nu mai avea nici rival la Imperiu, a socotit necesar, cu spiritul său organizator și legalist, să statornicească așezările țării în forme precise, așa cum era să o facă de altfel mai târziu și în Imperiu, prin Bula de Aur. O dietă generală întrunită la Praga, în Aprilie 1348, a confirmat privilegiile anterioare, care hotărau poziția Bohemiei în Imperiu și a determinat în același timp acea a feudelor Coroanei Sf. Venceslav, Moravia, Silezia și Lusacia superioară, de acum înainte nedespărțite de Bohemia. Totodată, cu asentimentul Stărilor, a fost statornicit la 1355 și dreptul la succesiune, atât în linie bărbătească cât și în acea femeiască a casei domnitoare. Cum fratele regelui fusese învestit de el cu markgraviatul Moraviei, o înțelegere reciprocă de succesiune asigura fiecărei ramuri moștenirea celeilalte, în caz de s'ar fi stins fără urmași. In anul următor, Bula de Aur stabilea autonomia deplină a Bohemiei în cuprinsul Imperiului, stăpânirea ei neputând fi atribuită nimănui de împărat, deoarece depindea de propriul ei drept de moștenire și de voința Stărilor.

Acestea erau astfel chemate la rosturi de cea mai mare însemnătate în cârmuirea țării, în înțelegere, sau uneori chiar în opoziție cu voința Suveranului. Când Carol al IV-lea a voit să dea Bohemiei o codificare scrisă a dreptului, intitulată *Majestas Carolina*, ele s'au opus cu destulă hotărîre, ca să-l constrângă să renunțe la proiectul său[1]); și aci ființa însăși

[1]) K. Krofta, *op. cit.*, p. 169.

www.dacoromanica.ro

a Stărilor, și cu deosebire a celor nobile, era legată de drepturile lor de judecată și de interpretare a obiceiului local. Această situație este astfel exemplul tipic al unității constituționale, pe care o aflăm la temeliile regimului Stărilor, regele sau principele *și* Stările alcătuind o adevărată comunitate, de drept și de cârmuire, iar Coroana Sf. Venceslav tinzând să ocupe, în vieața de Stat, locul Coroanei Sf. Ștefan în acea a regatului vecin al Ungariei.

Un asemenea regim a însemnat fără îndoială un moment fericit în desvoltarea țării, căreia întemeierea Universității din Praga îi adusese strălucirea unui mare centru de cultură internațională. Dar cu domnia sbuciumată a lui Venceslav al IV-lea, care a urmat la 1378 tatălui său, a început lunecarea spre declin, care se va face mai simțită în secolul următor. Nu însă în ce privește regimul Stărilor și al drepturilor lor; ele au tins dimpotrivă la un spor neîncetat de însemnătate în vieața statului, folosind slăbiciunile regelui și încercând a-i îngrădi tot mai mult prerogativele. De fapt însă, e vorba mai de grabă de o acțiune a marilor seniori, întruniți la 1394 într'o ligă îndreptată împotriva regelui, pe care numeroasele sale conflicte cu biserica și nobilimea, și temperamentul său violent, îl înstrăinaseră de reprezentanții puterilor locale. Cu deosebire însă, adversarii săi urmăreau înlăturarea din posturile de conducere, a oamenilor de rând: «grăjdari și bucătari, berari și cismari», printre cari regele aflase pe câțiva din sfetnicii săi [1]).

Luptele care au urmat, cu alternativele lor dramatice, regele Venceslav fiind ținut în prinsoare de vrăjmașii săi, și cedând rudelor sale, când lui Iodok de Moravia, când lui Sigismund, devenit între timp rege al Ungariei, rosturile cârmuirii în Bohemia, au avut drept consecință o slăbire vădită a prestigiului Coroanei și a drepturilor ei. Paralel cu desvoltarea Stărilor în Austria, unde ele ajung arbitri ai certurilor între Habsburgi, la începutul veacului al XV-lea [2]), în Bohemia de asemenea un consiliu permanent de nobili și episcopi se alătură regelui, făcând să depindă orice hotărîre

[1]) A. Huber, *op. cit.*, II, p. 375.
[2]) *Ibid.*, p. 409 și urm.

www.dacoromanica.ro

mai însemnată de asentimentul lor. Incercările lui Venceslav de a-şi recâştiga dreptul şi iniţiativele, şi împotrivirile ce i s'au opus, au fost însă în curând întunecate de o mişcare de proporţii mult mai însemnate, care ocupă fără îndoială locul de frunte în istoria ţărilor boheme şi morave în veacul al XV-lea. Rivalitatea monarhiei şi a Stărilor intră într'o nouă fază: se întăreşte poziţia acestora din urmă şi dietele apar ca factori determinanţi în guvernarea ţării. E vorba de Reforma husită şi de consecinţele ei atât de hotărîtoare, nu numai în ordinea religioasă, dar şi în acea politică şi socială. Pornită ca afirmare a unei tendinţe de reformă a Bisericii, ea a căpătat prin martiriul lui Ioan Hus şi răspândirea slujbei religioase în limba vorbită, un pronunţat caracter naţional. Prin decretul său dela Kutna-Hora, regele Venceslav dăduse încă dela 1409 precădere în Universitatea din Praga «naţiunii» boheme, atribuindu-i majoritatea voturilor faţă de celelalte trei şi provocând astfel o primă emigrare a maeştrilor şi studenţilor germani. După arderea lui Hus, mişcarea a luat proporţii tot mai însemnate, căpătând o coloare pronunţat anti-germană, şi putând fi astfel socotită drept una din cele dintâi manifestări preţise ale sentimentului naţional, odată cu împrejurările cunoscute din Franţa dela sfârşitul războiului de O sută de ani. In ultimii ani ai domniei lui Venceslav, Bohemia şi Moravia se împart în două tabere pe care le desparte războiul religios; iar precumpănirea Husiţilor şi ridicarea tuturor vecinilor împotriva lor, la chemarea Bisericii catolice, duce la un adevărat război al Cehilor — defensiv şi ofensiv — împotriva ţărilor înconjurătoare. In aceste împrejurări revoluţionare, Adunarea Stărilor boheme ia atitudine împotriva regelui Sigismund; dietele generale şi provinciale sunt acele care desemnează consiliile însărcinate cu răspunderile cârmuirii [1]); una din Stări, cea bisericească, dispare, bunurile ei fiind preluate în mare parte de nobili, şi preoţii husiţi fiind lipsiţi de ierarhia prelaţilor. Cea a oraşelor, cu toată însemnătatea ce o câştigă în mişcarea husită Praga şi Tabor, noul centru al radicalilor, decade până la urmă, odată cu plecarea masivă a bur-

[1]) K. Krofta, *Bohemia in the fifteensth Century* în *Cambridge Medieval Hist.* VIII p. 70—71.

www.dacoromanica.ro

ghezilor de origine germană, astfel că în realitate cele două Stări nobile, Seniorii și Cavalerii, rămân să reprezinte mai departe tendința de îngrădire a regalității. Se poate însă spune că lupta a fost dusă împotriva Cruciatelor proclamate de Biserică, împotriva regelui Sigismund care luase acum și coroana Bohemiei, odată cu acea a Romanilor, și a aliaților săi din Imperiu, de către marea majoritate a națiunii cehe, strânsă, fără deosebire de clase sau categorii sociale în armatele lui Zižka, ale lui Procop Holy și ale locotenenților lor. Dar când luptele se încheie în sfârșit prin faimoasele « Compactate » dela Iihlava (Iglau) din 1436, prin care împăratul Sigismund a constințit Utraquiștilor moderați, cari eliminaseră între timp pe Taboriții radicali și extremiști, dreptul de a-și oficia cultul după credința lor, fiind în schimb recunoscut de nobili și cele mai multe orașe ca rege legiuit al Bohemiei, n'au mai rămas în țara pustiită de războiu, decât cele două Stări nobiliare, ca puteri reale. Înțelegerea la care au ajuns atunci Seniorii și Cavalerii, prin locul ce li s'a făcut acestora din urmă în organele de cârmuire și chiar în Consiliul de Judecată, forul suprem al Dreptății (8 din 20), a ridicat în fața regalității un zăgaz puternic. Mai ales după moartea lui Sigismund (1437), când îi urmează Habsburgii Albert al II-lea și Ladislau Postumul, regi mai mult cu numele în Bohemia, deoarece erau chemați în altă parte de interesele și posesiunile lor din Austria și din Ungaria, Stările nobiliare (în special Seniorii, al căror număr nu depășește acel de cincizeci de familii cu stăpâniri întinse)[1]), sunt adevărații cârmuitori ai regatului. Regele e într'adevăr redus la rolul de « președinte onorar al unei republici oligarhice »[2]), după chipul și asemănarea dogelui venețian. Din sbuciumul războaielor husite și distrugerile lor, marea feudalitate a ieșit singura biruitoare în Bohemia; în țările anexe, Moravia și Silezia, echilibrul dintre Stări s'a păstrat mai bine și a asigurat în același timp acestor ținuturi de margine o desvoltare mai liniștită, în cadrul autonomiei lor.

---

[1]) E. Denis, *Georges de Podiebrad. Les Jagellons*, ed. 2-a, Paris, 1930, p. 131.
[2]) *Id.*, *Huss et la guerre des Hussites*, p. 470.

www.dacoromanica.ro

Un oarecare echilibru îl restabilește totuși în Bohemia reprezentantul însuși al acestei nobilimi. Ales de dieta din 1452 guvernator al regatului, în numele regelui Ladislau, Gheorghe de Podiebrad a înviat în Bohemia regalitatea națională. După moartea lui Ladislau și curând după alegerea lui Matei Corvin ca rege al Ungariei, dieta dela Praga din 2 Martie 1458 a făcut din guvernatorul de până atunci un rege al Bohemiei. Noul suveran era menit să redea țării sale, timp de un deceniu, ceva din însemnătatea internațională pe care o pierduse; politica sa, în mod fatal, trebuia însă să înfrunte și să mărginească puterile Seniorilor, din rândurile cărora ieșise [1]). Cu toate greutățile ce-l împresurau din toate părțile, și războaiele ce le purta, domnia acestui rege energic și conștient de răspunderile sale ar fi putut răsturna procesul de desvoltare în favoarea Coroanei; moartea lui prematură din 1471 a adus Bohemiei, ca stat independent, cea mai grea dintre lovituri.

Intr'adevăr dieta, alegând pe Iaghelonul Vladislav, fiul regelui Casimir al Poloniei, revenea la regimul dinastiei străine. Pacea dela Olmütz din 1479 cu Matei Corvinul însemna de altfel desmembrarea stăpânirilor, întrunite cu atâta trudă de casa de Luxemburg: Moravia, Silezia și Lusaciile treceau sub autoritatea regelui ungur, care mai păstra și titlul de rege al Bohemiei, ce și-l luase în timpul războiului dus împotriva lui Gheorghe de Podiebrad. Această despărțire n'a durat însă. La 1490, moartea lui Matei Corvinul, și alegerea lui Vladislav și ca rege al Ungariei, a readus provinciile cedate, Coroanei boheme. Dar Iaghelonul, chemat la Pesta de apărarea Ungariei împotriva Turcilor, era la Praga doar un rege absent. In aceste condiții dietele, și Seniorii care le dominau, își recâștigă întreaga însemnătate. Dualismul administrativ, care lăsase una în fața alteia, ca și în țările germane din aceeași vreme, o fiscalitate regală a domeniului și a drepturilor rezervate, și alta « a țării » gospodărită de Stări și dietă, tinde aproape să se unifice în folosul acesteia din urmă. Cele două Stări nobile încearcă acum să realizeze și exclusivitatea dreptului lor de reprezentare în dietă: după teoria cavalerului

[1]) Cf. O. Odložilik, *Problems of the Reign of George of Podebrady*, în *The Slavonic Year-Book*, I, 1941, pp. 214—215.

www.dacoromanica.ro

Rendl de Uchova, orașele, fiind ctitorii regale, nu au ce căuta în dieta care reprezintă țara. Aceste vederi au fost introduse în Constituția dela 1500, dar puterea financiară pe care o reprezenta burghezia a constrâns totuși, peste câțiva ani, pe nobili să renunțe la eliminarea orașelor și să admită existența unei curii deosebite, orășenești [1]). Nu e mai puțin adevărat că sub domnia lui Vladislav ca și sub acea a urmașului său Ludovic, sortit unui sfârșit tragic la 1526 în mlaștinile dela Mohaci, abdicarea monarhiei în fața Stărilor e aproape totală. In Bohemia, adevăratul stăpân al dietei și prin aceasta, al țării, era puternicul senior Lev de Rozmital; în Moravia, cererile de ajutor pentru războiul împotriva Turcilor, care amenințau Ungaria vecină, și prin ea, tot centrul Europei, primeau din partea Stărilor răspunsuri de natura aceluia, pe care l-a publicat de curând d-l Mihail P. Dan: «... De aceea, cât timp nu știm ce pregătiri fac Ungurii și cum vor să ia asupra lor acest lucru, și ce ajutor se va da Majestății Sale din alte țări, nici noi, înafară de primul nostru răspuns, nu socotim de trebuință să dăm ajutor Majestății Sale» [2]). Dubla monarhie iaghelonă a Bohemiei și Ungariei ajunsese o dublă anarhie, care prevestea, după dezastrul unguresc dela Mohaci, și alte prăbușiri în fața năvălitorului otoman.

Din această desagregare aproape deplină a ideii de stat, Europa Centrală a fost salvată atunci de către Habsburgi. Nu puțin a contribuit la aceasta alegerea lui Ferdinand, fratele lui Carol Quintul, ca rege al Bohemiei. Izvoarele timpului au reprodus pe larg amănuntele acestei alegeri și concepțiile opuse care se înfruntau. In Moravia și Silezia, candidatul habsburgic, ca soț al principesei Ana și cumnat al fostului rege, era de drept moștenitorul tronului. Dieta din Praga, însă, sub inspirația lui Lev de Rozmital, ținea la principiul libertății de alegere, spre a putea impune noului rege condițiile ei. Imputerniciții lui Ferdinand au manevrat însă cu destulă abilitate în culise, pentru a obținea din partea Comitetului de delegați ai dietei, în număr de douăzeci și patru, unanimitatea pentru

[1]) E. Denis, *Georges de Podiebrad. Les Jagellons*, p. 237 și urm.
[2]) M. P. Dan, *Cehi, Slovaci și Români în veacurile XIII—XVI*, Univ. din Cluj, în *Bibl. Inst. de Ist. Națională*, XIII, Sibiu, 1944, pp. 361—362.

www.dacoromanica.ro

stăpânul lor, iar dieta a primit această propunere. O altă delegaţie de optsprezece — câte şase din fiecare Stare: seniori, cavaleri, oraşe — a plecat pe urmă la Viena să prezinte lui Ferdinand rezultatul alegerii şi condiţiile puse de dietă, printre care acea de a nu folosi în Bohemia decât slujbaşi « ai ţării », constituia primul punct. De asemenea se întărea dreptul dietei de a alege pe noul rege şi de a desemna pe principalii demnitari ai regatului [1]). Sistemul ce era să se statornicească mai târziu în Polonia era să se înstăpânească de atunci şi în Bohemia. Din acest punct de vedere, această ţară e un element de transiţie între regimul de stări din Europa Centrală şi apuseană, şi cel din ţările Răsăritului. Noul rege rezerva însă surprize dietei şi nobilimii cehe. El se opuse dela început pretenţiei de a nu folosi decât Bohemi în administraţie, obiectând că unele interese, comune tuturor stăpânirilor sale, nu puteau fi încredinţate decât unor « tehnicieni » străini. Dela 1528, aduse sub dependenţa sa convocarea nu numai a dietei centrale, dar şi a adunărilor provinciale *(sjezdy)* care alcătuiau atâtea centre de agitaţie şi rezistenţă, şi le îngădui tot mai rar. In 1541, folosind un incendiu care distrusese o parte însemnată a arhivelor, el impunea dietei să renunţe la libertatea de a alege pe suveran, şi să recunoască dreptul său ereditar de moştenire, prin soţia sa. In fine, o armată statornică de mercenari, şi o *Cameră regală* a fiscului pentru alimentarea ei regulată cu impozite, au dat Bohemiei, în decursul acestei domnii lungi şi ferme în hotărîrile ei, structura unei monarhii moderne, asemănătoare acelor supuse celeilalte ramuri a casei domnitoare [2]).

Evoluţia ar fi putut continua fără sguduiri, chiar sub urmaşii bolnăvicioşi ai lui Ferdinand, Rudolf al II-lea şi Matei, dacă n'ar fi intervenit din nou complicaţiile chestiunilor religioase. Sub impulsiunea Contra-Reformei şi a Iezuiţilor, învrăjbirea între Protestanţi şi Catolici sporeşte în Bohemia, cu atât mai mult, cu cât în această vreme curtea imperială îşi stabilise reşedinţa la Praga. Se ştie doar că aci a venit Mihai Viteazul la curtea împăratului Rudolf, să ceară drep-

[1]) A. Huber, *op. cit.*, III, p. 543 şi urm.
[2]) E. Denis, *Les premiers Habsbourg. La défénestration de Prague*, p. 34 şi urm.

www.dacoromanica.ro

tate și ajutor pentru lupta sa în folosul creștinătății. Ni s'a păstrat de altfel corespondența domnului român cu Stările Bohemiei și Sileziei, care răspundeau cererilor sale, la 1600, prin făgăduieli de sprijin bănesc, ce nu erau să se împlinească [1]). Aceasta era de altfel a doua lature a conflictului ce se pregătea: în războaiele Habsburgilor, țările boheme și morave alcătuiau o însemnată rezervă financiară, pe care dietele respective nu voiau să o risipească cu ușurință. Aceste tendințe contrazicătoare lămuresc într'o mare măsură criza ce se apropia, și era să izbucnească în vestita răscoală dela 1618, prin aruncarea din ferestrele Hradcinului, a guvernatorilor imperiali, Martinitz și Slavata.

Cu înfrângerea răsculaților la Bila Hora în 1620, și izgonirea Principelui Palatin Frideric, ales rege al Bohemiei de o dietă protestantă, un nou capitol începe în istoria Bohemiei și a Stărilor ei. Intreaga structură a nobilimii a fost adânc și radical modificată, prin execuțiile și confiscările sălbatice săvârșite de învingători. Domnia lui Ferdinand al II-lea, Impărat și rege al Bohemiei, a început prin una din cele mai grozave persecuții cunoscute de istorie, în urma căreia proprietarii marilor domenii și seniorii dietei au fost în mare parte de obârșie străină. Charta promulgată în Mai 1627 a rămas în vigoare, cu ușoare modificări, până la 1848. Cu toate tendințele absolutiste ale Habsburgilor, dietele, în care curia clerului catolic și-a reluat locul, au putut păstra atribuțiunile lor financiare, votarea impozitelor ce erau de resortul lor și dreptul de a-și spune cuvântul în materie legislativă; orașele au fost reduse ca reprezentare, la deputații celor patru, zise «privilegiate»: Praga, Budweis, Plžen și Kutna Hora. Centralizarea s'a făcut mai simțită în ordinea judecătorească. Ca corpuri constituite, Stările și adunările lor, întrunite regulat, își păstrează unele rosturi în gospodăria țării, autonomia administrativă a Bohemiei menținându-se încă vreme îndelungată [2]). Dar nervul rezistenței și al vechii libertăți cehe fusese ucis pentru mult timp, și istoria Stărilor, în aceste țări, în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea păstrează

[1]) M. P. Dan, *op. cit.*, pp. 305—306.
[2]) Cf. E. Denis, *La Bohême depuis la Montagne-Blanche*, I, p. 107.

www.dacoromanica.ro

un caracter hotărît de monotonie şi de subordonare, în toate problemele importante, la directivele atotputernicei birocraţii imperiale. E de asemenea caracteristic că adunările diferitelor ţinuturi au rămas despărţite, pentru Bohemia, Moravia, Silezia, sau chiar teritorii mici ca Eger sau Glatz; diete generale, după sfârşitul perioadei revoluţionare dela 1620, nu s'au ţinut decât foarte rar, la încoronarea Regelui sau pentru vreo împărţire a sarcinilor fiscale între deosebitele ţări [1]).

Dar aşa slăbite şi decăzute cum erau, ele puteau încă fi privite ca o piedecă la reformele centralizatoare ale despotismului luminat, cum îl concepea la sfârşitul veacului al XVIII-lea, spiritul reformator al lui Iosif al II-lea. Din programul său făceau parte suprimarea Stărilor şi a dietelor, unificarea administrativă a monarhiei şi împărţirea ei în cercuri sau delimitări geografice, fără tradiţie istorică. Rege ereditar în Bohemia, el aflase la Viena venerabila Coroană a Sf. Vinceslav, adusă acolo de Maria Tereza, cum era să o aducă el însuşi pe acea a Sf. Ştefan. Totdeodată, prin legiuirile sale asupra restrângerii clăcii şi uşurării soartei iobagilor, lovea de-adreptul în interesele economice ale aristocraţiei, ridicând astfel împotriva sa opoziţia claselor conducătoare [2]). Ea n'a avut timpul să ia în Bohemia şi Moravia formele violente ce le-a căpătat în Ungaria sau în Ţările de Jos, dar rezultatul a fost asemănător. Urmaşul lui Iosif, împăratul Leopold, a restabilit la 1790 Stările şi dietele în privilegiile şi drepturile lor, în Bohemia şi Moravia ca pretutindeni, mărginind reformele sociale ale predecesorului său. El nu a lăsat însă dietele să depăşească limitele statornicite prin aşezările constituţionale dela 1627 [3]), iar deslănţuirea Revoluţiei franceze a speriat în deajuns Starea nobilimii din ţările Imperiului habsburgic, pentru a nu mai ridica vreo opoziţie din partea ei. Împăratul Francisc, ultimul al vechiului Reich, şi cel dintâi al Austriei ieşite din războaiele napoleoniene, era un spirit mult mai

---

[1]) A. Huber, *Österreich. Reichsgeschichte*[2], pp. 221—222.

[2]) Cf. O. Peterka, *Das Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus als rechtsgeschichtliche Epoche Böhmens*, în *Bullet. Internat. Committee Hist. Sciences*, IX, 2, 1937, p. 143 şi urm.

[3]) De fapt s'a avut în vedere situaţia din 1764; cf. A. Huber, *op. cit.*, p. 287.

www.dacoromanica.ro

conservator decât însuși Leopold, iar urmașul său Ferdinand nu era mai puțin legat de ideile de autoritate și de tradiție. Stările din Bohemia și Moravia și-au putut astfel împlini rosturile constituționale, în atmosfera schimbată a veacului al XIX-lea, până ce sguduirile anului 1848 și evoluția ulterioară a monarhiei habsburgice au adus și aci o înnoire a concepțiilor și metodelor de reprezentare. Dar în dietele provinciale, noțiunea de « curii » deosebite, după profesiuni și categorii sociale, s'a păstrat și mai aproape de noi.

Vieața îndelungată a regimului de Stări în aceste regiuni este astfel o mărturie izbitoare a puterii de stabilitate și de continuitate pe care acestea o reprezintă, în desvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei. Este interesant de observat că în criza ce a pus capăt în 1938 întâii republici ceho-slovace, și a deschis astfel drumul sângeros al celui de-al doilea război mondial, reformele plănuite în timpul misiunii mediatoare a lordului Runciman, aveau în vedere restabilirea unor adunări provinciale, în care *curii* deosebite (cuvântul însuși era reactualizat) ar fi reprezentat acum, nu Stări sau categorii sociale, ci minoritățile naționale. Totul a rămas firește în stare de proiect, dar nu e mai puțin semnificativ de a înregistra până și în secolul nostru, această amintire depărtată a vechii structuri administrative și politice din țările boheme și morave.

* * *

Din aceste exemple se poate constata linia generală, pe care a urmat-o evoluția regimului în țările germane și boheme. Aspectul pe care îl oferă, și impresiunea ce rezultă dintr'o expunere, cât de sumară, a istoriei Stărilor și dietelor, nu sunt de sigur din cele mai favorabile. Judecata aspră, pe care în cartea sa cunoscută despre « epocile istoriei germane », istoricul Ioan Haller o formulează asupra mentalității mărunte a vremii, în care Imperiul se fărâmițase în zeci și sute de state și stătulețe, nu cruță nici Stările, nici pe reprezentanții lor: « Cât de strâmt și de meschin nu arată lucrurile, când privim înlăuntrul teritoriilor. Vedem acolo pe domnii din Stări — Cler, Cavaleri, orașe — nu prea prieteni unii cu

www.dacoromanica.ro

alții, fiecare preocupat înainte de toate de propriile sale privilegii, și toți uniți numai asupra chestiunii de a face Domnitorului cârmuirea cât mai grea, și de a se împotrivi la plata dărilor. Dacă principele nu-și înfățișează decât obiective mărunte, Stările n'au în vedere niciunul. Clerul se gândește la veniturile sale, Cavalerii la rentele moșiilor, orășenii la negoțul lor — un scop comun, care să-i unească și să-i înalțe deasupra lor înșiși, nu are nimeni. Ele își sunt propria lor țintă și rațiune »[1]).

O asemenea mentalitate era cu atât mai grea de înțeles, cu cât apărea mai întârziată față de desfășurarea evenimentelor. Dacă spiritul corporatist și particularist de Stare era în pasul vremii, la sfârșitul Evului Mediu, — în epoca de concentrare a autorității, pe care o înseamnă perioada modernă a istoriei, el nu putea apare decât ca o rămășiță anacronică a unui trecut venerabil, dar depășit. Privilegiile și curiile, Stările și dietele apar atunci ca vechi monumente ale istoriei, al căror pitoresc nu scuză nepotrivirea cu nevoile nouă ale vieții de stat, așa cum o concep imitatorii absolutiști ai Habsburgilor sau ai lui Ludovic al XIV-lea, sau mai ales adepții convinși ai despotismului luminat din secolul rațiunii. S'a uitat atunci înțelesul originar al Stărilor și rostul lor, ca expresiune a unității, ce o constituiau împreună « Domnitorul » și « țara » — *Land und Herrschaft*. Nu se mai vede în alcătuirea lor decât « un *corps intermédiaire* înzestrat cu privilegii, așezat între Domnul țării și supușii săi »; astfel le definește la 1765 contele Ludovic de Zinzendor, fun bărbat de stat austriac al epocii tereziene[2]). Acest mod de a vedea este în spiritul scrierii contemporane a lui Montesquieu, care vede în « puterile intermediare » o lature caracteristică a guvernământului monarhic: « *Les pouvoirs intermédiaires, subordonnés et dépendants, constituent la nature du gouvernement monarchique, c'est à dire de celui où un seul gouverne par des lois fondamentales* »[3]). Lipsa acestor legi fundamentale și a puterilor intermediare, subordonate și dependinte care le păzesc, transformă, în

[1]) *Die Epochen der deutschen Geschichte*, Stuttgart, 1942, pp. 116—117.
[2]) Apud O. Brunner, *op. cit.*, p. 477.
[3]) *L'Esprit des Lois*, II, cap. IV Cf. H. Pirenne, *Hist. de Belgique*, V, p. 418.

www.dacoromanica.ro

concepția marelui jurist și filosof francez, monarhia în despotism. Dar poate existența îndelungată a acestor corpuri constituite, care n'au dispărut, ca în Franța, sub sguduirile Revoluției, lămurește într'o mare măsură și ritmul deosebit al evoluției istorice germane.

Mai este însă o lature a acestor împrejurări care trebue măcar amintită, spre a nu încheia această expunere cu o vedere unilaterală și poate nedreaptă. Dacă în special nobilimea ținea la vechiul ei drept de împotrivire, chiar cu armele, ca să-și apere drepturile, nu se poate totuși contesta că Stările, privite în întregimea lor, au împiedecat adesea războaiele, ce le porneau cu ușurință principii dornici de câștiguri teritoriale sau de glorie militară. Ele au reprezentat astfel un corp ponderator, care a contribuit să dea multor state germane, în epoca modernă, trăsătura lor caracteristică de țări iubitoare de pace, călăuzite de un ideal de bună gospodărie și omenie, lipsite de veleități de cucerire în dauna altora [1]). Din nefericire, experiențele istoriei recente au arătat că depășirea acestui stadiu, spre năzuința de altfel legitimă, la unitatea națională germană, a dus la înlăturarea mentalității pașnice și la revărsarea unui curent militarist și războinic, nu numai ca o apărare împotriva ingerințelor dinafară — ceea ce ar fi natural — dar cu tendința unei expansiuni imperialiste împotriva popoarelor vecine. Exemplele sunt încă vii în amintirea tuturor.

In măsura deci, în care vechiul particularism al țărilor germane, organizat într'un sistem federativ, poate fi socotit ca o garanție a păcii în Europa, istoria regimului de Stări în aceste state e un capitol plin de învățăminte, ce nu s'ar putea nesocoti.

IV. STĂRI PROVINCIALE ȘI GENERALE IN ȚĂRILE DE JOS

Dacă din exemplele de mai sus, s'a putut desprinde un rost mai însemnat al nobilimii în regimul de Stări al țărilor din cuprinsul Imperiului, e totuși o regiune în care locul

[1]) Cf. Hartung, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, p. 56.

www.dacoromanica.ro

de frunte aparţine oraşelor şi reprezentanţilor lor; fără a nesocoti faptul că în acele oraşe ce au ajuns puteri de sine stătătoare, « libere » în dependinţa mai mult teoretică a Impărăţiei, nu se mai poate vorbi de regimul de Stări, care presupune întotdeauna colaborarea mai multor categorii sociale de pe un teritoriu dat, ci doar de o organizare municipală a unei republici orăşeneşti. Acesta a fost cazul oraşelor conducătoare ale Hansei, sau al unor centre de mare însemnătate economică din sudul Germaniei; ele nu aparţin regimului de Stări decât prin reprezintarea lor în dietele imperiale. Mai radical se afirmă procesul în Italia, unde « statul oraş » (*stato-città*) se desface cu totul din legătura cu suveranitatea teritorială şi iese prin aceasta cu desăvârşire din sfera intereselor de Stare şi a reprezentării lor; vom vedea ce factori determină acolo această evoluţie deosebită.

Rămâne însă ca un caz tipic, acel al Ţărilor de Jos, care s'au oprit la un stadiu intermediar: deşi oraşele prin precumpănirea lor economică, prin avântul negoţului şi al industriilor, au ajuns să însemne şi pe planul politic factorul cel mai de seamă, ele rămân totuşi în cadrul Adunărilor de Stări, care manifestă în faţa puterii domneşti voinţa şi «înţelesul ţării », prin mijlocirea corpurilor ei constituite şi privilegiate. De altfel acest capitol nu aparţine decât într'o măsură destul de restrânsă istoriei Imperiului şi ţărilor aflate în dependinţa sa. Incă din vremea mai depărtată în care aveau rosturi deosebite, cele şaptesprezece provincii care vor alcătui Ţările de Jos, la revărsarea în Marea Nordului a marilor fluvii din Nord-Vestul Europei, se aflau tot mai puţin legate de stăpânirea şi hotarele Imperiului. In Flandra, suzeranitatea franceză i-a ridicat din vreme o concurenţă puternică; mai târziu ducatul Burgundiei, unind aceste ţări sub cârmuirea centralizatoare a unei dinastii ambiţioase, le-a dat o orientare ce le va izola în cele din urmă, ca un corp separat între Franţa şi Germania, naţiuni în devenire. Dacă legătura cu imperiul se restabileşte, după sfârşitul casei de Burgundia, prin moştenirea habsburgică a domeniilor ei, aceleaşi vicisitudini de succesiune le aduc în veacul al XVI-lea în dependinţa Spaniei: mişcarea de revoltă religioasă a Provinciilor Unite

www.dacoromanica.ro

duce la secesiunea Olandei și constituirea ei într'un stat deosebit, pe când teritoriul Belgiei moderne trece dela regimul spaniol la cel austriac. Singur episcopatul de Liége a rămas în acest timp țară a Imperiului, până ce acțiunea nivelatoare a Revoluției franceze și a expansiunii ei va rupe definitiv legăturile tradiționale și va da Țărilor de Jos, în secolul al XIX-lea, o nouă orientare națională. Dar în această fază, așa cum se întâmplă în Apusul Europei și spre deosebire de vechile țări imperiale, regimul de Stări în Țările de jos nu va mai fi decât o amintire.

De fapt, cu toate mărginirile ce i s'a adus, puterea Domnitorului a rămas în Țările de Jos o realitate peste care nu s'a putut trece. La începutul veacului al XIV-lea, în mijlocul frământărilor sociale care au cuprins orașele Flandrei și ale ținutului Liége, comunele aflate sub stăpânirea radicală a breslașilor au încercat să ajungă la neatârnarea deplină, dar n'au izbutit. « După bătălia dela Cassel, scrie istoricul național al Belgiei, Henri Pirenne, drepturile suverane ale comitelui de Flandra, după bătălia dela Hoesselt [1]) drepturile suverane ale episcopului de Liége au fost restabilite în deplinătatea lor. Și, s'o spunem de îndată, așa trebuia să fie și în viitor. Liége n'a reușit mai mult decât Bruges sau Gand, să se transforme în republică independentă. Nici unul nici celelalte nu au reușit, cum s'a întâmplat atât de des în Germania, să cucerească titlul de oraș liber. Cu toate eforturile lor seculare, ele n'au putut scutura autoritatea princiară de care căutau să se libereze. Ele nu deveniră state în stat; rămaseră cuprinse în aceste principate teritoriale, din care voiau să scape; iar dacă au fost « membrii » lor cei mai activi și mai puternici, dacă și-au câștigat locul lor dintâiu și o influență precumpănitoare, dacă autonomia și libertatea lor de atitudine contrastează cu subordonarea mereu crescândă a orașelor franceze de coroană, ele n'au mers mai departe. Au rămas într'o situație intermediară între *freie Reichsstädte* ale Germaniei și comunele Franței, de aproape supraveghiate de prepoziți și bailivi » [2]).

[1]) 23 August și 25 Septemvrie 1328.
[2]) H. Pirenne, *Hist. de Belgique*, II², p. 41.

www.dacoromanica.ro

Acest rol deosebit al oraşelor a determinat însă, mai de vreme decât aiurea, statornicirea obiceiului în hrisoave care au rămas, până la sfârşitul vechiului regim, temeiul constant al vieţii constituţionale. La Liége, raporturile între episcop, de o parte, reprezentând puterea suverană, capitulul său în numele clerului, nobilimea şi oraşele au fost hotărîte de pacea încheiată la Fexhe, la 17 Iunie 1316. Mai târziu, la 1343 şi 1373, regimul Stărilor şi-a căpătat expresiunea permanentă în consiliul celor XXII, patru canonici şi optsprezece laici, dintre cari 14 burghezi [1]).

In Brabant, charta dela Cortenberg din 27 Septemvrie 1312, institue un consiliu de patrusprezece, expresiune a nobilimii şi a oraşelor, ale cărui hotărîri se impun şi principelui. La schimbarea de dinastie, ce a adus însă ca duce pe Venceslav de Luxemburg în 1355, Stările nu s'au mai mulţumit cu prevederile chartei şi au obţinut, ca un fel de capitulare de alegere din partea noului domnitor, faimosul document denumit *Joyeuse Entrée (blijde incomst)*, pe care Venceslav a depus jurământul la 3 Ianuarie 1356. Stipulaţiile sale principale hotărau indivizibilitatea statului, admiterea numai a Brabansonilor în toate slujbele, obligaţiunea pentru duce de a nu încheia alianţe, de a nu porni războiu, de a nu bate monetă fără consimţimântul obştei ţării *(gemeen land)* [2]). Mai târziu acest termen este înlocuit cu acel de *Staeten* care corespunde în totul francezului *États* şi cuprinde cele trei ordine sau Stări clasice: prelaţii, baronii şi cavalerii, oraşele. In realitate însă, aceste din urmă stăpânesc Adunările de Stări şi le îndreaptă după voinţa lor.

In Flandra s'a ajuns mai departe, şi egemonia celor trei oraşe mari, de o însemnătate excepţională în Evul Mediu: Gand, Bruges şi Ypres a sfârşit prin a înlătura orice altă reprezentare: « în cursul veacului al XIV-lea, vechea expresiune tradiţională: « cele trei oraşe ale Flandrei » *(de drie steden van Vlaenderen)* face loc unei expresiuni nouă care va străbate veacurile: « cei trei membri ai Flandrei » *(de drie*

---

[1]) *Op. cit.*, p. 147 şi urm.
[2]) *Ibid.*, p. 159.

www.dacoromanica.ro

leden van Vlaenderen) [1]). Dar exclusivismul acestor orașe care n'au văzut niciodată dincolo de monopolurile și privilegiile lor, va asigura puterii domnești posibilitatea de a pune frână acestei supremații și de a restabili echilibrul.

In acest stadiu al desvoltării lor istorice, Țările de Jos au fost deci exemple tipice ale unor autonomii de Stări locale, fiecare cu tradițiile și hrisoavele ei, în care singura trăsătură comună este această superioritate a elementului orășenesc, ușoară de lămurit de altfel, prin structura socială deosebită a unei regiuni stăpânite de interesele negoțului și ale industriei, care își au centrele în orașe.

Peste aceste autonomii locale se întinde însă, din a doua jumătate a veacului al XIV-lea, acțiunea de unificare a casei de Burgundia, a cărei politică răbdătoare de căsătorii și moșteniri îi aduce în cele din urmă stăpânirea unui vast domeniu, cuprinzând cele mai bogate regiuni ale Europei occidentale. Dar vieața locală a fost respectată, « căci, trecând sub puterea unei dinastii nouă, niciun teritoriu nu și-a pierdut autonomia, constituția și privilegiile. In fiecare din ele, principele domnește cu titlu deosebit. El nu e decât comite de Flandra pentru Flamanzi . . . duce de Brabant pentru Brabansoni, etc. Astfel statul burgund e în realitate o aglomerare de state, o juxtapunere de teritorii cărora le lipsește acel centru comun de raliere și acel principiu de unitate, pe care puterea superioară a Coroanei îl dă monarhiilor » [2]).

Nu e mai puțin adevărat însă că necesitățile cârmuirii și activitatea unui personal de guvernământ din cele mai bine pregătite în Europa, la acea vreme, au dus spre o întărire treptată a acțiunii centralizatoare. Organele de sfat ale ducelui se suprapun, mai ales sub domnia lungă și rodnică a lui Filip cel Bun (1419—1463), autonomiilor provinciale, care păstrează totuși dreptul lor de a consimți sau de a refuza dările. Tot sub el s'au întrunit și Stările Generale ale tuturor provinciilor, măsură evident inspirată de modelul Stărilor din Franța, mai mult însă ca o înlesnire pentru cerințele principelui și nevoia de a menținea contactul cu reprezentanții

[1]) *Ibid.*, p. 163.
[2]) *Ibid.*, p. 371.

www.dacoromanica.ro

Stărilor, decât dintr'o înclinare deosebită spre instituţii parlamentare. Numai împrejurările extraordinare ce au urmat la 1477, morţii lui Carol Temerarul, au dat acestei Adunări rosturi extraordinare, recunoscute de marele Privilegiu impus de ea Mariei de Burgundia, moştenitoarea ducatului, şi care e de fapt, prima chartă comună tuturor provinciilor din Ţările de Jos [1]).

In perioada următoare, care deschide perspective de o excepţională înflorire într'un regim de pace, sub noua domnie a Habsburgilor, se poate constata una din cele mai armonioase împreunări ale vechiului regim de Stări, cu nouăle organe de guvernământ ale monarhiei ce i se suprapun. « Ca şi sub ducii de Burgundia, instituţiile monarhice n'au absorbit autonomiile provinciale. Ele li se suprapun fără a le desfiinţa, şi în constituţia Statului, sloboziile Evului Mediu se păstrează cu denumiri moderne, după cum stilul gotic se alătură de acel al Renaşterii într'un mare număr de monumente » [2]). Consilierii distinşi cu ordinul Lânei de Aur *(Toison d'Or)* capătă un fel de naturalizare în toate provinciile: e mai mult decât un simbol că pe blazonul ducatului, colanul Ordinului strânge în cercul său stemele tuturor celor şaptesprezece provincii [3]). Dar Stările generale care continuă să se adune şi să funcţioneze în tot acest timp, rămân totuşi fundamental deosebite de cele ale Franţei — mai ales în forma pe care acestea au căpătat-o după 1484 [4]). In Ţările de Jos ele n'au fost niciodată o adunare rezultând din alegeri generale, ci « un congres de state deosebite », semănând astfel mai mult cu Reichstagul imperial. Nu se poate însă contesta că acest regim răspundea atât de bine nevoilor ţării şi ale principalelor categorii sociale, că prosperitatea fără precedent care făcuse din Anvers întâiul port al Europei, a dat întâii jumătăţi a veacului al XVI-lea toate caracterele unei vârste de aur. Mişcările sociale dela Gand şi represiunea lor energică de către Carol Quintul la 1540, au rămas un epizod izolat;

[1]) Cf. *ibid.*, p. 404 şi urm., şi III², p. 10.
[2]) H. Pirenne, *op. cit.*, III², p. 184.
[3]) *Ibid.*, p. 194.
[4]) Cf. memoriul meu precedent, *Consiliul feudal şi Adunarea Stărilor în ţările Europei Apusene.*

www.dacoromanica.ro

în general, purtarea de un tact deosebit a Impăratului și a « guvernantelor » numite de el — Margareta de Savoia sau Maria de Ungaria — a contribuit la păstrarea liniștii și a echilibrului în vieața locală.

Dar aceste împrejurări fericite erau să fie adânc modificate de mișcările religioase ale Reformei și de răsunetul lor în Țările de Jos. Mai ales după abdicarea lui Carol Quintul și înscăunarea lui Filip al II-lea, în a cărui moștenire au ajuns vechile provincii burgunde, lucrurile iau altă înfățișare. Cum a relevat însă cu drept cuvânt Henri Pirenne, mai mult încă decât necruțătoarea persecuțiune religioasă a ducelui de Alba, trimis cu depline puteri de regele spaniol, care lovea cu egală cruzime în nobili și burghezi, a împins la revoltă sistemul de impozite permanente, « sutimi » și « zecimi » inspirate de *alcabala* spaniolă, sarcină insuportabilă pentru economia Țărilor de Jos [1]). Nu e locul de a stărui aci asupra vicisitudinilor unei lupte care constitue un însemnat capitol al istoriei moderne. Ajunge să amintim că după ce s'a încercat, prin pacificarea dela Gand (1576), unirea tuturor provinciilor împotriva asuprirei, recunoscându-se totuși puterea suverană a regelui rău sfătuit, deosebirile adânci dintre catolicii din Sud și calviniștii din Nord au dus la cele două « uniuni » contradictorii dela Arras și Utrecht (1579), în urma cărora Țările de Jos se despart în cele două formațiuni politice deosebite, care vor fi Belgia și Olanda.

Regimul de Stări a continuat însă să fiinţeze de o parte ca și de cealaltă a graniței celei nouă. In Olanda, Republica Provinciilor Unite s'a întemeiat pe Adunările provinciale, a căror alcătuire nu s'a modificat: « ca și înainte de răscoală, aceste Stări se alcătuiau din nobilime și reprezentanții orașelor principale; Frisia și Groninga erau singurele provincii în care și țăranii își aveau deputații. In Olanda și Zelanda deputații orașelor precumpăneau asupra nobilimii: în celelalte provincii numărul de voturi al orașelor și a nobilimii era cam același; în Frisia, țăranii și nobilii constituiau majoritatea. Un mare neajuns al sistemului era că în aceste adunări,

[1]) H. Pirenne, *op. cit.*, IV, p. 21 și urm.

www.dacoromanica.ro

nu se putea constrânge minoritatea la supunere, şi că înainte de a lua o hotărîre, deputaţii oraşelor trebuiau să consulte autorităţile municipale »[1]). Niciuna din aceste particularităţi nu constitue vreo trăsătură deosebită, care să nu se întâlnească aiurea. Stările generale, alcătuite din delegaţi a şapte provincii, se adunau pentru a delibera în special asupra politicii externe, şi a efectivelor armatei şi ale flotei; în aceste adunări se vota pe provincii şi trebuia obţinută unanimitatea. Ca o rămăşiţă a puterii suverane, acum desfiinţate, rămânea totuşi demnitatea de *Stathouder* (locţiitor) deţinută de membrii casei de Orange — Nassau, dintre cari Wilhelm şi Ludovic fuseseră adevăraţii ctitori ai Republicii. Ereditară în fapt, funcţiunea rămânea în principiu electivă în fiecare provincie şi cuprindea dreptul la comanda armatei şi numirea magistraţilor. Intr'un echilibru nestabil faţă de ea, se aşeza funcţiunea principalului jurisconsult al Provinciilor, denumit « Marele Pensionar » *(Raadpensionaris)*, dintre cari acel al Olandei se bucura de cea mai mare consideraţiune. Oameni ca Oldenbarnevelt sau Ioan de Witt i-au dat o strălucire deosebită. In general, se poate spune însă că în aceste *Neederlanden* (Ţări de Jos) mai restrânse, al căror nume se menţine şi acum ca denumire oficială a statului, Olanda domina cu oraşele ei, cârmuite până în pragul secolului al XIX-lea de una din cele mai puternice oligarhii capitaliste ale lumii.

De cealaltă parte a hotarului, provinciile catolice rămăseseră sub stăpânirea regelui Spaniei, reprezentat la Bruxelles, dela 1600, de Arhiducii Albert şi Isabela. Stările generale întrunite cu acest prilej, manifestau veleităţi tradiţionale de independenţă, repede înnăbuşite de hotărîrea că li se « acceptase » subsidiul, fără a-l fi consimţit. De fapt adunarea lor nu era bine văzută de Regele Prea catolic şi de delegaţii săi: « Stările generale sunt pernicioase în orice vreme şi în toate ţările monarhice fără excepţie », va declara mai târziu Filip al IV-lea. De fapt s'a procedat aci, în secolul al XVII-lea, la fel ca în Franţa: puterea suverană a monarhiei nu le-a desfiinţat în chip formal, dar a evitat să le întrunească. Ultima

[1]) E. van Gelder, *Histoire des Pays-Bas*, Paris, 1936, p. 39.

www.dacoromanica.ro

întrunire a Stărilor generale din această parte a Țărilor de Jos, înainte de împrejurările revoluționare dela finele veacului al XVIII-lea, a fost acea din 1632—34[1]). După această dată n'au mai ființat decât adunările provinciale, a căror activitate nu turbura în aceeași măsură prevederile și socotelile cârmuirii. Printr'o acțiune paralelă, episcopul de Liége a reușit să suspende la 1684 prerogativele îndătinate ale meseriilor și să restrângă privilegiile lor de Stare[2]). Epoca modernă se înseamnă aci, ca în toată Europa de Apus, printr'o precumpănire a puterii suverane, tinzând spre absolutism, fără însă a-l realiza în deplinătatea lui.

Nici aci nu a intervenit o sguduire mai puternică, atâta vreme cât formele tradiționale ale Stărilor provinciale au fost respectate. A trebuit acțiunea nivelatoare a aceluiași factor de înnoire, premergătorul revoluției în era despotismului luminat, care a fost împăratul Iosif al II-lea, ca să provoace criza regimului de Stări și începuturile unei alte alcătuiri de Stat. După nesfârșitele războaie care pustiiseră Țările de Jos în vremea periculoasei lor vecinătăți cu Ludovic al XIV-lea, împărțirea moștenirii spaniole adusese provinciile în dependința ramurii rămase a Habsburgilor, acea din Austria. Cu singura întrerupere a războiului de succesiune al Austriei, o nouă eră de pace și înflorire a însemnat secolul al XVIII-lea, tot atât de important prin progresele economice realizate în cursul său, pe cât de banal în ce privește soarta instituțiilor politice, înțepenite în vechile lor forme, cărora li se alătura însă ca factor activ și real, puterea ministrului plenipotențiar desemnat de Curtea din Viena.

De fapt, după litera angajamentelor solemne din « Joyeuse Entrée », rămasă teoretic în vigoare după patru veacuri, Stările din Brabant și adunarea lor nu mai corespundeau desvoltării contemporane a populației și aspirațiunilor ei; același lucru se putea spune despre Flandra. « In fiecare provincie, așa-zișii mandatari ai clerului se reduceau la prelații câtorva abații, totdeauna aceiași, acei ai nobilimii la căpeteniile câtorva familii, acei ai Stării a treia (burgheziei) la

[1]) H. Pirenne, *Hist. de Belgique*, IV, pp. 229—231, 401.
[2]) Id., *Les anciennes démocraties des Pays-Bas*, pp. 289—299.

www.dacoromanica.ro

burgmestrii oraşelor principale »[1]). Autonomia lor acoperea o gestiune financiară din cele mai încurcate; se vorbea la Viena, de « misterele tenebroasei lor administraţii ». Dar sub domnia înţeleaptă a Mariei Tereza, se recunoştea în acelaşi timp că nu li se puteau atinge privilegiile fără a « călca credinţa unui jurământ solemn ». De altă parte pe lângă reazemul tradiţiei, existenţa Stărilor se întemeia şi pe unele teorii ale secolului: nu era doar Montesquieu acel care subliniase în *l'Esprit des Lois*, însemnătatea «corpurilor intermediare » pentru o monarhie bine organizată? *Quieta non movere* nu era de sigur o mare filosofie politică, dar putea fi considerat încă un principiu sănătos de guvernământ.

Dar pasiunea reformatoare şi nerăbdarea împăratului Iosif erau să răstoarne toate aceste metode empirice de guvernare. Povestirea încercării sale de reorganizare a întregului sistem administrativ şi politic, sub conducerea directă a unui aparat birocratic centralizat, şi a consecinţelor revoluţionare ale acestei desfiinţări de vechi privilegii, e cuprinsă în paginele scrise cu atât de adâncă pătrundere de Henri Pirenne [2]). Va fi de ajuns să amintim doar fazele esenţiale. Călătorind pentru propria sa informare la 1781, în aceste provincii, împăratul nu vede decât ce voieşte să vadă: poporul e înapoiat, iar cârmuirea absurdă, o adevărată ofensă pentru secolul raţiunii. Dela 1786, ordonanţele pregătite în cabinetul suveranului, la Viena, plouă asupra Ţărilor de Jos, obiect al solicitudinii imperiale. Acele asupra clerului răstoarnă aşezămintele Bisericii, desfiinţează seminarii, ordonă recensământul bunurilor eclesiastice şi disciplinează teologia în serviciul Statului. Libertatea negoţului de grâne sfărâmă vechi monopoluri. Iar la 1 Ianuarie 1787 vechile provincii trebue să facă loc nouălor « Cercuri », independente de orice tradiţie istorică, guvernate de comisari supuşi unui Consiliu general.

De îndată însă se ridică opunerea categorică a vechilor Stări. Ea este deosebit de hotărîtă în Brabant, unde avocatul V a n d e r N o o t învie într'un lung memoriu, sfintele drep-

---

[1]) H. P i r e n n e, *Hist. de Belgique*, V, p. 254.

[2]) *Hist. de Belgique*, V, p. 381 şi urm. şi H. B o r e l, *La politique de Joseph II aux Pays-Bas*, în *Bullet. Internat. Committee Hist. Sciences*, IX, 1, 1937, p. 43 şi urm.

www.dacoromanica.ro

turi înscrise în « Joyeuse Entrée » din 1356. Impăratul se încăpățânează și amenință să sosească la Bruxelles cu 30.000 de oameni; Stările răspund, refuzând de-a mai plăti impozitele. Frământările din Franța, unde se pregătea întrunirea Stărilor generale, n'au rămas de sigur fără influență în ținutul vecin. Revoluția brabansonă se desvoltă, paralel cu acea din Franța, împărțind țara între «statiști», partizanii restaurării integrale a vechilor privilegii de Stare, și « Vonckiști », prietenii avocatului V o n c k, luptător pentru drepturile Omului. Impăratul, încurcat în războiul împotriva Turcilor, nu poate interveni, și slabele trupe austriace sunt silite să părăsească Belgia. Indată se întrunesc din nou la 1790, după un interval de mai bine de un secol și jumătate, Stările generale, suspendate de fapt dela 1634. Deși numele de Congres, pe care îl adoptă pentru adunarea federativă a « Statelor Unite Belgiene », e de origine americană, structura nouei Constituții nu e decât restaurarea vechii ordine a Stărilor privilegiate. La Bruxelles, statiștii au învins astfel pe Vonckiști. « Constituția americană, dominată de declarația de drepturi, a întemeiat întâia democrație modernă. Acea a Statelor Belgiene, dimpotrivă, orientată spre trecut, nu acordă drepturi decât ordinelor privilegiate. In loc de-a înnoi, ea restaurează, fără a ținea seamă de transformările sociale, de nevoile și ideile timpului: ea nu face decât să îmbrace după moda veacului al XVIII-lea marele Privilegiu al Mariei de Burgundia » [1]). Pentru istoria generală a regimului de Stări, încercarea restauratoare a revoluției din Brabant, care se oprește acolo unde nu s'a mai putut opri mișcarea Stărilor franceze la 1789, prezintă un caz de un interes de sigur anacronic, dar cu totul deosebit. De fapt, aceste împrejurări de un caracter special se lămuresc prin agitația întreținută de cler, dușman al reformelor imperiale și bucurându-se încă de o însemnată înrâurire asupra maselor populare. Dar încercarea de-a căpăta sprijinul unor puteri străine, cu deosebire al Olandei și al Prusiei, împotriva stăpânirii austriace, nu era sortită să izbutească. Moartea neașteptată a lui Iosif al II-lea și politica mai abilă a urmașului său, împăratul Leopold, erau să ușu-

[1]) H. P i r e n n e, *op. cit.*, V, p. 479.

www.dacoromanica.ro

reze realizarea unui nou compromis între Puterile conservatoare, îngrijorate de desfăşurarea evenimentelor din Franţa. In astfel de condiţii, mişcarea paralelă îndreptată la Liége împotriva episcopului Hoensbroech, cu tot succesul ei iniţial, nu avea mai mari şanse de durată. Trebue totuşi însemnat că spre deosebire de acea din Brabant şi Flandra, ea se arăta stăpânită mai mult de înrâurirea curentelor democratice şi se inspira din exemplele proaspete ale Revoluţiei franceze. La un moment dat, intervenţia Prusiei şi ocuparea teritoriului de către trupele prusiene a deşteptat speranţa unei modificări complete a statutului politic al episcopatului, împotriva căruia se ridicaseră Stările. Dar şi aceste perspective s'au risipit, în urma acordului încheiat de împăratul Leopold cu puterile ce i se opuneau, şi a pasivităţii la care Franţa se vedea redusă de Revoluţie. In desorganizarea generală, o rezistenţă împotriva armatei austriace care se întorcea, se dovedea imposibilă. La 2 Decemvrie 1790, trupele împăratului intrau la Bruxelles, la 12 Ianuarie 1791 la Liége. Vechea ordine era restabilită, în înţelesul că se recunoşteau din nou drepturile Stărilor provinciale şi a adunărilor lor, aşa cum fuseseră sub Maria Tereza. Dar o simplă întoarcere la vechiul regim nu mai era cu putinţă. Refugiaţi în Franţa, patrioţii şi democraţii cu tendinţe revoluţionare îşi pregăteau revanşa, sub acoperirea apropiatei invazii a armatelor Republicii. In cele două decenii următoare, stăpânirea franceză era să înlăture în Ţările de Jos amintirile vechiului regim, iar aşezările nouă ale secolului al XIX-lea erau să înlocuiască adunările de Stări privilegiate prin parlamentarismul modern. Nu e mai puţin adevărat că o înţelegere deplină a regimului Stărilor nu ar fi cu putinţă, fără o cunoaştere cât de sumară a împrejurărilor caracteristice, pe care le oferă cercetarea sa în Ţările de Jos.

V. STĂRI ŞI PARLAMENTE IN ŢĂRILE ITALIENE

Literatura istorică mai recentă şi bogatele publicaţii de documente cu privire la acest subiect, au fost amintite într'un studiu al profesorului P. S. Leicht, în cadrul cer-

www.dacoromanica.ro

cetărilor inițiate de Comitetul Internațional al Studiilor Istorice. Ceea ce izbește dela început este limitarea ce i se impune, la anumite regiuni ale peninsulei, consecință de altfel firească a diversității de regim și de destin a multiplelor stăpâniri, state și stătulețe, între care se împarte, în Evul Mediu, pământul Italiei. « In Italia, Stările sufer, cum este și firesc, urmările expansiunii autonomiilor municipale. Numai în unele țări—Sicilia, regatul de Neapole, Sardinia, Statele Bisericii, patriarhatul de Aquilea, domeniile casei de Savoia, Marchizatele de Monferrato și Saluzzo—Stările pot rezista. In celelalte teritorii, puterea sporită a orașelor duce la disolvarea unității de stat sau provinciale, și în consecință devine imposibil de-a mai întruni Stările. Numai în teritoriile pe care le-am menționat, se reușește să se evite această disolvare, iar orașele, rămase astfel în cuprinsul statului, intră în Adunarea în care diferitele părți ale țării sunt reprezentate, de către titularii jurisdicțiunii » [1]).

Aceste constatări aduc o lămurire îndestulătoare în privința cauzelor directe ale procesului istoric deosebit, ce îl alcătuește desvoltarea regimului de Stări în țările italiene. La ele se adaugă însă acele derivând din împrejurări mai generale și mai depărtate, printre care evoluția, mai mult sau mai puțin deplină, a instituțiilor feudale își păstrează un rost însemnat, cum e de altfel și acel al factorilor care o stânjenesc. Căci nu se poate de asemenea nesocoti aspectul variat al influențelor și condițiilor deosebite de vieață, care determină Italia medievală, ca odinioară Grecia antică, de-a oferi diferitelor forme de organizare politică sau socială, cel mai bogat câmp de experiențe. Intr'o pagină des citată, istoricul Gioacchino Volpe a descris în termenii cei mai potriviți trăsăturile caracteristice ale acestei infinite diversități:

« Țara noastră nu are pereche în această privință; nici măcar Germania, cu a cărei istorie acea a Italiei are atât de multe atingeri. Se poate spune că la noi n'au fost până

[1]) *L'introduction des villes dans les Assemblées d'Etats en Italie, Bullet. Internat. Committee Hist. Sciences*, IX, nr. 37, p. 419, v. bibliografia, p. 424: E. Mayer, *Italienische Verfassungsgeschichte*; G. Calisse, *Storia dei parlamenti di Sicilia*; G. Ermini, *I parlamenti dello stato della Chiesa*; A. Marongiu, *I parlamenti di Sardegna*.

www.dacoromanica.ro

la sfârşitul veacului al XIV-lea sau al XV-lea, două bucăţi de pământ, fie chiar în imediată vecinătate una de alta, asupra cărora să nu fi acţionat influenţe diferite ale condiţiunilor naturale sau ale evenimentelor istorice: Italie greacă, Italie longobardă, Italie liberă de unii şi de ceilalţi; regiuni omogene din punct de vedere etnic, iar altele, reşedinţă a tuturor neamurilor barbare care trecuseră Alpii din secolul al IV-lea, Sarmaţi, Bulgari, Goţi, Longobarzi, Franci; provincii expuse unei acţiuni continue a regilor italieni sau a împăraţilor germani, şi altele trăind înafară de raza lor de acţiune; cetăţi supuse Conţilor-Episcopi, şi altele legate de organismele mai complexe ale Mărcilor — şi de aceea cârmuite până la urmă, cu mână tare, de Marchizi şi Visconţi, fără dualism între autoritatea laică şi cea bisericească; principate aproape absolute, ca acele longobarde din miazăzi, şi seniorii feudale slăbite, în plină descompunere după anul 1000; ţări de veche şi neîntreruptă cultură, deschise curentelor intelectuale ale Siciliei arabe şi ale Grecilor din răsărit, iar altele recăzute într'o stare de copilărie spirituală. Şi apoi ţări de câmpie şi ţări de munte; des populate sau pe jumătate pustii; cu o producţiune variată sau uniformă, caracterizată doar de cultura extensivă a păşunii şi a pădurii; cu precumpănirea latifundiilor, sau a micii proprietăţi; cu un feudalism riguros, sau de abia atinse de instituţiile feudale; cu o populaţie rurală net împărţită în clase de seniori şi servi, sau cu o bogăţie de gradaţiuni intermediare, etc., etc. » [1]).

Din veacul al X-lea până în al XIII-lea se întinde de altfel de peste Alpii Germaniei umbra Imperiului, cu influenţele şi instituţiile sale. Dietele imperiale constitue un aspect comun al istoriei germane şi italiene în această perioadă, mai caracteristic pronunţat în vremea Hohenstaufenilor, cari desvoltă un interes crescând pentru împrejurările şi teritoriile peninsulei. Regiuni întregi dela răsărit şi miazăzi au rămas însă înafară de această organizare, în care convocarea reprezentanţilor unor Stări sau formaţiuni locale poate avea un rost: Veneţia, la un capăt, şi în general Sudul păstrează pe-

[1]) G. Volpe, *Medio Evo Italiano*², p. 13; cf. J. Luchaire, *Les démocraties italiennes*, p. 21.

www.dacoromanica.ro

cetea stăpânirii bizantine și a legăturilor cu răsăritul care îi alcătuesc moștenirea. De aci necesitatea de-a introduce în expunerea noastră un factor străin, deosebit de unitatea de desvoltare a regimului feudal, care alcătuește pretutindeni, în apusul și centrul Europei, temeiul de căpetenie al organizării Stărilor.

* * *

Și Bizanțul a tins la un moment dat spre o organizare corporatistă de categorii sociale, și la reprezentarea lor — cel puțin în unele împrejurări — ca organe consultative în conducerea statului. E cunoscută supraviețuirea, din Antichitatea greco-romană, a unor subdiviziuni politice orășenești: *demele*, cu un îndoit caracter, care corespund de obiceiu și cu îndeletniciri de breaslă, fiecare profesiune având în această vreme și un anumit grup de locuințe, cu ateliere și prăvălii, pe cât posibil pe aceeași stradă. Aceste deme, în epoca romană și mai ales în acea târzie a Imperiului, se unesc în « facțiuni » sau « colori », al căror înțeles e deopotrivă sportiv, pentru întrecerile Hipodromului, și politic, în manifestațiile la care iau parte « demoții », astfel grupați și organizați [1]). Roma Nouă de pe Bosfor a moștenit în întregime această organizare a Romei vechi, unde de altfel urmele ei stăruesc și după sfârșitul Imperiului de apus; dar nicăieri nu a ajuns la o mai mare desvoltare decât în cuprinsul Impărăției răsăritului, și în marile aglomerații urbane care sunt în această vreme Constantinopolul, Tesalonicul, Antiohia, Apamea, Alexandria, orașele înfloritoare ale Siriei și ale Egiptului bizantin. Se știe că în deosebi în veacurile V și VI, marile partide ale Albaștrilor și Verzilor, cu facțiunile anexe ale Roșilor și Albilor, întemeiate pe « demele » de cartier și de breaslă din orașe, ajung să stăpânească vieața Imperiului, impunându-și adesea voința Impăratului, aproape până a-l răsturna în sediționile violente ce iau naștere la serbările Hipodromului, cum era să se întâmple în timpul lui Iustinian. Ele sfârșesc prin a se

[1]) V. pentru această chestiune G. I. Brătianu, *Empire et « démocratie » à Byzance*, în *Byz. Zeitschr.*, XXXVII, 1, p. 86 și urm., și *Etudes byzantines d'his'. économique et sociale*, Paris, 1938, p. 95 și urm.

www.dacoromanica.ro

amesteca şi în controversele religioase, deslănţuind în zilele lui Focas un adevărat război civil, între Albaştrii ortodocşi şi Verzii monofisiţi. E de asemenea clasică opunerea între cei dintâi — partid sub influenţa aristocraţiei, şi Verzii, expresiune a «claselor muncitoreşti». De abia marile primejdii ale năvălirii Perşilor şi reorganizarea Imperiului sub Heracliu, în sensul unei dictaturi militare, pun capăt domniei demelor şi facţiunilor în Imperiul bizantin; evoluţia e accentuată şi de pierderea provinciilor orientale, în urma cuceririi musulmane a Siriei şi a Egiptului, care lipseşte Imperiul de marile centre orăşeneşti ale acestor regiuni, şi prin aceasta partidele de fermentul permanent de organizare şi agitaţie, ce îl constituia populaţia urbană. « In rândurile armatei care sprijine pe împărat şi cârmueşte provinciile, elementul ţărănesc şi feudal înlocuieşte democraţia oraşelor » [1]). Totuşi chiar în această vreme, amintirea unei organizări corporative, cu pronunţate tendinţe politice, nu a dispărut cu totul, şi aflăm chiar, în întrunirile solemne convocate de autoritatea imperială în unele împrejurări, elementele unei reprezentări de categorii sociale care seamănă, într'o oarecare măsură, cu acele ce se vor desvolta aiurea, mai târziu, în regimul Stărilor. Astfel ni se înfăţişează adunarea descrisă în scrisoarea lui Iustinian al II-lea către papă, din 11 Februarie 687, cu prilejul revizuirii actelor celui de al VI-lea sinod ecumenic. « Ea era într'adevăr alcătuită din apocrisiarii papei, din patriarhul de Constantinopol, din Senat şi marii demnitari, mitropoliţii şi episcopii aflaţi în capitală, reprezentanţii gardei imperiale (schole, excubitori), ai *demelor orăşeneşti*, ai armatei temelor (Opsikion, Anatolici, Tracesieni, Armeniaci, Italia, Sicilia, Africa) şi chiar ai flotei imperiale (Karabisianoi). Armata şi membrii demelor (vechile facţiuni ale Circului) ţineau locul poporului » [2]). Era deci un fel de reprezentare, măcar formală şi decorativă, a unor corpuri constituite, dar pe alte temeiuri decât acele ale regimului feudal, la o dată la care acesta nu ajunsese nici în Apus la deplina sa desvoltare. *Cu*

[1]) Cf. G. I. Brătianu, *La fin du régime des partis à Byzance*, în *Rev. hist. du Sud-Est Européen*, XVIII, 1941, p. 55.
[2]) L. Bréhier în Fliche-Martin, *Histoire de l'Eglise*, V, p. 192.

www.dacoromanica.ro

alte cuvinte, și în imperiul de răsărit s'ar fi putut alcătui un sistem de reprezentare semicorporativă al cărui rezultat final, deși pornit pe baze cu totul diferite, nu s'ar fi deosebit, în liniile sale esențiale, de acel al Stărilor apusene. Evoluția a fost însă întreruptă de împrejurările turburi ce au urmat, și care au accentuat, sub dinastiile isaurice și macedonene, caracterul autoritar al cârmuirii Imperiului și absolutismul stăpânitorilor săi. Iar când în vremuri mult mai târzii, s'au făcut simțite în răsărit influențele feudalității apusene, ele n'au putut precumpăni în deajuns pentru a impune, prin formula obișnuită a « sfatului și ajutorului », constituirea unor Stări ca organe de consiliu și de guvernământ.

* * *

Acest excurs ar fi de natură a provoca nedumeriri, de n'ar avea menirea de-a lămuri unele particularități ale împrejurărilor istorice italiene. E știut că organizarea în deme și facțiuni a ființat și la Roma, și o găsim în vigoare la începutul veacului al VI-lea, în timpul stăpânirii regelui ostrogot Teodoric, care menține echilibrul între Albaștrii aristocratici și Verzii populari, după chipul și asemănarea împăratului dela Constantinopol [1]). Ce a devenit pe urmă această organizare nu ne mai este cunoscut, nici ce legătură poate fi între ea și *exercitus romanus*, organizarea militară a populației romane, pe care o amintește *Liber Pontificalis* în secolul al VII-lea. Nu am de asemenea intenția de-a redeschide vechiul proces, de atâtea ori desbătut, al originilor romane sau măcar antice, ale organizării comunale, care a cunoscut în Italia o atât de repede și timpurie înflorire. Nu ne putem însă opri de-a nu releva în această organizare ulterioară unele trăsături fundamentale, care coincid cu acele ale vechilor instituții romano-bizantine, și se deosebesc de structura orașelor flamande, care sunt, ele, de origine pur medievală [2]).

---

[1]) Cf. E. Condurachi, *Factions et jeux de cirque à Rome au début du VI-e siècle*, în *Rev. hist. du Sud-Est Européen*, XVIII, p. 95 și urm.

[2]) Cf. H. Pirenne, *Les anciennes démocraties des Pays-Bas*, p. 2 și urm.

www.dacoromanica.ro

« *Organizarea primitivă a populației orășenești pe cartiere*, ne spune un specialist al acestor chestiuni, *nu va dispărea*. Intemeiată pe obiceiuri religioase (fiecare asociație de cartier își are biserica proprie), pe tradiții simbolizate (scuturi, baniere), pe rivalități locale, ea va dăinui încă veacuri întregi; iar defilarea pitorească a « contradelor » la Palio din Siena, până în zilele noastre, este o exactă supraviețuire. Chiar și marile diviziuni care cuprind mai multe cartiere și împart orașul, la Florența în șase, la Pisa în patru, la Siena în trei — au o valoare care nu e numai administrativă . . . Organizarea militară (fiecare mare diviziune teritorială alcătuind un fel de corp de armată, fiecare cartier un batalion) întărește încă aceste « frații » locale.

De sigur, strângerea castelor unele lângă altele sau împotriva altora, în luptele lor, concentrarea mai puternică a *popolanilor* în jurul breslelor cumpănesc însemnătatea Societăților de cartiere. *Republicele italiene șovăesc, de-a-lungul istoriei lor politice, între sistemul circumscripției și acel al grupării profesionale*, cu o preferință, în general, pentru acesta din urmă, fără a putea renunța la cel dintâi »[1]). Mai sunt însă și alți factori, care nu se pot nesocoti, și care suprapun cartierului și breslei, diviziuni, ce și-au imprimat adânc pecetea vieții comunale a orașelor italiene — cu excepția Veneției: *partidele*.

« Existența partidelor politice e de altfel recunoscută în drept de Constituție, încă dela începutul veacului al XII-lea. In cele dintâi statute se găsește termenul *Popor* opus celui de *Nobil*. Dela început, grupurile politice nu corespund întocmai diviziunilor sociale; poți fi din punct de vedere social, membru al nobilimii și să faci parte din partidul Poporului, și invers; un document din 1222 spune: *Milites Placentiae et illi de populo qui ad milites attendunt; et populus Placentiae et illi milites qui ad populum attendunt* »[2]). Mai târziu, rivalitățile și interesele locale vor adopta blazonul Ghelfilor și al Ghibelinilor, întinzând astfel solidarități politice de partid peste hotarele micilor patrii, comunele veșnic în-

[1]) J. Luchaire, *Les démocraties italiennes*, pp. 104—105.
[2]) *Ibid.*, p. 70.

www.dacoromanica.ro

vrăjbite. Sunt deci două elemente în organizarea politică a Italiei, în care orașele își recapătă mai de vreme decât aiurea — dacă și-au pierdut-o vreodată — întreaga însemnătate de factori hotărîtori ai vieții economice și sociale, care precedează așezămintele ordinei feudale, importate dela miazănoapte și apus, și persistă alături de ele: sunt aceste două noțiuni ale cartierului și ale partidului, care nu coincid cu stratificările societății feudale, așa cum le cunoaștem din trecutul istoric al altor țări. Și aceasta este poate explicația pentru ce, acolo unde își face loc organizarea comunei ca stat suveran sau quasi-suveran, nu mai poate prinde rădăcini sistemul de reprezentare a Stărilor.

Mai sunt însă de sigur și alte aspecte care trebuesc avute în vedere, deoarece ele desăvârșesc deosebirile și lămuresc în același timp fenomenul straniu, care exclude regimul de Stări și Adunările sale, tocmai acolo unde s'au ținut, mai de vreme decât oriunde, acele întruniri de cetățeni — *publica concio*, *arrengum*, *consilium generale*, — ce au dat naștere termenului însuși de « parlament », care a căpătat pe urmă alt înțeles și altă răspândire. Trebue să subliniem mai întâi lipsa, în *toate* organizațiile comunale, a unuia din factorii care alcătuesc în mod necesar în Evul Mediu o adunare de Stări: clerul. Preoți au putut fi folosiți uneori de guvernul comunal, pentru rosturi speciale, de trimiși diplomatici sau de scrutatori în alegeri, dar *organizarea de stat a fost și a rămas până la sfârșit laică*. Era prea aproape Sf. Scaun, care aci nu însemna numai o păstorie a creștinătății, ci o putere politică și teritorială în luptă cu alte puteri, pentru ca să nu se ridice împotriva clerului întemeiate bănuieli. Mai era și spiritul de independență al vieții comunale, uneori nu fără atingeri cu vechi curente de erezie, care opunea unui Inocențiu al III-lea împotriviri mai înverșunate, în mici orășele ca Narni, Orvieto sau Viterbo, decât le întâmpina din partea marilor monarhii.

De altă parte diviziunea în categorii sociale a comunelor, deși a ajuns să se sprijine și aci pe principiul nașterii și al eredității, care aiurea întemeiază Starea, nu a dus la echilibrul statornic între ele, și la acțiunea comună față de pu-

www.dacoromanica.ro

terea suverană sau domnească — tocmai prin faptul că aceasta din urmă lipsea, iar acea a Imperiului era doar teoretică. Luptele s'au dat aci între Nobili şi Popor, pe urmă, după eliminarea Nobililor, între poporul « gras » şi cel « mărunt », între Arte (sau bresle) « majore » şi « minore », după bogăţia şi însemnătatea lor socială, până ce, către sfârşitul veacului al XIV-lea, s'a ajuns în unele locuri — la Florenţa de pildă — la vremelnice dictaturi ale proletariatului. Iar din aceste frământări a decurs o evoluţie generală spre *Senioria* unui singur principe, concepută mai întâi ca un fel de *diarchie* faţă de vechea organizare comunală [1]), pe care în cele din urmă ajunge să o absoarbă cu totul, înlocuind vechile libertăţi cu supunerea tuturor într'o relativă securitate. La această regulă aproape generală, o singură dar remarcabilă excepţie: Veneţia. Şi acolo însă, antagonismele politice şi sociale s'au încheiat prin precumpănirea unui singur factor, dar colectiv: grupul de familii nobile care, din ultimii ani ai veacului al XIII-lea, a impus « restrângerea » *(serrata)* Marelui Consiliu şi rosturile nouă ale adunărilor ce le domina: Senatul şi *Quarantia* [2]).

In comunele italiene nu a putut lua deci fiinţă regimul unor Stări sociale cu rosturi politice definite, într'o acţiune comună, deoarece lipsea factorul suveran, care ar fi putut determina unirea lor, prin exigenţele sale, şi a cărui apariţie pe scena politică a comunei, sub forma Senioriei, nu s'a produs decât după istovirea celorlalte forţe, şi în mare parte ca o consecinţă a acestei istoviri.

In al doilea loc, printr'o ciudată particularitate, chiar acolo unde la un moment dat, s'au putut cumpăni câtva timp, în cuprinsul aceleiaşi comune, categorii sociale politiceşte organizate (Nobili şi popor, *popolo grasso* şi *popolo minuto*) — a fost cazul la Florenţa în a doua jumătate a veacului al XIII-lea — ele au alcătuit organizări distincte, cu organele lor deosebite: în faţa vechei organizaţii comunale, conduse de *podesta*, se ridică un Căpitan al poporului, mai târziu

[1]) Cf. F. Ercole, *Dal comune al principato*, Firenze, 1929, p. 117.
[2]) V. G. Maranini, *La constituzione di Venezia dalle origini alla serrata del Maggior Consiglio*, Venezia, 1927, p. 346 şi urm.

www.dacoromanica.ro

gonfalonierul Justiției, cu o gardă înarmată la ordinele sale [1]). In cadrul restrâns al vieții comunale italiene, chiar extins la un *contado* în jurul zidurilor, nu s'a putut realiza echilibrul de durată care constitue trăsătura fundamentală a regimului de Stări. In acest cadru, istoria procedează mai de grabă prin eliminări succesive, de păturí sociale și de regim, și oferă astfel prilej la toate experiențele — în afară tocmai de acea care interesează cercetarea noastră.

Mai trebue amintit, în contrast vădit cu spiritul corporativ ce însuflețește organizarea Stărilor, individualismul caracteristic și timpuriu al vieții italiene, sub îndoita influență a capitalismului comercial și bancar, și a desvoltării spirituale a Renașterii. Din veacul al XIV-lea cu deosebire, atențiunea se întoarce tot mai mult spre modelele Antichității, se descopere trecutul republican al Romei, care va inspira visul « tribunului » Cola di Rienzo. In schimb Coluccio Salutati, cancelar al republicei florentine, va scrie la 1400 tratatul său « De tyranno » pentru a demonstra că ucigașii lui Caesar au fost cu bună dreptate aruncați în Infern, de blestemul lui Dante [2]). Mai repede și mai deplin decât în celelalte țări europene, idealul de *virtù* al Renașterii depărtează pe Italieni de acele forme îndătinate, în care se închid, ca într'o cetățue, privilegiile de Stare.

* * *

După această lămurire oarecum negativă, a lipsei unei organizări politice a Stărilor în Italia comunală, e locul să revenim acum la elementele pozitive pe care celelalte regiuni amintite mai sus, le oferă studiului instituției. Ele nu sunt, față de datele ce le cunoaștem din Europa apuseană sau centrală, nici prea numeroase, nici prea originale.

De altfel caracterul urban al civilizației italiene se face simțit și pe această lature. Inseși dietele imperiale, care adună

[1]) Cf. J. Luchaire, *Les sociétés italiennes du XIII-e au XV-e siècles*, p. 53 și urm.; N. Ottokar, *Il Comune di Firenze alla fine del dugento*, Firenze, 1926, p. 252 și urm.

[2]) Cf. Fr. Ercole, *Dal comune al Principato*, p. 225 și urm. V. și ediția lui: Coluccio Salutati, *Il Trattato « De Tyranno » e lettere scelte*, Bologna, 1942.

www.dacoromanica.ro

în Italia ca și în Germania în secolul al XII-lea și al XIII-lea, pe reprezentanții puterilor locale în jurul Impăratului « descălecat » de peste munți, ne arată alături de prelați și seniori feudali, pe delegații orașelor, mult mai de vreme decât la Nord de Alpi. Prezența lor la o dietă convocată la 1136, de împăratul Lotar al II-lea, e încă îndoielnică, termenii folosiți fiind nesiguri; dar două decenii mai târziu, curtea ținută la Cremona de Frideric I Barbarossa cuprinde, pe lângă arhiepiscopii de Ravena și Milano cu 15 episcopi, și pe comiți, *necnon . . . consulibus et primis omnium circa iacentium civitatum* [1]). La dieta dela Roncaglia (1158) iau parte, pe lângă principi, « consulii și judecătorii » orașelor lombarde. S'ar părea astfel că delegații orașelor italiene au apărut în dietele imperiale, mai de vreme chiar decât acei ai orașelor spaniole în *Cortes*, și cu un secol înainte ca trimișii orașelor germane să pătrundă în *Reichstag* sau ai Comunelor engleze în Parlament.

Aceste adunări au căpătat un timp o mai mare însemnătate, atunci când Frideric al II-lea și-a stabilit reședința statornică în Sudul Italiei și a încercat să conducă Imperiul din posesiunile sale peninsulare. Adunări periodice instituise el de altfel și în Regatul Siciliei. Nu e locul de a stărui aci, așa cum ar trebui făcut în orice istorie comparată de instituții, asupra organizării create de acest precursor al monarhiei moderne, în stăpânirile ce le moștenise dela regii normanzi [2]). Este însă cazul să constatăm, dacă undeva poate fi vorba de o înrâurire directă a puterii suverane asupra alcătuirii și funcționării Stărilor, că aceasta a avut loc în regatul Siciliei. Ordinea feudală introdusă de cuceritorii normanzi, era temperată și mărginită aci de moștenirea bizantină, întărită de amintirile stăpânirii arabe. Frideric al II-lea în legiuirea sa, restauratoare a dreptului roman, nu a făcut decât să calce pe urmele înaintașilor săi, *Assisele* regelui Roger dela 1140 având același înțeles. Curtea feudală a suveranului s'a împărțit, mai de vreme decât aiurea, în adunări restrânse și

---

[1]) Cf. P. S. Leicht, *op. cit.*, în *Bulletin Internat. Committee hist. Sciences*, IX, nr. 37, p. 420.

[2]) V. capitolul respectiv la N. Iorga, *Desvoltarea așezămintelor politice și sociale ale Europei*, I, p. 172 și urm.

www.dacoromanica.ro

comisiuni specializate de înalți dregători, al căror titlu de «amiral» sau «logotet» amintește apropierea Islamului și a Bizanțului. O ierarhie administrativă riguroasă de justițiari și mari justițiari s'a întins asupra întregului teritoriu, orașele au fost cârmuite de funcționari regali, doar cu ajutorul unor notabili [1]).

Un secol mai târziu, constituțiile edictate la Melfi în 1231 nu fac decât să desvolte și să întregească aceste temeiuri ale monarhiei administrative, birocratice și centralizatoare — imagine a autocrației bizantine din epoca ei de mărire, transpusă în mediul semifeudal, semiorășenesc al Siciliei și Italiei de miazăzi. In astfel de condiții, adunările instituite de Frideric în Sicilia pentru a satisface unele nevoi locale, nu sunt decât o palidă imagine a regimului de Stări din alte țări: «în Ianuarie 1234, el hotărî ca de două ori pe an, să aibă loc adunări în care orașele și prelații să poată depune plângeri în mâinile unui comisar regal, împotriva justițiarilor sau altor funcționari... Deci nimic parlamentar; dar cel puțin o garanție împotriva abuzului» [2]). Același sistem de vicari sau căpitani generali, în dependență directă de puterea imperială, a fost întins pe urmă asupra celorlalte regiuni ale Peninsulei, în cursul războaielor purtate împotriva Papei și a ligei orașelor lombarde. Contrastul între aceste metode de cârmuire și ceea ce se petrece la aceeași dată în Germania e prea vădit, pentru a fi nevoie de a mai stărui. De altfel dietele imperiale în Italia au încetat odată cu domnia Hohenstaufenilor.

Fapt este însă că pentru bunul mers al administrației în regatul său al Siciliei, așa cum va socoti mai târziu și regele Angliei [3]), Impăratul reformator invită în două rânduri fiecare castel și oraș să trimită câte doi delegați la Foggia *pro utilitate regni et commodo generali*, la 1232 și 1240 [4]). Am amintit mai sus adunările provinciale ale Siciliei: ele se țineau în fiecare an la 1 Mai și 1 Noemvrie, având aspectul

[1]) E. Jordan, *Hist. du Moyen Âge* (col. Glotz), IV, 1, p. 31—34.
[2]) *Id.*, *op. cit.*, p. 236.
[3]) V. memoriul meu precedent *Consiliul feudal și adunările de Stări în țările Europei apusene*, în *An. Ac. Rom.*, *Mem. Secț. ist.*, S. 3-a, XXVIII, p. 329 și urm.
[4]) A. Pertile, *Storia del diritto italiano*², II¹, p. 338.

www.dacoromanica.ro

unor curţi solemne la care luau parte prelaţii şi baronii, câte patru delegaţi ai oraşelor mai mari, şi câte doi ai celor mai mici sau ai castelelor. Se ţineau sesiuni scurte, de opt sau cincisprezece zile, cu unicul scop de a primi plângerile şi de a îndrepta abuzurile administrative.

Acest sistem redus de reprezentare a Stărilor, considerate doar ca simpli auxiliari ai monarhiei, a dăinuit şi după schimbarea dinastiei şi cucerirea regatului de către Carol de Anjou. Ni s'a păstrat corespondenţa între cuceritorul francez şi papa Clement al IV-lea; într'o scrisoare din Mai 1267, acesta sfătueşte pe noul rege al Siciliei să stabilească, de acord cu prelaţii şi baronii, subsidiile de care are nevoie şi modul de a le percepe. Regele Carol şi-a însuşit acest punct de vedere, căci adunările generale au fost menţinute, convocându-se la Neapole şi delegaţi ai oraşelor, afară de acele care ţineau de vreo seniorie feudală — obicei general la acea vreme în funcţionarea regimului de Stări. Şi acum, sub cei dintâi Angevini, al căror regim nu era mai puţin autoritar decât acel al predecesorilor lor, adunările se mărgineau la chestiuni de subsidii şi impozite; prelaţii s'au retras din această cauză, astfel că şi aci singurul element statornic şi activ rămâne Starea nobiliară. « Baronii » erau meniţi să joace un rol mai important în vremea certurilor dinastice din a doua jumătate a veacului al XIV-lea.

Intre timp însă, stăpânirea angevină fusese înlăturată din Sicilia de răscoala « Vesperelor » din 1282 şi războiul cu casa rivală de Aragon. Sub dinastia aragoneză, se introduce în insulă o reproducere exactă a sistemului de Stări din Catalonia: sunt de-acum înainte trei Ordine sau « bracci » (denumite şi *stamenti*): « cel bisericesc alcătuit din episcopi, abaţi şi priori ai bisericilor considerate drept ctitorii regale; cel militar, din vasali imediaţi ai Coroanei, având oameni în dependenţă şi ajunşi la vârsta de 18 ani împliniţi; şi cel domanial, în care luau loc deputaţii oraşelor şi ai domeniilor neinfeudate » [1]). Intocmai ca în Catalonia, parlamentul sicilian avea putere legislativă, putând hotărî « capitole » cu putere

[1]) Pertile, *op. cit.*, II. 1, p. 341.

www.dacoromanica.ro

de lege. El vota și impunerile, hotăra despre pace sau războiu și determina regența în cazul minorității regelui. Modelul catalan a fost copiat până și în modul de a ținea sesiunile: la deschidere, regele avea la dreapta pe prelați, la stânga pe baroni, în față pe deputații comunelor; dar în timpul sesiunii, fiecare « braccio » delibera aparte și comunica cu celelalte prin ambasadori. Hotărîri cu caracter general se luau în comun, dar reprezentanții fiecărui Ordin puteau obliga Starea respectivă. In fine, sub ultimii suverani aragonezi, s'a introdus și obiceiul catalan al adunărilor trienale, cu o comisiune restrânsă — *deputacion general* — care continua să lucreze în intervalele lor. Cu excepția acestui organ intermediar, aceeași organizare a fost extinsă asupra Sardiniei, după ce această insulă a trecut și ea sub stăpânirea Aragonului: în veacul al XV-lea, parlamentul cu trei « bracci » se aduna la Cagliari, din zece în zece ani [1]). Se vede limpede de aci, că în toate aceste regiuni: Sudul Italiei și insulele, regimul de Stări a fost organizat și introdus de stăpâniri străine, după modele străine.

* * *

E mai puțin sigur sub ce influență s'au constituit Stările și adunările lor în *statele pontificale*, dar e probabil că prezența însăși a unei autorități superioare și efective, pe un teritoriu mai întins, a creat aci legături de solidaritate, pe care particularismul vieții comunale le respingea. De altfel ca și în regatul vecin al Siciliei, însăși autoritatea suverană are nevoie de această solidaritate, pentru aplicarea măsurilor ce le edicta, și asigurarea bunului mers al administrației. E vorba însă mai puțin de adunări generale decât de *colloquia* sau *parlamente* regionale: avem astfel, dela 1200, îndemnul Papei Inocențiu al III-lea către orașele Fano, Iesi și Pesaro, de a trimite procuratori *ad parlamentum, ad mandatum nostrum et legatum et nuntiorum per totam marchiam.* La 1207, tot el convoacă la Viterbo clerul, seniorii feudali, precum și *potestates et consules civitatum* spre a da ascultare la ale lor *que-*

[1]) *Ibid.*, p. 345.

www.dacoromanica.ro

relas et petiticiones [1]). Dar mai târziu e deajuns convocarea rectorului provincial; ştim că cel din Romagna şi-a ţinut parlamentul la 1285, 1294 şi 1301, cu episcopi şi prelaţi, baroni şi vasali, deputaţi ai oraşelor şi domeniilor. E interesant de notat că în deliberările despre subsidii, deşi curia pontificală a dat cel dintâi exemplu al aplicării principiului majoritar (*major et sanior pars:* ceea ce nu corespunde întotdeauna cu noţiunea modernă, *sanior* fiind un corectiv de calitate), delegaţii comunelor pretind uneori unanimitatea, pentru ca hotărîrea să fie valabilă [2]). Mutându-se la Avignon, papalitatea pare a fi introdus şi în comitatul de acolo sistemul ei de Stări şi adunări, pe care îl găsim în vigoare încă din 1302 şi 1304 [3]). El nu oferă însă nicio particularitate deosebită, după cum nu se poate reţinea vreuna în privinţa «parlamentelor» de un model asemănător, întrunite la Monferrato [4]).

Un capitol special îl constitue Stările şi dietele (*Stati, Stamenti*), din posesiunile comiţilor, pe urmă ale ducilor de *Savoia*. Aci însă se simte apropierea împrejurărilor din Franţa, cu care desvoltarea instituţiei oferă un desăvârşit paralelism [5]). Şi aci se porneşte, ca sub Capeţieni, dela Consiliul feudal al principelui, alcătuit din nobili şi clerici, la care se adaugă mai târziu reprezentanţi ai comunelor, Dela utilitatea recunoscută de suveran, se ajunge la un drept de convocare în materie de subsidii, considerate şi aci drept contribuţii extraordinare.

Paralelismul cu Stările franceze se înseamnă însă şi prin precăderea ce o au adunările locale; decât convocări generale, se preferă de obiceiu consultarea succesivă a acestor foruri provinciale, care se pot de altfel consulta între ele. Avem astfel acte ale adunărilor din Nizza, valea Aostei sau din ţinutul Vaud, care nu intrase încă în alcătuirea Confederaţiei

---

[1]) P. S. Leicht, *op. cit.*, în *Bulletin*, IX, 37, p. 421.
[2]) Pertile, *op. cit.*, II, 1, p. 332.
[3]) Leicht, *ibid.*, p. 423.
[4]) Pertile, *ibid.*, p. 330.
[5]) Cf. pentru amănunte A. Tallone, *Di alcuni rapporti fra le Assemblee di Stato della Monarchia di Savoia e gli Stati generali e provinciali francesi*, în *VIII-e Congrès Internat. des Sciences hist., Communications*, II, pp. 307—311.

www.dacoromanica.ro

elvețiene. Deliberările se desfășoară după formula clasică a Adunărilor de Stări: e vorba în primul rând, *quod franchisiae, libertates, privilegia, capitula, bonae consuetudines, convenciones, pacta patriae et singulorum locorum serventur* (1479) [1]), ca în cel mai rău caz, dacă nu se poate refuza subsidiul cerut, concesiunea să nu creeze un precedent. In veacul al XVI-lea se va cere și obținea tipărirea « franchiselor », spre a fi aduse la cunoștința generală. Intocmai ca în Franța, fiecare Ordin delibera și vota deosebit: la 1532, în Vaud, se hotărește « *que les bonnes villes, comme est de coutume, soy retirent pour en adviser et dire leur advis* » [2]).

Influențele străine care se fac simțite la ambele capete ale Peninsulei — franceze în Nord-Vest, spaniole în Sud — la începuturile organizării regimului de Stări, determină în aceeași măsură și sfârșitul său. Din veacul al XVII-lea, iarăși într'un desăvârșit paralelism cu evenimentele din Franța sau din Spania, Stările și dietele italiene sunt în decădere; adunările sunt convocate tot mai rar. Tendințele absolutiste ale marilor monarhii se fac simțite și în acest sector, fie prin stăpânirea lor directă, — e cazul Spaniolilor în miazăzi, — fie prin imitație, în Savoia și Piemont. La Neapole nu se mai adună dela o vreme decât nobilimea din oraș *(saggi di Napoli)*; în Piemont și Savoia, ultimul exemplu al unei convocări de delegați pentru a examina chestiuni financiare e din 1623 [3]). Incetul cu încetul obiceiul se pierde, și Stările « adorm », nu mai puțin deplin decât dincolo de Alpi sau de Pirinei.

Paralelismul cu împrejurările din Franța apare însă și în această fază în Nordul Italiei: « Senatul » sau curtea supremă de justiție încearcă a lua locul adunării de Stări, prin opoziția magistraților și dreptul lor de remonstranțe la înregistrarea edictelor. Acel din Milano va fi pentru acest motiv, desființat de Iosif al II-lea. Locul în care vechile Adunări de Stări par a fi stăruit mai mult e însă Sicilia: urma li se

[1]) Pertile, *op. cit.*, II, 1, p. 326, n. 40.
[2]) *Ibid.*, pp. 327—328.
[3]) *Op. cit.*, II, 2, pp. 190—191.

www.dacoromanica.ro

pierde de abia după 1812, încă o dovadă a îndărătnicului particularism al insulei [1]).

Această scurtă şi superficială examinare ajunge totuşi pentru a scoate în evidenţă două trăsături caracteristice ale regimului de Stări în ţările italiene: complexul interesant de împrejurări care îi opresc desvoltarea, acolo unde organizarea comunală îşi manifestă formele originale în materie de cârmuire şi reprezentare; iar acolo unde a luat fiinţă, oglindirea acelor influenţe străine care îşi împart dela o vreme stăpânirea pământului italian, în condiţii cărora desfăşurarea recentului războiu le-a dat o trecătoare, dar stranie actualitate. Şi această concluzie, printre altele, pare vrednică de reţinut.

BIBLIOTECA MUNICIPIULUI BUCUREŞTI

[1]) *Ibid.*, p. 188 şi urm.

www.dacoromanica.ro

MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III	Lei
TOMUL I, (1922—23)	10.000
TOMUL II, (1923—24)	12.000
TOMUL III, (1924—26)	—
TOMUL IV, (1924)	14.000
TOMUL V, (1925—26)	10.000
TOMUL VI, (1926—27)	14.000
TOMUL VII, (1927)	12.000
TOMUL VIII, (1927—28)	14.000
TOMUL IX, (1928—29)	10.000
TOMUL X, (1929)	15.000
TOMUL XI, (1930)	12.000
TOMUL XII, (1931—32)	10.000
TOMUL XIII, (1932)	12.000
TOMUL XIV, (1933)	12.000
TOMUL XV, (1934)	12.000
TOMUL XVI, (1934—35)	12.000
TOMUL XVII, (1935—36)	12.000
TOMUL XVIII, (1936)	12.000
TOMUL XIX, (1937)	12.000
TOMUL XX, (1938)	12.000
TOMUL XXI, (1938—39)	25.000
TOMUL XXII, (1939—40)	25.000
TOMUL XXIII, (1940—41)	25.000
TOMUL XXIV, (1941—42)	23.000
TOMUL XXV, (1942—43):	35.000
TOMUL XXVI (1943—44):	20.000
TOMUL XXVII (1944—45):	16.000

1. GHEORGHE I. BRĂTIANU. Tradiţia istorică a descălecatului Moldovei în lumina nouălor cercetări 1.200
2. GHEORGHE I. BRĂTIANU. Roman şi Vlachata în tradiţia istorică a descălecatului Moldovei 700
3. N. BĂNESCU. Nicolae Iorga, martir al libertăţii popoarelor 1.000
4. GENERALUL R. ROSETTI. Proiecte de operaţiuni în anii 1876-1878 600
5. GHEORGHE I. BRĂTIANU. Tradiţia istorică despre voivodatele româneşti din Ardeal 1.500

www.dacoromanica.ro

Lei

6. ION I. NISTOR. Legăturile cu Ohrida şi exarhatul plaiurilor . . . 1100
7. I. LUPAŞ. Ioan Bogdan în lumina unor fragmente din corespondenţa sa. 1500
8. ION I. NISTOR. Ţara Severinului şi Banatul Timişan 1300
9. GHEORGHE I. BRĂTIANU. O nouă mărturie (1277) despre un Voivodat Moldovenesc în veacul al XIII-lea 500
10. M. BERZA. Ştiinţă şi metodă istorică în gândirea lui Nicolae Iorga 2300
11. EMIL LĂZĂRESCU. Despre Voivodul Românilor din 1307—1308 . 500
12. ION I. NISTOR. Relaţiile principiilor Caragheorghe şi Miloş Obrenovici cu Ţara Românească 1100
13. ION I. NISTOR. Ravagiile epidemiilor de ciumă şi holeră şi instituirea cordonului carantinal la Dunăre 1500
14. C. MARINESCU. Săbii Brâncoveneşti 900
15. ANDREI RĂDULESCU. Influenţa franceză asupra dreptului român până la 1864 800

TOMUL XXVIII (1945-46):

1. GHEORGHE I. BRĂTIANU. Sfatul domnesc şi Adunarea Stărilor în ţările româneşti I . . . . . .
2. N. BĂNESCU. Declinul Famagustei. Sfârşitul Regatului de Cipru .
3. GENERALUL R. ROSETTI. Făuritorii de seamă ai neatârnării României
4 ION I. NISTOR. Manuscrisele orientale din Biblioteca Academiei Române cu inventarul lor. . . . . .
5. ALEX. LAPEDATU. Austria şi lovitura de Stat dela 2/14 Mai 1864.
6. ANDREI RĂDULESCU. Codul nostru civil în anii 1925—1945 . .
7. GHEORGHE I. BRĂTIANU. Sfatul domnesc şi Adunarea Stărilor II .
8. GENERALUL R. ROSETTI. O despărţenie în anul 1850: pricina şi urmările sale . . . . . .
9. ION I. NISTOR. Condica Androneştilor . . . . . .
10. ION I. NISTOR. Domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania . . .
11. ANIBAL TEODORESCU. Valoarea juridică a unui vechiu cuvânt românesc . . . . . .

TOMUL XXIX (1946—47):

1. ION I. NISTOR. Un tratat de topometrie din secolul al XVIII-lea .
2. ANDREI RĂDULESCU. Curtea permanentă de justiţie internaţională
3. GENERALUL R. ROSETTI. Corespondenţa maiorului D. Giurescu .
4. S. MEHEDINŢI. Metoda geografică în ştiinţele naturale şi sociale . .
5. GENERALUL R. ROSETTI. Moartea vitează a unor ofiţeri, 1877—1878 . . . . . .
6. GHEORGHE I. BRĂTIANU. Sfatul domnesc şi Adunarea Stărilor III.

C. 39.816.

www.dacoromanica.ro